

KORUNK

EURÓPAI GYŐZELEMTŐL — EURÓPAI BIZTONSÁGIG • A FÜGGETLENSÉG NAPJA • MIHA VITEAZUL ÉS A SZÉKELYEK • 350 ÉVE SZÜLETETT APÁCZAI (BARTALIS JÁNOS, BINDER PÁL, BRETTER GYÖRGY, CSETRIELEK, LÁSZLÓFFY ALADÁR, LÁSZLÓFFY CSABA, SZIGETI JÓZSEF ÉS VOGEL SÁNDOR ÍRÁSAI) • LÁNYOK, ASSZONYOK UDVARFALVÁN • A BÖLCSELŐ ÖRÖME • FŐISKOLAI FELVÉTELIK — 1975

1975 | 5

A Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács folyóirata

GÁLL JÁNOS • Európai győzelemtől — európai biztonságig 321

CSELENYI BÉLA • Függetlenségünk napja 329

NICOLAE EDROIU • Mihai Viteazul európaisága 334

DEMÉNY LAJOS • Mihai Viteazul és a székelyek 338

350 éve született Apáczai Csere János

BARTALIS JÁNOS • Lobogott egy láng!... (vers) 343

LÁSZLÓFFY ALADÁR • Az olvasó Apáczai (versek) 344

LÁSZLÓFFY CSABA • A mester és a tanítvány (versek) 344

BRETTNER GYÖRGY • Írt és tanított... 346

SZIGETI JÓZSEF • Apáczai logikájának időszerűsége 351

CSETRI ELEK • Gazdasági kérdések Apáczai műveiben 356

HORVÁTH IMRE • Dacosan, Megadással, Védelmezőm, Véltség hang (versek) —
Aforizmák 363

LÁSZLÓFFY ALADÁR • Szókratész és vidéke 364

* * * Főiskolai felvételik — 1975 (Hogyan szelektálódik a közeljövő értelmisége?
— Ankét Veress Zoltán összeállításában) 369

JEGYZETEK

VARÓNE TOMORI VIOLA • Barátot köszöntünk 378

HAZAI TÜKÖR

NAGY OLGA • Lányok és asszonyok Udvarfalván II. (Szociográfiai jegyzetek) 380

ELŐ TÖRTÉNELEM

BINDER PAL—VOGEL SÁNDOR • Társadalom és művelődés a XVII. századi
Apácán (Részlet egy nagyobb tanulmányból) 385

SZEMLE

RITOÓK JÁNOS • Az arc nyíltságával... (Gondolatok a könyvtárban) 399

SZŐCS GÉZA • A bölcselő öröme 403

PONGRÁCZ MÁRIA • Sajtótörténetünk jelentős fejezetéről 407

LÁTÓHATÁR

Igaz Szó, Era socialistă, Novij mir, Művelődés, L'Express, Fotóművészet, Univer-
sitas

SZERKESZTŐK—OLVASÓK

ILLUSZTRÁCIÓK

Jost Amman, Aradits László, Balogh Péter, Aurel Ciupe, Kabán József, Kancsura
István, Kopacz Mária, Kós András, Kozma István, Papadopoulos Andonis, Paulo-
vics László, P. Pongrácz Antónia

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926) — SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940).

Főszerkesztő: Gáll Ernő • Főszerkesztő-helyettes: Rácz Győző

Szerkesztőségi főtájtár: Ritoók János

Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Mócok útja 3.

Telefon: 2 18 36 (főszerkesztő); 1 60 30/117 (titkárság); 1 60 30/125 (szerkesztők).

Postacím: Cluj-Napoca, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

KÓS ANDRÁS: APACZAI

Európai győzelemtől – európai biztonságig

Harminc éve, hogy a területileg és időtartamában leghatalmasabb kiterjedésű, az emberiség történetében a legsúlyosabb áldozatokkal s politikai szempontból a legmesszebbmenő következményekkel járó háború véget ért. Három évtizede, hogy elhallgattak az ágyúk Európában, de a második világháború története, politikai és katonai kérdései iránt az érdeklődés nemhogy csökkent volna, hanem ellenkezőleg, fokozódott. Természetes, hogy a legkülönbözőbb beállítottságú egyének felvetik a kérdést: ki és milyen célok érdekében robbantotta ki a háborút, miként kovácsolódott ki az antihitlerista erők összefogása és győzelme, milyen tanulságokat lehet és kell levonni a közelmúlt eseményeiből, hogy megakadályozzák egy új világháború kitörését?

A második világháború történetének megismerése — a gyakorlatilag áttekinthetetlen gazdagságú szakirodalom s a nagyközönség számára is hozzáférhető népszerűbb kiadványok, memoárok, irodalmi művek még inkább felmerhetetlen tömegének tanulmányozása révén — végeredményben nem öncélú szellemi erőfeszítés. Ennek nyomán valamivel könnyebbé válik a jelenkor legégetőbb feladatainak tudatosulása: a népek békéjének és biztonságának megvédése és megerősítése.

Anélkül, hogy az 1939—1945 közötti nagy konflagráció csak futólagos bemutatására is vállalkozhatnánk, éppen a jelenlegi feladatok szempontjából utalnunk kell e háború néhány jellemző vonására és tanulságára. A marxista alapállású történészek és politológusok megállapításai lényegében egyeznek abban — ha vannak is eltérések a részletkérdések értelmezésében —, hogy a második világháború a maga bonyolult társadalmi-politikai megnyilatkozásaival a kapitalizmus általános válsága talaján, annak kifejeződésékként keletkezett, amikor már létezett egy hatalmas szocialista állam — a Szovjetunió. Ezért az ellentmondások két csoportja robbant ki benne: először a két imperialista csoportosulás között, másodsor pedig a tőkés világ és a szocialista szovjet állam között fennálló ellentmondásoké.

A történelem megcáfolhatatlanul bizonyítja — és ebben a valóság feltárásában messzire elmenő, haladó polgári szakemberek is egyetértenek, s így objektíve a marxistákhoz közeledő álláspontot foglalnak el —, hogy a háború előkészítője a nemzetközi imperializmus. Kirobbantásáért a legfőbb felelősség a fasiszta államokra hárul, élükön a hitleri Németországgal, valamint az imperialista Japánnal. Nem lehet azonban figyelmen kívül hagyni, hogy a tőkésországokban az első és a második világháború közötti időszakban a politikai erőket a polgári demokrácia és a fasiszmus elkülönülése jellemezte. A monopolista burzsoázia reakciós körei hatalomra segítették Mussolinit és Hitlert. A munkásosztály vezetésével a fasiszmus útjának eltörlesztésére számos kapitalista berendezkedésű országban a lakosság legkülönbözőbb társadalmi erőit tömörítő széles népfront jött létre.

Ebben a történelmi helyzetben sajátosan alakult a háború jellege, politikai célja. Bár a német fasiszmus kirobbantotta háború a világ újrafelosztásáért indított harcként kezdődött, elkerülhetlenül antifasiszta, felszabadító jelleggel kellett öltönie. A világ népei előtt két lehetőség állt: vagy a fasiszta „új rend” uralma alatt élnek, vagy szabadok maradnak — jóllehet a burzsoá demokrácia keretei között. Ez a körülmény eleve megszabta a háború döntő politikai céljait és formáját. Annak nyomán, hogy az agresszió áldozatául esett országok népeivel együtt a világ első szocialista állama is élethalálharcot vívott a fasiszmus ellen, a küzdelem még elszántabbá vált, s egyes reakciós polgári körök mesterkedései ellenére antifasiszta jellege következetessé lett és elmélyült.

Ma már közismert, hogy az imperialista országok politikája akadályozta meg az európai kollektív biztonság megteremtését. A nyugati kapitalista nagyhatalmak uralgó köreinek szovjetellenes állásfoglalása vezetett el a müncheni alkuhoz, amely utat nyitott a nácioknak kelet felé, de amely után már a háborút nyugaton sem lehetett elkerülni. A hitleri fasiszmus és a japán imperializmus szélsőséges, az angol-amerikai és más nyugati tőkés érdekeket alapjaikban veszélyeztető akciói, a szovjet hadsereg védelmi harcainak sikerei és katonai-anyagi potenciáljá-

nak sok nyugati politikustól nem várt megnyilatkozása, a világ katonapolitikai helyzetének alakulása az antifasiszta koalíció létrehozásához vezetett. A koalíció megteremtése és további működése akadályoktól, megtorpanásoktól és feszültségektől, ellentmondásoktól nem mentes történelmi folyamat. A Hitler ellen fellépő államok (a világtörténelem legnagyobb koalíciója) több tekintetben eltérő háborús célokért harcoltak. A nyugati szövetségesek vezető polgári csoportjai az imperializmus legféltelenebb válfaját, a fasiszmust megtestesítő országok elleni küzdelemben döntő mértékben befolyásuk megvédélmezésének, illetve kiterjesztésének szempontját tartották szem előtt. Kézénfekvő, hogy az antifasiszta koalíció belső viszonyait a benne részt vevő nyugati kapitalista államok és a Szovjetunió eltérő céljaiból következő kettős tendencia — közeledés—távolodás — s ezek mindenkori kölcsönviszonya határozta meg. Jóllehet az antifasiszta koalíció szorosabbra fűzésének ügyét egyes nyugati politikusok már a kezdeti időszakban is akadályozni igyekeztek, akkor inkább a közeledés tendenciája állott előtérben. A háború második szakaszában is az összefogás politikája volt az alapvető. 1945 tavaszán az elbai találkozó, a hitlerista Németország leverésének befejezése, az Egyesült Nemzetek Szervezetének San Franciscó-i megalakulása alapján véve a szövetségesek egy-ségét tanúsította.

A „tengelyhatalmak“ fasiszta, a világ népeinek függetlenségét, végső fokon állami-nemzeti létét fenyegető katonai erőinek megfékezése és szétzúzása az anti-hitlerista koalíció, a megszállt országok nemzeti-felszabadító háborúja, az antifasiszta ellenállási mozgalmak, a népi-nemzeti felkelések együttes érdeme. Kétségbevonhatatlan jelentőségű és a legmesszebbmenő elismerést érdemli a szívós kitartással vívott „csata Angliáért“, a szövetségesek észak-afrikai hadjárata, a maga nemében a történelemben páratlan nagy normandiai partraszállás, a földközi-tengeri és a csendes-óceáni nehéz hadműveletek sorozata. Ezek igen lényeges szerepet játszottak a hitleri Németország és az imperialista Japán ellen vívott háborúban és végleges szétzúzásukban. A Román Kommunista Párt Programja ezzel a kérdéssel kapcsolatban megállapítja: „A szövetségesek partraszállása és a hitlerista hadseregek ellen különböző frontokon elért sikerek szintén erőteljesen befolyásolták a háború menetét. Fontos szerepe volt az európai népek antifasiszta harcának, a partizánmozgalomnak, amely erős csapásokat mért a hitlerista hadigépezetre; a népi erők jelentősen előmozdították az antifasiszta háborúban aratott győzelem általános ügyét.“

Mindemellett a második világháború problémáit tudományos objektivitással megközelítő szakemberek s a világgözcselekmény józanul gondolkodó többsége előtt világos, hogy e gigászi küzdelem részét a Szovjetuniónak a hitleri Németország elleni, húszmillió szovjet ember életét követelő honvédő háborúja képezte. A keleti arcvonalon játszódtak le a háború fő eseményei, amelyek döntő befolyással voltak a világon folyó élethalálharc egész menetére és a háborúban aratott végső győzelemre. A Román Kommunista Párt Programja így fogalmazza meg ezt az álláspontot: „A szovjet hadsereg — amely a háború nehezét viselte és a legjelentősebben járult hozzá Németország legyőzéséhez — ragyogó győzelmeivel erőteljesen befolyásolta az antifasiszta harc általános kimenetelét.“

A második világháború menetére jelentősen kiható aktust képviselt — a világ különböző térségeiben egymást követő drámai események között — az 1944 augusztusában hazánkban kirobbant nemzeti antifasiszta és antiimperialista fegyveres felkelés. Ennek győzelme nemcsak megnyitotta az utat népünknek a náci Németország uralma alóli felszabadulásához, a gyökeres forradalmi-társadalmi változások megvalósításához, hanem biztosította a román hadsereg bekapcsolódását is az antihitlerista háborúba. Mindez meggyorsította a fasiszta front összeomlását Európának ebben az övezetében, megghiúsította a náciknak és kiszolgálóiknak azt a próbálkozását, hogy Románia területén védelmi stratégiájuk újabb vonalát építsék ki, lehetővé tette a szovjet csapatok gyors előnyomulását a Balkánon és a kontinens belseje felé.

A román hadsereg összes anyagi és emberi erőivel csatlakozott a Vörös Hadsereghez, s azzal vállalva küzdött az ország egész területének felszabadításáért, majd súlyos áldozatokat hozva (több mint százhatvanezer hősi halott) harcolt az antihitlerista koalíció keretében a náci Németország végleges legyőzéséig.

1945. május 9-én a hitlerista Németország kapitulált, a második világháború véget ért Európában. Nem volt a történelem folyamán még háború, amely olyan szörnyű szenvedést jelentett volna az emberiség számára, mint a második világháború: közel ötvenmillió halott, nyolcvanmillió sebesült és nyomorék, nem említve az óriási anyagi károkat. Soha egyetlen háború sem okozott annyi rombolást, mint ez. Éppen ezért, még nem volt olyan háború a történelem folyamán, amely ennnyire figyelmeztette volna az emberiséget, hogy mi lehet a következmé-

nye, ha a szélsőségesen reakciós, pusztító erők kerülnek hatalomra, ha a fasizmussal szemben nem tömörülnek közös frontba a demokrácia, a haladás hívei, az emberi értékek védelmezői, az antifasizmus valamennyi képviselője.

De a háború igazi befejezését a megalapozott béke megvalósítása jelenthette. Ehhez pedig az kellett, hogy az antifasiszta koalíció eszményei váljanak az új világ vezető elveivé, hogy a győztesek méltóak és hűségesek maradjanak az antifasiszta háború legnemesebb céljaihoz. Így természetes a háborúellenes, antifasiszta, demokratikus, radikális haladást sürgető hangulat térhódítása. Ez sok országban összefonódott a tőkés rendszer elleni fellépéssel, ami győztes forradalmakhoz — végeredményben a szocializmus világszere kialakulásához — vezetett. Az imperializmus gyarmati rendszerében pedig új szakaszba lépett és feltartóztathatatlan ütemben bontakozott ki az antikolonialista, nemzeti felszabadító forradalom, megkezdődött a gyarmati birodalmak végleges széthullásának időszaka. Annak ellenére tehát, hogy a győztes félhez igen erős imperialista hatalmak is tartoztak, a világháború befejezésével az erőviszonyok alapján az imperialista világrend rovására tolódtak el.

Az események ilyen alakulása nyilván nyugtalanította az imperialista köröket. Az a szándékuk, amely a Szovjetunió, valamint a világ más szocialista, demokratikus forradalmi erőinek befolyása és szerepe korlátozására vagy éppen visszahozására irányult, már megnyilvánult a hadműveletek befejezésével, a győzelem utáni világ újrendezésével, a népek önrendelkezési jogával s más alapvető problémákkal kapcsolatos állásfoglalásukban és gyakorlatukban. Az amerikai atombomba felhasználása a már lényegében legyőzött Japán ellen elsősorban nem a hadműveletek elhúzódnásának a megelőzését szolgálta, hanem annak szemléltetését, hogy a katonai helyzet a háború alatti koalíción belül gyökeresen megváltozott az ő javukra. A győztes imperialista szövetségesek táborában is megváltoztak az erőviszonyok. A háborúból megtépázottan, meggyengülve kikerült partnerei rovására nyomasztóan előtérbe került, megnövelte befolyását az Amerikai Egyesült Államok.

Ebben az atmoszférában az antifasizmus, amely — ha számos ellentmondás és ellentét közepette is — a fő szerepet játszotta a világháború éveiben, megszűnt alapvető tényező lenni. A háború befejeztével ismét előtérbe nyomulhatott a kapitalista és a szocialista rendszer közötti fő ellentét. Emellett természetesen a továbbiak során is fennmaradt, sőt mind nagyobb szerepet kapott az imperializmus, valamint az antiimperialista, monopolistaellenes, demokratikus és különösen az antikolonialista erők közötti ellentét.

Az imperialisták és a Szovjetunió, valamint a forradalmi útra tért országok közötti ellentétes törekvések a háború utáni időszak kezdetén elsősorban a nemzetek közti együttműködés elvi és szervezeti problémáinak, a békeszerződések előkészítésének és megkötésének, valamint a német kérdés megoldásának szentelt különböző nemzetközi konferenciákon ütköztek össze. Gyors ütemben rajzolódik ki a két tábor, és a köztük mind élesebb formákat öltő politikai-diplomáciai harc egyre világosabban úgy jelentkezik, mint a nemzetközi méretekben kibontakozó osztályharc kifejeződése. Ilyen körülmények között a két tábor közti diplomáciai kapcsolatok vitelében két lehetőség adódik. Az egyik: a résztvevők keresik a közös érdekeket, a közös tevékenység lehetőségét, azaz megegyezésre törekednek. Ez az álláspont érvényesült a második világháború alatt, s vezetett el a szövetségesek antifasiszta frontjának megteremtéséhez és fenntartásához. A másik: az elválasztó, ellentétes érdekek, mozzanatok előtérbe helyezése; ez természetesen az ellentétek éleződéséhez, esetleg szakadáshoz és nyílt szembenálláshoz vagy éppen összeütközéshez vezet.

A szocializmus tábora a háború alatti antifasiszta szövetség politikájának szerves, az új helyzetnek megfelelő folytatását, a békés egymás mellett élés elvének alkalmazását hirdette. Az imperialista hatalmak vezető csoportjai — az egy ideig birtokukban levő nukleáris monopóliumból adódó erőfölényükre számítva — egy szakadatlanul a nyílt fegyveres konflagráció határát súroló állapotot idéztek elő, egy új világháború előkészítésének és megvívásának stratégiája és taktikája politikáját, diplomáciáját alkalmazták. Ennek nyomán több mint negyed évszázadon át a nemzetközi életben uralkodóvá vált az az állapot, amit „hidegháború“-nak szoktak nevezni. („Hivatalos“ meghirdetésére 1946. március 5-én, Churchill fultoni beszédében került sor, amely valósággal a hidegháború hadüzenete volt.) Ebben az időszakban, ennek a vonalvezetésnek a nyomán rendkívül kiéleződött az osztályharc a politikai-diplomáciai, gazdasági, kulturális és más kapcsolatok terén. Osztályellentétek ütköztek meg világméretekben, egyszersmind nemzeti osztályellentétek éles formákat öltő küzdelme zajlott szinte valamennyi országban. De a világ mégsem oszlott két világosan elhatárolt — önmagában külön-külön homo-

gén — táborra, amelyben az egyik oldalon a kapitalista rendszerű államok, a másikon a szocialista országok tömörültek volna. Nem ereszkedett le — mint Churchill írta 1945. május 12-én Trumannak küldött táviratában — a „vasfüggöny”, amely hermetikusan elzárta volna egymástól a két tábor. Ennek magyarázata a kapitalista országokon belüli osztályérdekek mérlegének alakulásában, sajátos és haladást képviselő nemzeti törekvések jelentkezésében és nem utolsósorban a volt gyarmati, függő országok népeinek antikolonialista, antiimperialista, függetlenségre és felemelkedésre irányuló törekvéseiben keresendő. Tagadhatatlan, hogy a polgári politikuskok soraiban is voltak józanul gondolkodó és megegyezésre hajló, az erőfitogtatást és fenyegetést elítélő elemek.

Az uralkodó szemlélet azonban az antikommunizmusban fogant, embargó-, támaszpontrendszer kiépítését és fenntartását kovácsozó politikában öltött testet. Ez együtt járt a fegyverkezési hajszára tudatos fokozásával, „helyi háborúk” kibombantásával, a szocialista országok elleni politikai, ideológiai diverzió állandó napirenden tartásával. A „hidegháború” lényegében valamilyen „forró béke” gyanánt jelentkezett, amelyben az imperializmus legreakciósabb képviselői a „tömeges megtorlás”, a nyílt háborús fenyegetés, a „táncolás a háború szakadéka szélén” politikáját folytatták.

Az amerikai imperializmus, amely a háború után átvette a kapitalista világban a gazdasági és politikai vezető szerepet, egyben vállalta a világ antikommunista, nemzeti felszabadítás-ellenes zsandárja szerepét is. Hozzákezd Európa-ellenes gazdasági offenzívájához, igyekszik az amerikai tőkétől függő helyzetbe hozni az európai kapitalista államokat (Truman-elv, Marshall-terv), ez persze újabb ellentéteket is szül az Atlanti-óceán két partján. Ennek ellenére, ha nem is akadálytalanul, előrehalad egy bizonyos fajta tőkés integráció amerikai gazdasági, politikai és katonai hegemonia alatt. Így születik meg az Egyesült Államok ún. Külföldi Segélytörvénye alapján egy sor gazdasági jellegű tömörülés-szervezet, amelyek az amerikai tőke behatolását és az ennek megfelelő befolyást biztosítják az európai kapitalista államokban. Mindezeknek katonai kifejezője és betetőzője a támadó jellegű, zárt katonai tömb, a NATO megeremtése (1949. április). Közép-Európában közvetlenül érintkezve és szemben állva létezik a két tábor, amelynek mibenléte még kitapinthatóbbá válik, miután megalakul a KGST, az európai szocialista országok gazdasági együttműködésének, kölcsönös segítségnyújtásának nem államok feletti szervezete (1949. január), amelyhez később csatlakozott a Mongol Népköztársaság és Kuba, megfigyelői minőségben részt vesz munkálataiban Jugoszlávia, majd válaszul a NATO támadó, katonai szervezetére létrejön (1955. május) a Varsói Szerződés, amely az európai szocialista országok nem zárt s kizárólag védelmi célokat követő katonai-politikai szervezete, és a nemzetközi béke fenntartását szolgálja. Ha a kollektív biztonsági rendszer létrejön, ha az ezt garantáló szerződés megkötésére kerül sor, s ha majd a NATO is feloszlik — a Varsói Szerződés, amint azt alakulási okmányának egyik pontja kimondja, automatikusan meg fog szűnni.

A világon kialakult, tizennégy országot magában foglaló szocialista világrendszer gyors ütemben erősödött és fejlődött. A szocialista országok, amelyek Földünk lakosságának több mint harminc százalékát ölelik fel, közel negyven százalékát adják az anyagi javak világtermelésének, s így mind nagyobb a részarányuk az egész modern civilizáció fejlődésében.

Felgyorsulva tört előre a kolonializmus teljes felszámolását célzó nemzeti felszabadító mozgalom. Több tucat volt gyarmati-függő ország vívta ki függetlenségét, lépett a kolonializmus és neokolonializmus elleni harc, az önálló államiság keretében megvalósuló gazdasági-társadalmi felemelkedés nem mindig könnyen járható, megtorpanásoktól és kitérőktől sem mentes útjára. Fokozódik a forradalmi, demokratikus és haladó erők harca, újabb és újabb népek térnek rá a szocialista forradalomra, tovább szűkül a kapitalizmus befolyási köre a világon.

Számottevően erősödött — a hidegháború meg-megújuló támadásai és a megfontolt tervszerűséggel előidézett politikai-diplomáciai konfliktusok nyomán fellépő háborús hisztéria ellenére — a népek békevágya, harca a támaszpontok felhasználása ellen, idegen csapatoknak a nemzeti határok mögé való visszavonásáért és a borzalmas katasztrófával fenyegető termonukleáris arzenál további fejlesztése beszüntetéséért, az atomfegyverek betiltásáért, megsemmisítéséért, az általános és teljes lefegyverzésért.

Különös fontosságú, hogy az ENSZ a valamikori, a hidegháború kezdeti szakaszában amerikai „szavazógépezetből” a szocialista országok meg az új, fiatal, fejlődő államok felvételével mindinkább a népek béke- és szabadságvágyának, felemelkedésre törekvésének fórumává válik.

A béke fenntartásáért, a nemzeti függetlenség kivívásáért és megőrzéséért, a demokratikus, szocialista erők befolyásának növeléséért vívott küzdelemben mindig az első sorokban harcolt a szocializmust építő Románia. Hazánk rendkívül aktív külpolitikát folytatott, s különösen az RKP IX. kongresszusától kezdve számtalan kezdeményező lépést tesz, amelyek nemcsak országunk nagy nemzetközi tekintélyének kialakításához vezettek, hanem a világpolitika alapvető kérdéseinek megoldásában sokszor úttörő szerepet játszanak, és reális hozzájárulást jelentenek a napjainkban megvalósuló kibontakozáshoz.

Az események igen bonyolult és ellentmondásos alakulása, az erőviszonyok további eltérése arra utal, hogy az utóbbi évtizedben megkezdődött az áttérés a hidegháborúról az enyhülés irányába. De még csak az első, bizonytalan lépésekre került sor. Erről a világpolitikai képről beszélve Nicolae Ceaușescu elvtárs az RKP XI. kongresszusán előterjesztett *Jelentésben* megállapítja: „A jelenkori világ helyzetét a gazdasági, társadalmi, nemzeti és politikai ellentmondások nemzetközi méretű erős kiéleződése jellemzi. Elmondhatjuk, hogy a kapitalista rendszer válsága új szakaszának kezdetén vagyunk, amely a társadalmi élet minden szféráját átfogja és — kisebb-nagyobb mértékben — az összes kontinenseket érinti. Ez a rendkívül bonyolult helyzet nemzetközi síkon gyorsítja az erőviszonyok megváltozásának forradalmi folyamatát a társadalmi haladás javára, a jobb és az igazságosabb világrt sikraszálló erők javára.

Az államok és államcsoportok közötti viszonyok átrendeződésének szakaszában vagyunk. Ez a folyamat fokozza a nemzetközi bizonytalanságot, veszélyezteti a Föld egyes államainak, övezeteinek és kontinenseinek biztonságát, a világ békéjét.

A nemzetközi síkon végbemenő változások ugyanakkor új távlatokat nyitnak meg a társadalom forradalmi átalakulására, elvezetnek annak a harcnak az elmélyüléséhez, amelyet a néptömegek gazdasági, társadalmi és nemzeti érdekeik, a demokrácia megvédéséért folytatnak, erősítik a harcot az imperialista erőszak- és diktátumpolitika, a kolonializmus, a neokolonializmus ellen, a társadalmi és nemzeti felszabadulásért, a béke és a népek közötti együttműködés világának létrehozásáért. [...]

Íme, miért mondható el a nemzetközi kapcsolatokban fennálló súlyos helyzet ellenére is, hogy a mai világban léteznek olyan erők, amelyek képesek elejét venni egy új világégésnek, amelyek biztosíthatják a bonyolult kérdések békés úton, az összes népek érdekében való megoldását. E lehetőségek valóra váltása megköveteli a néptömegek harcának fokozását valamennyi országban, megköveteli, hogy fokozódjék valamennyi nép harca az imperialista erőszak- és diktátumpolitika ellen, a leszerelésért — mindenekelőtt pedig a nukleáris leszerelésért —, egy, az emberiséget példátlan pusztítással fenyegető háború megakadályozásáért, olyan új nemzetközi kapcsolatok létrehozásáért, amelyek alapja az összes népek teljes jogegyenlősége, joguk, hogy saját akaratauknak megfelelően fejlődjenek, s alapja továbbá a demokratikus együttműködés a világon. Megállapítható, hogy ma, inkább mint valaha az emberiség történetében, a népeknek megvan hozzá az erejük, hogy megteremtsek saját jövőjüket és megnyissák az utat az emberi civilizáció új virágzási korszaka előtt.“

A hetvenes évek elején tehát a haladás és a reakció, a szocializmus és az imperializmus közötti küzdelemben a feszültség fő vonalai nem ott és nem olyan formában húzódnak, mint a hidegháború időszakában. A haladás, a szocializmus súlyának növekedése nyomán mind nagyobb teret hódít a békés egymás mellett élés elve. A szocialista országok s az őket támogató békeszerető, demokratikus, forradalmi, nemzeti felszabadításért küzdő erők e kedvező tendencia fenntartására és irreverzibilissé tételére törekednek. Elvi engedmények nélkül, nagyfokú realitással és rugalmassággal, következetesen harcolva, de őszintén együttműködést kívánva folytatják a békés egymás mellett élés politikáját.

Ez nem kitalált taktika, hanem a történelem diktálta törvényeknek a megértése és a hozzájuk való alkalmazkodás. De nem igaz az, a polgári ideológia egyes képviselői hirdette tétel sem, amely szerint a békés egymás mellett élés egy más formája a hidegháborúnak. A hidegháború a kiélezett nemzetközi feszültség állapota, állandó fegyverkezési hajszá, politikai, gazdasági és nemritkán katonai összehúzóerők sorozata. Tehát a hidegháború inkább a háború, semmint a béke szinonimája. Ezzel szemben a békés egymás mellett élés, a kapcsolatok, a kooperáció fenntartása és fejlesztése az egyetlen lehetséges alternatíva nemcsak a világháborúval, ami a jelen körülmények között feltétlenül nukleáris háború formáját öltené, hanem a hidegháborúval, a háborús zsarolással és az állandó félelemmel szemben is. A békés egymás mellett élés politikájának célja, hogy tartósan garan-

tálja a békét, egységesebbé tegye és valóban demokratikus alapokra helyezze a nemzetközi kapcsolatok egész rendszerét, mert ez felel meg a népek érdekeinek és az atomkorszak követelményének. Ugyanakkor nem elégszik meg azzal, hogy jelenleg nincs háború (világháború). Harcot feltételez az imperialista agresszió ellen, a világháborús veszély valamennyi helyi tűzfőszékének a felszámolását, a vitás kérdések és konfliktusok tárgyalásos rendezését, a fegyverkezési hajzsa megszüntetését, hatékony nemzetközi mechanizmus létrehozását az agresszió megakadályozására. Ez a politika így nem más, mint a harc és az együttműködés dialektikus egysége. Nincs szó az osztályharc feladásáról a békés egymás mellett élés jegyében, hanem annak sajátos formája alkalmazására kerül itt sor, hiszen a proletariátus és a burzsoázia, a szocializmus és a kapitalizmus harca a kommunizmus világméretű győzelmét tart. De a kommunisták ezt a győzelmet úgy akarják elérni, hogy elkerülhető legyen a háború — s ennek a kilátásai ma kedvezőbbek, mint eddig bármikor.

Kizárva a két tábor harcából a fegyveres konfliktust, az olyan eszközök kerülnek előtérbe, mint a széles körű kereskedelem, az ipari kooperáció, a kiterjedt tudományos-műszaki-kulturális kapcsolatok, a szellemi értékek kölcsönös cseréje. Mindez viszont — és itt ismét a harc és az együttműködés dialektikája domborodik ki — sok területen az eddiginél is élesebb harcot vált ki, de bizonyos fokig más formákban, módszerekkel és eszközökkel folyik, mint eddig. De a két rendszer osztályharcának valamennyi formája ma is szorosan összekapcsolódik, kölcsönösen kiegészíti egymást, és a konkrét helyzetnek megfelelően közülük mikor egyik, mikor másik kerül előtérbe. Így például a kelet—nyugati gazdasági-kulturális kapcsolatok jelenlegi bővülése együtt jár a két rendszer ideológiai harcának kieleződéssel.

A szocialista országoknak, a forradalom és a béke erőinek messzemenő érdekei fűződnek a békés egymás mellett élés és a kölcsönös előnyökre épülő együttműködés elvének és gyakorlatának további kiszélesítéséhez, mert minél inkább érvényesül ez, annál inkább megvalósulhat a be nem avatkozás, a szuverenitás, az egyenjogúság.

Románia mint szocialista ország nemzetközi tevékenységében következetesen előtérbe helyezi az együttműködési kapcsolatok fejlesztését az összes szocialista országokkal. Ez megfelel mind népünk érdekeinek, mind pedig az új társadalmi rendet építő többi nép érdekeinek, a szocializmus és a béke általános ügyének. Ugyanakkor Románia jelentős részt vállal a jelenkori világban kialakuló, új alapokon nyugvó nemzetközi rend megteremtésében. Ezt Nicolae Ceaușescu elvtárs az RKP XI. kongresszusán előterjesztett *Jelentésben* világosan megfogalmazza: „Az a szilárd elhatározás lelkesít bennünket, hogy az elkövetkező időszakban is a békés egymás mellett élés elvének szellemében lépünk fel a sokoldalú együttműködés elmélyítéséért valamennyi állammal, tekintet nélkül társadalmi rendszerükre, mert úgy véljük, hogy ez megfelel a kölcsönös érdekeknek, az általános haladás, a világbéke ügyének. Kapcsolatainkat valamennyi állammal következetesen a teljes jogegyenlőség, a nemzeti függetlenség, a nemzeti belügyekbe való be nem avatkozás, a kölcsönös előnyök, az erőszak és az erőszakkal való fenyegetőzés mellőzésének elveire, minden egyes nép ama joga tiszteletben tartásának elveire építjük, hogy saját akaratának megfelelően, minden külső beavatkozás nélkül határozza meg gazdasági és társadalmi fejlődését, ama jogára, hogy szabad, független életet teremtsen. Mindezek az elvek, amelyek az utóbbi időben csaknem egyöntetű elismerésnek örvendenek, mind erőteljesebben érvényesülnek az egyedüli olyan elvekként, amelyek alkalmasak arra, hogy új együttműködési kapcsolatokat biztosítsanak a népek között, s biztosítsák a világ békéjét.”

Napjaink egyik — sürgősen megoldásra váró — problémája, hogy hangsúlyozottabbá vált a fejlett és a fejlődő országok közti szinteltolódás. Egyes országok elmaradottságát az imperialista, kolonialista, neokolonialista politika, a múltbeli méltánytalan viszonyok okozzák. A nagy szinteltolódás feszültségforrásként szolgál, s a fejlődésben elmaradott országok gyorsabb gazdasági-társadalmi haladásának biztosítása nemcsak az illető népek érdeke, hanem az egész emberiség fejlődésének, az együttműködés és a tartós béke meghonosításának is elsőrendű feltétele az egész világon. Mindez megkívánja, hogy az egyenlőség elvei alapján rendezzék a kérdéseket, valamennyi állam részvételével egy új gazdasági és politikai világrendet honosítsanak meg, demokratizálják a nemzetközi viszonyokat, dolgozzák ki a gyökeresen új nemzetközi jogszabályokat — a világon bekövetkezett változásokkal összhangban.

A jelenkori élet egy másik fontos problémája — az enyhülés, a béke elsőrendű feltétele, valamennyi nép létfontosságú ügye — az általános leszerelés és

elsősorban a nukleáris leszerelés. Bár évek óta folynak ebben az olyan nagy kihatással bíró kérdésben tárgyalások — Genfben és más nemzetközi fórumokon —, tovább tart a fegyverkezés, újabb és újabb pusztító fegyvereket halmoznak fel. A fegyverkezési-katonai kiadások — az ENSZ legutóbbi adatai szerint — elérték az évi mintegy 270 milliárd dollárt. Ez súlyos terheket hárít valamennyi nép vállára — a tőkés országokban fokozódó infláció, elmélyülő gazdasági válság is jórészt az ilyen kiadások növekedésére vezethető vissza —, s a tömegpusztító fegyverek további felhalmozása közvetlenül fenyegeti a nemzetközi biztonságot, a békét.

Valamennyi nagy nemzetközi kérdés — beleértve olyan regionálisnak tűnő, de az egész emberiség életére kiható problémákat is, mint például a Közel-Kelet konfliktusai — megoldásában, egy új nemzetközi rend létrehozásában, az államközi kapcsolatok demokratizálásában egyre fontosabb feladatok hárulnak az Egyesült Nemzetek Szervezetére s más nemzetközi szervezetekre. Ez szükségessé teszi — amint azt hazánk képviselői ismételten hangsúlyozták, s amit az RKP XI. kongresszusának dokumentumai tételesen megfogalmaznak — az ENSZ tevékenységének javítását, demokratizálását és szerepének növelését. Ettől elválaszthatatlan az az objektív történelmi tendencia, amelyet a Román Kommunista Párt és államunk dokumentumai számtalan esetben megfogalmaztak, s amelyet a párt *Programja* is hangsúlyoz: a kis és közepes országok szerepének szüntelen növekedése az összes nemzetközi kérdések megoldásában. Ennek a tendenciának a kidomborítása együtt jár a nagy országoknak a világpolitika küzdőterén betöltött nagyobb szerepe és felelőssége elismerésével. De az események, az erőviszonyok alakulása kétségtelenül arra mutat, hogy elképzelhetetlen és túlhaladott az olyan vélemény, amely szerint néhány nagyhatalom eldöntheti az emberiség sorsát. Ebben minden nép érdekelt, s mind tevékenyen részt kell vennie minden népnek, minden országnak, függetlenül nagyságától, lakosainak számától, társadalmi politikai berendezkedésétől.

A világpolitikai helyzet elemzése arra a következtetésre vezet, hogy a szocialista és más haladó erők tevékenysége, befolyásának növekedése nyomán az utóbbi években kétségtelenül az enyhülés folyamata körvonalazódik, de csak a kezdetén tart. A világban még sok megoldásra váró kérdés van, amelyek az egész emberiséget súlyos következményekkel fenyegető háborúkhoz, végső soron termonukleáris világháborúhoz vezethetnek. Amíg léteznek imperialista, kolonialista, neokolonialista reakciós erők, amelyek még nem mondtak le a régi politikáról, a világban fennmarad a háborúk veszélye, beleértve egy új világháború veszélyét is.

Ebből kiindulva következetes fellépésre van szükség — s ebben Románia Szocialista Köztársaság, más szocialista országokkal együtt, az első vonalban halad — az enyhülés folyamatának megszilárdításáért, a nemzetközi élet vitás, komplex kérdéseinek tárgyalásos megoldásáért, az erőszak és az erőszakkal való fenyegetés módszerének kiküszöböléséért, az összes népek egyenlőségén alapuló békes együttműködési politika érvényre juttatásáért, a világban biztosításáért. Ezen az úton haladva, mindegyik szocialista országnak elsődleges feladata az összes szocialista országok egységének és szolidaritásának állandó erősítése. „Abból indulunk ki — állapítja meg Nicolae Ceaușescu elvtárs —, hogy minél nagyobbak azok az eredmények, amelyeket minden egyes szocialista ország a gazdasági-társadalmi fejlesztés útján elér, minél szélesebbkörűen fejlődik nemzetközi együttműködésük, annál erőteljesebben növekszik a szocializmus ereje, nemzetközi tekintélye.“

Szem előtt tartva a jelenlegi nemzetközi helyzetet, a szocialista országoknak erősíteniük kell, korszerű harci eszközökkel kell ellátniuk hadseregeiket, állandóan emelve azok harckészségét és politikai színvonalát. A szocialista ország hadseregének feladata a szocialista vívmányok, a haza szabadsága, területi épsége, szuverenitása megvédése, mindenféle imperialista támadás kísérletének a visszaverése. Ennek a hazafias feladatnak a teljesítése összefonódik azokkal az internacionalista kötelezettségekkel, amelyek a fennálló feszültségi állapotokból, valamint egyes új agressziók és háborúk veszélyéből következnek. Kézenfekvő tehát az összes szocialista országok s más békeszerető országok hadseregei együttműködésének további kiszélesítése. A szocialista Románia következetesen erre törekszik. Ennek az erőfeszítésnek fontos eleme az együttműködési kapcsolatok fejlesztése a Varsói Szerződésben részt vevő szocialista országok, az illető államok hadseregei között, kiindulva az egyes nemzeti hadseregek fejlesztésének és erősítésének, az egyes népek védelmi és harci kapacitása növelésének szükségességéből. Ugyanakkor követelményként merül fel a katonai tömbök felszámolásáért vívott harc elmélyítése.

A világ egészében kialakuló nemzetközi viszonyoknak — bár sajátos, de szerves — része és sok vonatkozásban döntő befolyásolója az európai helyzet. Ez teljesen nyilvánvaló, mert — mint ahogy Nicolae Ceaușescu elvtárs mondotta — „Nem

hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy Európában e században két világháború zajlott le, pillanatnyilag pedig itt, ezen a kontinensen összpontosulnak a történelemben eddig ismert legerősebb fegyveres erők és legnagyobb fegyverkészletek, beleértve a nukleáris fegyvereket is. Íme, ezért véljük úgy, hogy a kontinens összes államainak, összes kormányainak és összes népeinek a leghatározottabban kell cselekedniük a reális európai biztonság megteremtéséért, olyan politikai légkör kialakításáért, amely elhárítja egy újabb háború veszélyét, biztosítja a békét a kontinensen és az egész világon.“

A második világháború európai része befejezésének harmincadik évfordulója, a jelek szerint, időben csaknem egybeesik az európai biztonsági konferencia sikeres munkálatainak zárószakaszával. Mint Nicolae Ceausescu elvtárs a március 6-án tartott népgyűlésen mondott beszédében kijelentette: „Megelégedéssel üdvözljük az európai biztonsági konferencián elért haladást, s reményünket fejezzük ki, hogy a legrövidebb időn belül olyan világos dokumentumokat dolgoznak ki, amelyek tartós, biztos alapját jelentik majd az összes európai népek jövőbeli békes egymás mellett élésének, új szakaszt nyitnak az együttműködés előtt a kontinensen és szerte a világon. Azt óhajtjuk, hogy a legrövidebb időn belül sor kerülhessen a harmadik, magas szintű szakaszra, amely az európai biztonsági konferencia munkálatainak sikeres befejezését jelenti majd, megteremtve a kedvező keretet a kontinens államai közötti új kapcsolatok reális megvalósításához. Egy ilyen irányú fejlődés teljesen megfelel az összes európai nemzetek, az egész világ érdekeinek, s ezért szilárd elhatározásunk mindent megtenni azért, hogy hozzájáruljunk a népek e létfonosságú óhajának megvalósításához, az összes európai nemzetek közötti békéhez és együttműködéshez.“

A történelem nem ismétli meg önmagát. De menetének tanulságait — ha nem is mindig könnyen — megértik a népek, az emberek. Ahogy a több mint három évtizeddel ezelőtti nehéz időkben győzött a józan ész, a százmilliók sorsának a haladás irányába vezetését sürgető történelmi parancs, s igazságos háborújában győzött az antifasiszta koalíció — ma úgy formálódik ki és kerekedik felül a béke és együttműködés érdekeit szolgáló, nem ellentmondásoktól mentes, de a jövőbe mutató politikai szemlélet és gyakorlat. Sok jel arra utal, hogy most nekünk is, mint akkor a fasiszmus ellen harcolóknak, nemcsak a magunk, hanem az utánunk következők sorsa alakításában is döntenünk kell, s ez ismételten figyelmeztet arra, amit pártunk főtítkára így fogalmazott meg: „Nagy felelősséget viselünk népeink, az egész emberiség előtt, s ezért mindent meg kell tennünk, hogy utat nyissunk az együttműködés és béke korszaka felé, a társadalmi és nemzeti igazság és szabadság világába.“

Aradits László rézdomborítása

Függetlenségünk napja

A XVI. században a két Duna menti román országban a török gazdasági és politikai fennhatóság, különösen a tőkés fejlődés megindulásától kezdve, egyre súlyosabb akadályt jelentett a társadalom fejlődésének útjában. Emiatt a függetlenségi háborút megelőző évtizedekben, a politikai erőviszonyok hullámlásának függvényében ugyan, de egyre határozottabb formában jelentkezett a függetlenség igénye.

Tudor Vladimirescu kiáltványa után az 1829-i drinápolyi béke is említi a két román fejedelemség közigazgatási (tehát belső) önállóságát, de ez, mint társadalmi követelmény, csak az 1848-as forradalmi programokban körvonalazódott pontosabban. A havasalföldi és moldvai szövegezés — a beavatkozásra kész szomszédos hatalmakra való tekintettel — csak közigazgatási és törvényhozási autonómiáról szól, de a moldvai emigránsok brassói programja már Moldva és Havasalföld egyetlen *független* román államban való egyesülését követeli, míg a román társadalom vágyait ismerő egyik francia képviselő (1848 júliusában) kijelenti, hogy a két román állam, a Porta és Oroszország között fennálló szerződések ellenére „független és szabad”.

A forradalom leverése után a külföldön élő román emigránsok a román nép egyesülését és függetlenségét követelték, míg az ötvenes évek második felében — az akkori politikai helyzetnek megfelelően — Moldva és Havasalföld egyesítése került előtérbe, ami 1859-ben valósult meg. Az 1856-i párizsi szerződés kötelezte a Portát a fejedelemségek „független és nemzeti közigazgatásának, vallási, törvényhozási, kereskedelmi és hajózási szabadságának” megőrzésére, ami (V. Boerescu egykorú tanulmánya szerint) nem jelentett újítást, hanem csak a meglévő helyzet további rögzítését. A két évvel későbbi párizsi egyezmény sem mondott többet annál, mint hogy a két fejedelemség közigazgatása, a Porta beavatkozása nélkül, a Porta és a kezességet vállaló hatalmak közti megállapodások keretében, szabadon folyjék. Rövid és belső küzdelmektől terhes uralkodása nem tette lehetővé Cuza számára, hogy országa függetlenségéért is vállalja a küzdelmet, habár külpolitikai vonatkozásban mindig határozott és következetes maradt, s hazája tekintélyéért, az idegen konzulok méltatlanul nagy jogkörének megnyirbálásáért kész volt sikrásszállni.

Az 1870-es évek első felében a román államférfiak a párizsi szerződést aláírt nyugati hatalmak és a Porta beleegyezésével gazdasági engedmények útján igyekeztek az állam függetlenségét elnyerni, a Bosznia—Hercegovinában meginduló mozgalmak azonban elejét vették a békés kibontakozásnak.

A keleti kérdés megoldásában nemcsak a török uralom alatt élő délkelet-európai népek voltak érdekelték, hanem a török balkáni uralmának meggyöngyítésére törekvő Oroszország, s a Bosznia—Hercegovina bekebelezésére készülő Ausztria—Magyarország is, melyek hozzájárulása nélkül a román állam semmilyen eredményes akciót nem indíthatott az oszmán birodalom ellen. Az 1875-ben Románia és Ausztria—Magyarország között kötött kereskedelmi, vám- és hajózási egyezmény lényeges gazdasági előnyök fejében reményt nyújtott ez utóbbi semlegességére, de az Oroszországgal kötött román kereskedelmi szerződés nem teremtett szorosabb politikai kapcsolatot a két állam között.

1875 végén a román kormány úgy döntött, hogy a párizsi szerződést aláíró hatalmak támogatásával — nem számolva a keleti kérdésben ezek közt felmerült érdekellentétekkel — megőrzi semlegességét. Ennek érdekében Lascăr Catargiu miniszterelnök és ideiglenes külügyminiszter 1876 januárjában körlevélben föl-szólította a román diplomáciai ügyvivőket, hogy az érdekelt kormányok magatartását puhatolják ki Románia függetlenségének kikiáltásával, valamint belga minta szerinti semleges státusának elismerésével kapcsolatban. A körlevél szerint Románia teljesen különálló ország, nem része a török birodalomnak, mint ahogy a Portán szeretik hangoztatni. A párizsi szerződés aláírói nem végezték el hiánytalanul feladatukat, amikor nem ismerték el Románia teljes függetlenségét. G. Costaforu, bécsi román diplomáciai ügyvivő kijelentette a német és az angol követ előtt, hogy kormánya az adó megtagadásával az utolsó kapcsolatot is meg akarja szakítani Törökországgal, ki akarja kiáltani az ország függetlenségét, és önálló

államként felvenni a kapcsolatot Európa más államaival. A román állam kész semlegességét — szükség esetén — fegyverrel is megvédelmezni.

A nyugati fővárosokban általában nem talált megértésre a román kormány diplomáciai kezdeményezése. Az eredménytelenség láttán Lascăr Catargiu és az utána következő, rövid életű kormányok nem erőltették tovább a diplomáciai harcot, 1876 áprilisában azonban Kogălniceanu vette át a külügyminiszteri tárcát, aki (a következő hónapban) azt írja a konstantinápolyi román ügyvivőnek, hogy a Porta már rég köteles lett volna a Románia nevet hivatalosan elismerni és barátságos magatartást tanúsítani a román állam iránt. Az új román kormány kijelentette, hogy tiszteletben tartja Románia „függetlenségét“ (valójában csak autonómiáját) és „semlegességét“ elismerő párizsi szerződést. A függetlenség hangsúlyozásával csak egy újabb diplomáciai akció megindítását akarta előkészíteni.

A török birodalom, habár a bolgár fölkelést sikerült vérbe fojtania, Abdul-Aziz szultán trónfosztásával (1876 májusában) nehéz helyzetbe került. Kogălniceanu arra gondolt, hogy a török uralom a Balkánon összeomlás előtt áll. Ezért minisztertainak beleegyezésével kísérletet tett arra, hogy a törököktől és a többi, kezességet vállalt hatalomtól kieszközölje Románia függetlenségét, semlegességének és területi épségének biztosítását. Június 16-i körlevelében követelte: 1. a román állam egységének és történelmi nevének elismerését; 2. Románia képviselőjének a diplomáciai testületbe való befogadását; 3. a török birodalomban élő román alattvalók fölött a román diplomáciai ügyvivők ítélkezzenek; 4. Románia területét ismerjék el sérthetetlennek, és a dunai szigeteket határolják körül; 5. a török birodalom kössön Romániával kereskedelmi, postai és a bűnözők kiadására vonatkozó egyezményeket; 6. a román útlevelet ismerjék el érvényesnek, a török konzulok pedig ne avatkozzanak bele a külföldön élő románok ügyeibe; 7. rögzítsék a határt Románia és a török birodalom között a Duna mentén. A jegyzék figyelmeztetést is tartalmaz: amennyiben e követeléseknek nem tesznek eleget, „kénytelenek lennének a mai napig tanúsított magatartásunkon változtatni“. E hét követelmény teljesítése megadta volna Románia számára a függetlenséget, megtartotta volna területi integritását és semlegességét.

A Kogălniceanu által fogalmazott hét követelményre érkező válaszok nem voltak biztatóak. A Porta, a Szerbiával folyó háborújára hivatkozva, elnapolta a választ. Az orosz kormány nem ismerte el Kogălniceanu jegyzékét, és mérsékletre intette a román kormányzatot, Franciaország kedvezőtlenül ítélte meg a román követeléseket, Bécs, Berlin és Róma hűvös tartózkodással felelt.

Kogălniceanu (július 20-án/augusztus 1-én) újabb jegyzéket küldött a román ügyvivőknek, amelyben háborúval fenyegette a Portát, ha a hét követelést nem hajlandó teljesíteni. Néhány nappal később N. Ionescu váltotta fel Kogălniceanút a Külügyminisztériumban, s az addigi erélyes hang alábbhagyott, anélkül azonban, hogy a függetlenségi akció elakadt volna.

Szerbia veresége katonai beavatkozásra készítette Oroszországot, amely igyekezett elnyerni a román kormány beleegyezését ahhoz, hogy seregei átvonulhassanak az ország területén. II. Sándor cár kérte, hogy a román kormány küldött-séget indítson Livádiába, a Krím-félszigetre. A román kormány elfogadta a meghívást, s előzetesen a minisztertanács elnöke, Ion C. Brătianu vezette delegáció felkereste (1876 augusztusában) a Szebenbe érkező Ferenc Józsefet, akit biztosított Románia jószomszédi szándékairól. Egy hónappal később, ugyancsak Brătianu vezetése alatt, a román kormányküldöttség Livádiába érkezett, hogy Gorcsakov kancellárral, majd magával a cárral is találkozzék. A román delegáció beleegyezett abba, hogy az orosz seregek átvonuljanak Románián, ha egy előzetes egyezmény biztosítja az ország területi integritását és intézményeinek fenntartását. Októberben a cár és miniszterei jóváhagyásukat adták az előzetes egyezmény megkötéséhez, melynek aláírása azonban későbbre maradt Gorcsakov miatt, aki abban reménykedett, hogy Bulgária, Bosznia—Hercegovina elnyeri az autonómiát a párizsi békeszerződést aláíró felek konstantinápolyi konferenciája révén háború nélkül is.

Közben a román kormány Ion Ghicát Londonba, C. A. Rosettit pedig Párizsba küldte kipuhatolni, hogy az ottani kormányok támogatják-e Romániát a Portával szemben támasztott követeléseikben. A két megbízott azonban csak bizonytalan ígéretekkel tért haza, s 1876 decemberében és 1877 januárjában Konstantinápolyban megtartott konferencia nem is volt hajlandó Románia követeléseit tárgyalni. A szultán 1876 végén alkotmányt adott ki birodalma számára, melynek kiváltságos tartományai közé Romániát is besorolta. A román közvélemény meggyőződött arról, hogy a függetlenséget csak fegyveres harc útján vívhatja ki, s azonnal tiltakozott az oszmán alkotmányok Romániára vonatkozó rendelkezései ellen.

A konstantinápolyi konferencia bezárulása után Oroszország titkos egyezményt kötött Ausztria—Magyarországgal, amely biztosította semlegességéről egy orosz—török háború esetén, s viszonzásul Bosznia—Hercegovina megszállására kapott szabad kezet. Oroszország háborúra határozta el magát, s kérésére a kormányba visszatérő Kogălniceanu 1877. április 4-én aláírta Bukarestben a román—orosz egyezményt. Ennek értelmében Románia megengedi az orosz seregek átvonulását az ország területén, míg Oroszország kötelezi magát a román állam politikai jogainak és területi sérthetlenségének megőrzésére. A szerződés megkötése azt jelentette, hogy Oroszország hallgatólagosan elismerte Románia függetlenségét.

Áprilisban Oroszország megindította a háborút a török birodalom ellen, amely — az egyezményre vonatkozó törvény megszavazása után — rebellis államnak tekintette Romániát, és megkezdte a Duna menti román városok ágyúzását. Erre Románia, április utolsó két napján (a régi naptár szerint) két törvényhozó testületének határozata alapján kimondta a két ország közti hadiállapotot. Így fejeződött be Románia függetlensége kikiáltásának diplomáciai előkészítése.

1877. május 9-én, miközben a Parlament épületét többezres tömeg vette körül, a képviselőház kikiáltotta az ország állami függetlenségét. „Függetlenek vagyunk, önálló, szabad és független nemzet vagyunk” — jelentette ki történelmi jelentőségű beszédében Kogălniceanu külügyminiszter a törvényhozó testület előtt, amely a néptömegekkel együtt óriási lelkesedéssel vette tudomásul Románia teljes függetlenségének hivatalos kinyilatkoztatását, s elismerte a Törökországgal való hadiállapotot.

A román hadsereg, a 4 hadosztályba osztott katonaság jelentős mértékben hozzájárult a török haderő összezúzásához és a balkáni népek felszabadításához. A hadsereget csak a román néptömegek súlyos anyagi áldozata révén lehetett felszerelni.

1877 júliusában az orosz seregek, a román tüzérség támogatásával, átkeltek a Dunán Zimniceánál, s az önkéntes bolgár csapatokkal együtt előnyomultak a Balkán-hegység középső láncái felé. Minthogy azonban Plevnán és környékén jelentős török haderő táborozott, az orosz hadsereg jobb szárnya veszélybe került. Miután a júliusban indított két orosz támadás eredménytelen maradt, az orosz kormány — Miklós nagyherceg révén — kérte a román sereg beavatkozását. „Úgy gondolom — írja Nicolae Iorga 1902-ben —, hogy a nagy sipkai győzelem előtt ott volt a nagy plevnai veszedelem... Ez alkalommal — írja a győztes harcokra gondolva — kiderült, hogy Románia már nem a régi Moldva és Havasalföld, azaz valami egyszerűen átvonulásra vagy időtöltésre alkalmas terület, hanem modern állam, harcra kész hadsereggel... Ismét úgy tűnik nekem, hogy az orosz táborból nagyon meleg hangú és sürgető felszólítás érkezett, mire több tizezernyi katona átkelt a Dunán, és — a legendás időkre emlékeztető lendülettel — lerombolta az Oszmán által védett acélfalakat... Győzelem, diadalmamor zaja cseng a fülemben...”

Augusztus 30-án került sor Plevna általános ostromára, melynek keretében a román csapatok az I. és II. számú Grivicea nevű erődítmények ellen indultak. Az I. erődítményt négy hullámban megújuló véres támadással sikerült elfoglalniuk, míg a II. erődítményért és az összes többi megerősített állásért folyó harcok, a legnagyobb önfeláldozás ellenére is eredménytelenek maradtak. Az augusztus 30-i ostrom megbizonyította, hogy Plevnát csak körülzárással lehet elfoglalni. A Plevnán és Viddinben tartózkodó török haderők elszakítása érdekében november 9-én a túlnyomó részben románokból álló csapatok elfoglalták Rahovát. November 28-án reggel a plevnai török sereg megkísérelte Szófia irányában áttörni az ostromgyűrűt. Sikertelenül. A megsebesült Oszmán pasa, miután a török sereg fegyverletételre kényszerült, Grigore Cerchez román ezredesnek adta meg magát. A szövetséges seregek több mint 40 000 foglyot ejtettek. Mind a plevnai ostromot irányító Todleben orosz tábornok, mind a fogságba került Oszmán pasa a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott a mintegy 10 000 halottat és sebesültet veszített fiatal román hadsereg harci teljesítményéről.

Plevna elestével a háború legsúlyosabb szakasza lezárult. A bolgár önkéntesektől támogatott orosz hadsereg folytatta előnyomulását a Balkánon át Konstantinápoly felé, a román csapatok pedig Viddin irányában. A vár az ágyúzás ellenére az orosz—török fegyverszünet megkötéséig (1878. január 19-ig) ellenállt, míg a környékbeli Smirdannál a román csapatok a Grigorescu-festményen is megörökített fényes győzelmet aratták.

Az egykorú források tanúsága szerint az igazságos, nemzeti fölszabadító háborúért az egész román nép, elsősorban a paraszti tömegek, minden lehető vér- és anyagi áldozatot meghoztak. A román és orosz hadsereg s a bolgár hazafiak

véraldozata, amint a plevnai és a grivcai emlékművek megörökítették, hozzájárult Bulgária felszabadításához is.

A román fél bevonása nélkül megkötött San Stefanó-i béke (1878. március) elismerte Románia, Szerbia meg Montenegró függetlenségét és Bulgária autonómiáját. Az 1878 nyarán tartott berlini kongresszuson a nagyhatalmak képviselői jóváhagyták az 1877. május 9-i függetlenségi nyilatkozatot. A román küldöttek — I. C. Brătianu és Kogălniceanu — erélyesen szót emeltek az ország függetlensége és területi integritása érdekében. A berlini békeszerződés a román állam fennhatósága alá helyezte ezt az ősi román területet, Dobrudzsát, míg a három délbesszarábiai megyét Oroszországhoz csatolta. Ausztria—Magyarország elfoglalta Bosznia—Hercegovinát, Anglia pedig Ciprus szigetét.

A berlini szerződés megkötése után Romániának — a mintegy két évre nyúló, további diplomáciai küzdelmek révén — el kellett érnie, hogy az európai államok elismerjék függetlenségét, s egyenrangú félként megfelelő gazdasági és politikai kapcsolatokat teremthessen. Az 1878. július 1-i körlevélben Kogălniceanu arról értesíti a külföldön működő román ügyvivőket, hogy a román kormány véleménye szerint a bukaresti diplomáciai ügynökségeket és konzulátusokat követségi rangra kellene emelni, élükön meghatalmazott miniszterekkel. Ugyanilyen módon kellene átalakítani a külföldi román diplomáciai ügynökségeket is.

A román kormány azon fáradozott, hogy Románia függetlenségét azonnal ismerjék el a nagyhatalmak. Ezt a célt szolgálta Kogălniceanu említett körlevele is. A román diplomácia ilyen irányú törekvését Bécs megértéssel fogadta, mert az osztrák—magyar vezető körök — kihasználva Bukarest elégedetlenségét Németország és más nyugati hatalmak merev magatartásával szemben — igyekeztek politikai befolyásra szert tenni Romániában.

Az előzetes puhatolózó tárgyalások után a román minisztertanács javaslatára 1878 szeptemberében Károly felvette a „királyi fenség” címet, amelyet Párizs, Bécs, Pétervár és Berlin egyaránt elismert. Ausztria—Magyarország első európai hatalomként ismerte el Románia függetlenségét, magatartását azonban igyekezett a maga politikai érdekeinek megfelelően kihasználni.

Románia függetlenségének elismerése Németország, Franciaország, Anglia és néhány más, főleg Németország befolyása alatt álló állam részéről sokkal nehezebb feladatnak bizonyult. A Románia elleni zsarolás céljából Bismarck igyekezett maga köré tömöríteni a nyugati kormányokat. A német kormányzat befolyására az olasz és a francia kormány ugyancsak elzárkózott Románia függetlenségének elismerése elől.

1878 novemberében, a képviselőház előtt elhangzott beszédében I. C. Brătianu hangsúlyozta az összes hatalmakkal való jó viszony jelentőségét, és sürgette az alkotmány 7. cikkelyének módosítását, hogy a Bismarckék támasztotta követelések eleget tehessenek.

1878 végén a román diplomácia az angol kormánynál is közbelépett, de London, majd Róma is követelte a berlini szerződés hiánytalan végrehajtását. Így 1878 második felében csak Bécsben, Péterváron és Konstantinápolyban létesültek román követségek, de a többi európai központban még az idejüket múlt képviselők működtek.

A román állam, ugyancsak 1878 folyamán, kísérletet tett a balkáni államokkal való diplomáciai kapcsolatok felvételére. Az év végén érkező görög válasz emlegette a két országot egybefűző közös érdekeket, a régi kereskedelmi kapcsolatokat, de a bukaresti görög konzulátust csak 1880 februárjában emelték követségi rangra, miután már a nyugati hatalmak is megoldották ezt a kérdést.

A berlini kongresszus által függetlennek elismert Szerbiával hamarabb létrejöttek a diplomáciai kapcsolatok; 1879 tavaszán Románia követségi rangra emelte belgrádi képviselőjét. Így Szerbia volt a negyedik ország, amellyel Románia diplomáciai kapcsolatba lépett.

A csak autonómiában részesülő Bulgária diplomáciai ügyvivők és konzulok révén léphetett más országokkal kapcsolatba. 1879 folyamán létre is jöttek ezek az intézmények mind Szófiában, mind pedig Bukarestben.

1879-ben és a következő év elején a román kormány folytatta diplomáciai harcát Románia függetlenségének általános elismertetéséért. 1879 elejétől kezdve az Anglia és Franciaország támogatta német kormány még erélyesebben kezdte követelni a berlini szerződés alkalmazását, habár a másik két nyugati hatalom képviselői bizalmasan közölték: megelégednének az alkotmány szövegének bizonyos módosításával, és szemet hunynának a gyakorlati végrehajtás fölött.

Bukarestben a munkálatok nehezen haladtak előre. 1879 márciusában a képviselőház és a szenátus, hogy a kormány és a parlament jó szándékát bizonyítsa, határozati javaslatot fogadott el a 7. cikkely revideálásának szükségességére vo-

natkozóan. A német kormány azonban sajnálkozását fejezte ki a gyakorlati megoldás elodázása miatt, és hivatalos formában felvetette a német részvénytársaságok által épített romániai vasutak megvásárlásának kérdését. I. Cimpineanu külügyminiszter arra hivatkozott, hogy a román kormány minden figyelmét lekötötte az alkotmánymódosítás vitája, de rövidesen meg fogja vizsgálni a vasút megvásárlásának kérdését is.

Az adott körülmények között a román kormány kénytelen volt gyakorlati intézkedéseket hozni. Tárgyalásokat kezdett Bleichröder és Hansemann berlini bankárokkal, ami azonnal változtatott a német kormány magatartásán. E tárgyalásokkal párhuzamosan (1879 tavaszától kezdve) a román törvényhozó testület megkezdte alkotmánymódosító munkálatait. A szándékosan egymáshoz kapcsolt két probléma megoldása továbbra is nehézségekbe ütközött. Mikor a német kapitalisták túlságosan magas árakat követeltek a vasutakért, s biztosítékképpen rá akarták tenni kezüket — egyebek közt — a dohányjövdelemre, megtagadták a vasúti társaság székhelyének Romániába való áthelyezését, a tárgyalások zsákutcába jutottak. Ekkor a német kormány még nagyobb politikai nyomást gyakorolt a román államra. A párizsi román ügyvivő (1879 augusztusában) jelentette, hogy Anglia, Franciaország és Olaszország kormányai közösen akarják követelni a román kormánytól a berlini szerződés végrehajtását. „Nincs vesztegetni való időnk” — fejezte be jelentését. Ausztria—Magyarország és Oroszország visszautasította a közös jegyzékhez való csatlakozást, úgyhogy a nyugati országok fenyegetőzése hatálytalanná vált. 1879 nyarán a Németországgal való politikai szövetség létrehozásán fáradozó Ausztria—Magyarország közvetítő szerepe csak a német fél malmára hajtotta a vizet, s ez utóbbi már a török politikai fennhatóság visszaállításával fenyegette Romániát, a román vasút építésében érdekelt francia és angol pénzügyi körök pedig továbbra is támogatták Bismarck politikáját. A Németországba látogató D. A. Sturdzával Bismarck közölte, hogy a 100 millió márkás vasútvásárlási ügyben a német tőke olyan nagy mértékben érdekelt, hogy annak elintézése nélkül Románia nem kerülhet a független államok sorába.

1879 októberében a román parlament szakbizottsága végrehajtotta — szűkre szabott diszkriminációs keretek között — az alkotmány 7. cikkelyének módosítását, amely a zsidó lakosság bizonyos rétegeit polgári jogokhoz juttatta.

Románia berlini diplomáciai megbízottja (1879 novemberében) jelentette, hogy az európai kormányok türelmetlensége miatt a vasútvásárlási ügyben néhány nap alatt döntenie kell. Most már ezt a feltételt tekintette elsősorának Franciaország is. Ezzel szemben az olasz kormány meglegedését fejezte ki a román alkotmány módosításával kapcsolatban, és 1879 decemberében elismerte Románia függetlenségét.

A román parlament követelte, hogy a vasútvásárlási egyezmény elfogadása fejében a vasúti társaság székhelyét helyezték át azonnal Bukarestbe. Ellenkező esetben a német részvényesek még hosszabb ideig ellenőrzésük alatt tarthatták a társaságot. A román törvényhozó testület követelése elégedetlenséget váltott ki az olasz válasz miatt amúgy is ingerült berlini vezető körökben, amelyek most tíz nap haladékot adtak az egyezmény eredeti szövegének elfogadására. Ellenkezés esetén a törvényhozó testületek feloszlását ajánlották.

A német kormánynak a Románia belügyeibe való durva beavatkozása és a másik két nyugati hatalom fenyegetőzése következtében a román kormányzat végül is engedett. 1880. január 3-án a szenátus jóváhagyta a megegyezés eredeti, a berlini német részvényesek érdekeinek megfelelő szövegét, s ezt a hónap végén a képviselőház is megszavazta.

A vasútvonalak megvásárlása súlyos feltételek közt bonyolódott le, de annak a ténynek, hogy a román állam tulajdonába kerültek, nagy politikai és gazdasági jelentősége volt.

A román kormány felkérésére Ausztria—Magyarország berlini, londoni és párizsi követei kérték az illetékes kormányoktól Románia függetlenségének elismerését. A berlini román ügyvivő (1880. január 26.) távirata szerint Bismarck három nappal azelőtt értesítette Párizst és Londont, hogy Németország hajlandó elismerni Románia függetlenségét. Néhány napon át Bukarestben még az a hír járta, hogy Franciaország újabb nehézségeket támaszt. 1880. február 20-án azonban V. Boerescu külügyminiszter értesítette a román diplomatákat: azon a napon Németország, Franciaország és Nagy-Britannia képviselői megjelentek a külügyminisztériumban, és jegyzéket nyújtottak át, mely szerint országaik minden feltétel nélkül elismerik Románia függetlenségét.

A török befolyásnak, a külföldi konzulok beavatkozásának felszámolása, a nagykövetségek azonnali és kölcsönös föllállítására új utakat nyitott Románia gazdasági és politikai szándékai számára, lehetővé tette, hogy az ország Európa modern államainak sorába emelkedhessen.

Mihai Viteazul európaisága

A XVI. század végén, amikor a kontinens közepe felé nyomuló törökök megállítását s a kulcsfontosságú al-dunai részek visszanyerését tervezik Európa-szerte, a román fejedelemségeknek európai szerep jutott. A Habsburg-császárság, Spanyolország és az olasz államok között létrejött törökellenes szövetség (1590—1592), amelyhez a pápa is csatlakozott — ezért nevezték még „Szent Ligá”-nak is —, a törököknek Délkelet- és Közép-Európából, a Földközi-tenger térségéből való kiűzését tűzte ki célul, s ezzel egyidőben a Habsburgok katonai és politikai terjeszkedését, a katolicizmus megerősítését is ebben az övezetben.

A török uralom alatt levő balkáni tartományokban erősödik a leigázott népek szabadságharca. A lakosság támogatását élvező betyár csapatok törnek a feudumokra, különösen a török birtokosokat zaklatják. A Porta maga is az Adriától a Duna középső folyásáig húzódó vonal áttörését erőszakolja, ahol a két tábor, a törökök és a Habsburgok szemtől szembe találják egymást. Horvátország kulcsa, Sziszek vára 1593-ban még ellenáll, 1594-ben Komárom is. Ez az az idő, amikor a két hódító hatalom között egyensúlyállapot jön létre; a román fejedelemségek beavatkozása 1594 nyarán a törökellenes szövetség megerősödését eredményezi, európai jelentőségű eseménnyé emelve ezt a döntést.

A román fejedelemségekből szervezett törökellenes arcvonal, Havasalföld vitéz uralkodójának, Mihai Viteazulnak a nemzeti elnyomás elleni zászlóbontása a román nép történelmében egy hősiességgel teli korszak kezdetét jelenti. A Porta uralma alatt levő fejedelemségek — Havasalföld, Moldva, Erdély — egyesítése a törökökkel szembeni kötelezettségek állandó növekedésének feltételei között valósult meg. A nagybojárság és a nemesség egy része elfogadta a török uralmat, így hatalmuk biztosítva volt. Erdélyben ekkor már több mint egy évtizede Báthori Zsigmond ült az uralkodói székben. Nagykorúsítása után, 1588-ban az országgyűlés lényegesen korlátozta hatáskörét, és megerősítette a nemesség kiáltásait. Moldvában is bizonytalan a helyzet a nagybojárság politikája miatt; sokan közülük Lengyelországban találnak menedéket, s onnan fenyegetik elűzéssel a fejedelmet. Mihai Viteazul trónralépése előtt hasonló állapotok uralkodtak Havasalföldön is. Ő, aki a tisztségek fokozatain emelkedett fel — volt Craiova bánja is —, jól ismerte Havasalföld politikai irányzatait. De mind a három fejedelemségben létezett a feudális osztályoknak egy olyan csoportja, amely kész volt támogatni az ország megerősítését szolgáló központi hatalmat, a belpolitikai helyzet stabilizálását és a török Portától való eltávolodást.

A román fejedelemségek törökellenes összefogásában Havasalföldnek jut a vezető szerep; 1594 novemberében itt emeli magasra harci zászlaját Mihai Viteazul. Megtámadja az országban levő török katonai helyőrségeket. Erdélyből katonai segítség érkezik. Harc folyik a Duna vonaláért, amelyet a románok az oszmán birodalomtól elválasztó határnak akarnak megtenni; ostrom alá veszik a Duna melletti török várakat. Mihai Viteazul török—tatar szövetséggel találja szembe magát, győzedelmes csatákat vív ellenük Putina, Stănești, Șerpătești, Rusciuc mellett; 1594—1595 telén állandó támadásban van. Felszabadul a török uralom alól Chilia, Ismail vára, Cetatea Albă, Tighina, Brăila; a román seregeknek és vezetőjének hírneve szárnyra kapott mind az oszmán birodalomban, mind Európában, ahol új reményeket fakasztanak a románok győzelmei.

1595 nyarán a Dunától északra török büntető hadak gyülekeznek, hogy a Porta iránti hűsége kényszerítsék a fejedelemségeket. A román uralkodó előrelátóan megerősíti és növeli hadseregét: a Dunától északra menekült balkáni felkelőket, szerbeket, bolgárokat, albánokat fogad katonái közé. Elhallgattatja az ország ellenzéki, törökbarát bojárságát. Kiszélesíti kapcsolatait Erdéllyel; 1595. május 20-án egy havasalföldi bojárküldöttség Mihai Viteazul nevében aláírja a két ország közötti gyulafehérvári szerződést. A bojárság, túllépve megbízatásának hatáskörét, olyan feltételeket fogad el, amelyek révén jelentősen korlátozták az uralkodó hatáskörét, és ugyanakkor megnövelik néhány nagybojár szerepét a kormányzásban. Mihai Viteazul a szerződés előírásai szerint csupán az erdélyi fejedelem havasalföldi helytartója. De az erdélyi nemesség befolyása alatt álló Báthori Zsigmond sem helyzeténél, sem rátermettségénél fogva nem alkalmas arra, hogy a három fejedelemségből alakult szövetség vezetője legyen. Mihai Viteazul a török veszély előtt ideiglenesen elfogadja a gyulafehérvári szerződésből adódó jogi helyzetet, de a szövetség vezetője gyakorlatilag továbbra is ő marad. A krónikások a belső írásos dokumentumokban ezután is Havasalföld fejedelemének nevezik.

Moldva uralkodója, Ștefan Răzvan 1595 júniusában Gyulafehérváron hasonló szerződést köt Erdély fejedelmével; a török hadsereg már ez év nyarán a háborúra felkészült három szövetséges országgal találja szembe magát. A Bukarest és Giurgiu közötti cälugăreni-i ütközet máig egyike azoknak a legjelentősebb csatáknak, amelyeket a román nép függetlenségéért vívott, és amelyek Európa-szerte ismertté tették Havasalföldet és uralkodóját, Mihai Viteazult. Az ütközet idejének és helyének megválasztása, a harc előkészítése a román fejedelem kivételes hadvezéri tehetségét, parancsnoki rátermettségét bizonyítja. A hazai hadtörténet az 1595. augusztus 23-i ütközetet jelentős politikai sikerként tartja számon, annak ellenére, hogy a török hadsereg nem semmisült meg, csupán visszavonulásra kényszerült a Duna felé.

Mivel fennállt Havasalföld török pasalikká való átalakításának veszélye — valószínű, ez után hasonló sors várt volna Erdélyre és Moldvára is —, Mihai Viteazul mozgósítja hadseregét, és a Báthori Zsigmond vezette csapatokkal együtt 1595 őszén erős ellentámadást indít. A tîrgoviștei, bukaresti és giurgiui katonai sikerek eredményeként a törököket kiszorítják az országból, s a határokat ismét a Duna vonalánál vonják meg. Ezek a győzelmek igen jelentős európai visszhangra találtak, megrendítették a törököket is; krónikásaik szerint ilyen vereségre még soha, egyetlen században sem volt példa.

Az 1596—1598 között bekövetkezett események veszélybe sodorták a három fejedelemség törökellenes szövetségét. A lengyel beavatkozás Moldva belügyeibe — valószínűleg néhány nagybojár hatására — Ieremia Movilă trónra juttatását és egy bojárrezsím felállítását eredményezi, ami Moldvának a törökellenes szövetségből való kilépését jelentette. A másik oldalon Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem II. Rudolfal egyezkedik, minden realitást nélkülöző terveket szőve; ezek megvalósításában maguk sem hittek, és ők voltak azok, akik a leghamarabb elfelejtették. Ebben az időben Mihai Viteazul a törökökkel és tatárokkal csatázik a Dunánál, így próbál segíteni a Bánságban harcoló erdélyi csapatoknak, ennek ellenére Báthori Zsigmond 1596 júliusában Lippa és Temesvár alól elvonulásra kényszerül.

Mihai Viteazul egyedül marad a törökkel szemben, egyezséget köt a Portával, amely elismerte őt Havasalföld fejedelmének. Ezzel időt nyer arra, hogy jobban megszervezze országát, és felkészüljön a harc folytatására. Báthori Zsigmond helyzetének gyengülése, az erdélyi fejedelmi szék többszöri elhagyása, majd visszavétele már maga hatálytalanította az 1595-ös májusi gyulafehérvári egyezség

feltételeit. A bizonytalan erdélyi helyzet, a lengyel beavatkozás Moldvában aggasztotta Mihai Viteazult, veszélyeztette azt a tervét, hogy újraszervezze és megerősítse a törökellenes koalíciót, a három fejedelemség egységét. A havasalföldi uralkodó a Habsburg-császársággal is tárgyal, amely erkölcsi és anyagi segítséget ígér a török elleni harcban, azzal a rejtett szándékkal, hogy a dunai fejedelemségekben sikerül megerősítenie pozícióit. A körültekintő diplomata Mihai Viteazul békét köt a törökökkel, külön egyezséget a Habsburgokkal, és ezzel ismét utat nyit 1599—1600 nagy politikai megvalósításai felé. Belpolitikai téren megerősíti uralmát, eltávolítja a bojári ellenzékét, átszervezi katonai, diplomáciai apparátusát; mindebben támogatja őt a városok lakossága és az egyház. Hadai élén 1599 októberében a Bodzai-szoroson át Erdélybe érkezik. Dél-Erdélyben, Fogarason át nyomul előre Szeben felé, és a város mellett, Sellenberknél 1599. október 23-án fényes győzelmet arat Báthori András kardinális csapatai felett, aki ez év tavaszán a bizonytalankodó Báthori Zsigmond lemondása után került Erdély fejedelmi székébe. 1599. november elsején Mihai Viteazul győzedelmesen vonul be Gyulafehérvárra, az erdélyi fejedelemség fővárosába, az egyesített fejedelemségek majdani székhelyére.

Havasalföld uralkodójának sikereihez nagyban hozzájárult a különböző erdélyi társadalmi rétegek és osztályok nyújtotta segítség is. Mihai Viteazulnak Erdélybe való behatolása után fellázadt az elnyomott parasztság. A korabeli krónikások feljegyzései szerint elsősorban a román parasztság kelt fel, de nemcsak ők. Nyilvánvaló, hogy Mihai Viteazul az erdélyi román lakosság támogatását élvezte uralmának megszervezésében; az erdélyi románokkal való kapcsolatai készítették elő bevonulását is. A fejedelemségek politikai egyesülése Mihai Viteazul alatt a román nép szolidaritásának jelentős mozzanata, fontos állomás a román nemzet kialakulásának folyamatában. A származás, a nyelv és a kultúra közösége az erdélyi románságnak Havasalföld és Moldva népével, a közöttük levő szilárd kapcsolatok lehetővé tették a három fejedelemség politikai egységének megvalósítását.

A román uralkodó oldalán volt Erdély keleti részének lakossága, a székelység is, amelynek az egész középkor folyamán hagyományosan jó kapcsolatai voltak Moldvával és Havasalfölddel. Székely katonai alakulatok több alkalommal is részt vettek a havasalföldi és moldvai uralkodók törökellenes harcaiban. Elégedetlenségük csak fokozódott, miután a Báthoriak megnyirbálták kiváltságaikat; elmérgesedett a viszony a székelyek vezetői és az erdélyi nemesség között. Sellenberknél Mihai táborában találjuk a székelyeket, akárcsak Mirislónál (csupán az aranyos- és marosszékieket találjuk a másik oldalon). A székelység nagy része mindvégig hű marad Mihaihoz, szenvedtek is emiatt az uralkodó bukása után.

Az erdélyi városok, általában, elfogadták az új uralmat, alárendelték magukat, hasonlóan a szász patríciusok is, akik — különösen kereskedelmi érdekből — támogatták a fejedelmet, hiszen megnyitotta előttük a Kárpátoktól északra és délre levő fejedelemségek piacait. De az 1599—1600 között Erdélyben kibontakozó parasztmozgalmak okot adtak a városi lakosság és a szász patrícius réteg egyes elemeivel való összeütközésre is.

Az erdélyi nemesek ellenséges magatartást tanúsítottak Mihai Viteazul uralkodásával szemben: a sellenberki győzelem után még engedelmesnek mutatkoznak a román fejedelem iránt, de lassan-lassan átcsoportosulnak, és végül szembe fordulnak vele. Mihai Viteazul erdélyi uralkodása alatt korlátozta a nemesek előjogait, innen fakadt elégedetlenségük; nem nézték jó szemmel a román uralmat Erdélyben azért sem, mert az új módszereket vezetett be a politikai és közigazgatási intézmények működésében, veszélyeztetve történelmi pozícióikat.

Mihai Viteazul 1600 májusának végén már Havasalföld, Erdély és Moldva uralkodójának nevezheti magát. Európa térképén, igaz csak rövid időre, egy új politikai realitás jelenik meg: a három egyesült fejedelemség egyetlen egységes politikai vezetés alatt.

A külső és belső feltételek: a főnemesség és nagybojárság ellenzékiisége, a császárok, a törökök és lengyelek ellenséges magatartása, akik aggódva figyelték Mihai Viteazul hatalmának megerősödését és a szilárd román politikai tömb megszületését, végül is a szövetség bukásához vezetett. 1600 szeptemberében nemzeti felkelés tör ki, Mihai Viteazul csatát veszít Miriszlónál, Nagyenyed mellett. Ezzel egyidőben a lengyelek behatolnak Moldvába, és Ieremia Movilát helyezik Moldva trónjára. Mihai Viteazul próbálja megmenteni havasalföldi uralmát, de a moldvai—lengyel és a török csapatoktól ismét vereséget szenved. Ilyen körülmények között kényszerül arra, hogy Bécsbe, II. Rudolffhoz menjen, és segítséget kérjen a törökellenes háború folytatásához. Az eredmény: 1601 nyarán Mihai Viteazul a hadak élén Bástával együtt behatol Erdélybe, és 1601. augusztus 3-án győztes csatát vív Goroszlónál. Mihai Viteazul ismét megvalósíthatónak látja terveit: újrászervezi politikai rendszerét, melynek élén 1600 nyarán még ő állt.

Mihai Viteazul belső és külső ellenségei, hogy megakadályozzák céljainak elérésében, a hős fejedelem meggyilkolását határozzák el. Táborában, Torda mezején, 1601. augusztus 19-én Básta emberei orvul megölik, akkor, amikor Európa újra csodálja a román fejedelemségek győzelmeit és harci tetteit a törökellenes küzdelemben.

A román nép történelmében Mihai Viteazul uralkodása különös jelentőségű. A Dunánál sikerrel állította meg a török terjeszkedést, ezzel néhány évtizeddel késleltette Közép-Európa megtámadását. Első ízben történt, hogy a három fejedelemség népe egy politikai vezetés alá került; az 1600-as évi egyesülés jelképes cselekedet marad, amely csak történelmi távlatban nyeri el a maga igazi nagyságát. E nagy megvalósítások révén Mihai Viteazul mint kivételes egyéniség kerül be Románia történelmébe, ugyanakkor európai méretű személyiséggé is emelkedik.

IRODALOM

V. Atanasiu: *Mihai Viteazul. Campania*. București, 1972. — Nicolae Bălcescu: *Istoria românilor sub Mihai Vodă Viteazul*. Opere II. București, 1953. — Damaschin Bojincă: *Vestitele făpte și perirea lui Mihai Viteazul, Prințipului Țării Românești*. Buda, 1830. — Kiatib Cselebi: *Tezleke I*. — Al. Gonța: *Campania lui Mihai Viteazul în Moldova*. Studii, 1960. — C. Göllner: *Faima lui Mihai Viteazul în Apus*. Anuarul Institutului de Istorie Națională, 1939—1942. — C. Göllner: *Quelques plaquettes françaises contemporaines sur Michel le Brave*. Études roumaines, 1938. — Nerva Hodoș: *Vitejiule lui Mihai Vodă apreciate în Apus, 1595—1599*. București, 1913. — Hurmuzaki II. — *Istoria României*. București, 1962. — I. Ionașcu: *Mihai Viteazul și autorii tratatului de la Alba Iulia (1595)*. Anuarul Institutului de Istorie din Cluj, 1962. — Al. Jordan: *Mihai Viteazul în folclorul balcanic*. Revista istorică română, 1935—1936. — N. Iorga: *Istoria lui Mihai Viteazul I—II*. București, 1935. — Al. Lapedatu: *Mihai Vodă Viteazul*. București, 1915. — Grațian C. Mărcuș: *Date noi cu privire la unele evenimente din ultimele zile ale domniei lui Mihai Viteazul*. Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj, 1971. — Ștefan Metes: *Domni și boieri din Țările Române în orașul Cluj și românii din Cluj*. Cluj, 1935. — Mikó Ferenc *Históriája*. 1594—1613. Mon. Hung. Hist. II. Scriptores. — Ion I. Nistor: *Domnia lui Mihai Viteazul în Transilvania. 1 noiembrie 1599—19 august 1601*. Analele Academiei Române, 1946. — P. P. Panaitescu: *Mihai Viteazul*. București, 1936. — Șt. Pascu: *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*. Cluj, 1968. — Șt. Pascu: *Mișcări țărănești prilejuite de intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania*. Studii și materiale de istorie

medie, 1956. — D. Prodan: *Supplex Libellus Valachorum*. București, 1967. — Ambrosie Somogyi-Simigianus: *Historia rerum Hungaricarum et Transilvanicarum ab anno 1490 usque 1606. Scriptores Rerum Transilvanicarum*, Szeben, 1840. — I. Ștefănescu: *Epopeea lui Mihai Viteazul în lumea greco-ru-sească în secolii 17 și 18*. Revista istorică română, 1934. — Szádeczky Lajos: *Erdély és Mihály Vajda története 1595—1600*. Temesvár, 1893. — Szamosközy István *Történeti maradványai (1566—1603)*. Mon. Hung. Hist. II. Scriptores, XXVIII. — Constantin Turcu: *Informații documentare cu privire la campania lui Mihai Viteazul în Moldova*. Studii și articole de istorie, 1957. — A. Veress: *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești* IV. București, 1932.

DEMÉNY LAJOS

Mihai Viteazul és a székelyek

Mihai Viteazul egész uralkodását a székelyekkel való szoros katonai együttműködés jellemezte, s ennek jelentős szerepe volt a román fejedelem diadalainak kivívásában. Hangsúlyoznunk kell, hogy ez az együttműködés nem volt sem időleges, sem alkalmi, sem véletlenszerű, hanem jól körülhatárolható okok — közös érdekek — határozták meg. A mondott okok tisztázása tehát fő feladata annak a tanulmánynak, amely a székelyek és Mihai Viteazul kapcsolatával foglalkozik, s amelynek az előzmények számbavételével és a szóban forgó tényt lehetővé tevő körülmények ismertetésével kell kezdődnie.

E kérdés megvilágításának az igénye már Nicolae Bălcescu ismert történeti művében jelentkezik. „A nagyrészt parasztokból álló székelység szabadságkövetelése azt jelentette — írja Bălcescu —, hogy nem akarják tovább jobbágyként szolgálni nemeseiket.”¹ Bălcescu kiemeli Mihai Viteazul uralkodásának osztályjellegét, és rámutat arra, hogy hűbérúr létére a fejedelem nem cselekedhetett másként, mint ahogy cselekedett, mikor a nemesség s a jobbágyosság szövetségét próbálta létrehozni. „Az igazság az, hogy Erdélyben követett eljárása nem mondhatott ellent annak, amit Havaselvén tett — szögezi le Bălcescu. — A szerencsétlen földhözkötés törvénye mint béklyó tartotta kötte, s vesztébe vonszolta. A székelyeknek is csak kénytelenségből adta meg a szabadságot, mivel ezek csak nemrég vesztették el azt, és mert hévvel követelték vissza.”²

Bălcescu pontosan fogalmazta meg Mihai Viteazul és a székelyek katonai együttműködésének okát és jellegét. A havasalföldi vajdának számottevő erőre volt szüksége terveit megvalósításához, s ilyen meggondolásból folyamodott a székelyekhez.

A székelyekre már lakóhelyükön való letelepedésük óta fontos katonai feladatok hárultak, amelyek között első volt a hűbéri magyar királyság határainak védelme a kelet felől betörő vándornépekkel szemben. E feladatok elláthatása érdekében a székely katona-parasztok a legrégebb időktől kezdve sajátos politikai és jogi alakulatokba szerveződtek. Eddig minden fegyverfogható székely férfi számára kötelező volt a katonai szolgálat, s háború esetén választott kapitányaik vezényletével szálltak táborba. Katonai szolgálatuk fejében a székelyek bizonyos — a magyar király által szavatolt — szabadságjogokat élveztek. Mikor azonban a páncélos lovagok kora lejárt és a hadviselésben a tűzfegyvereké lett a döntő szó, a hűbérurak a felkelésektől való féltükben nem adtak ilyen fegyvert a parasztok kezébe, a székelyek hadiereje egyszerre jelentős tényezővé vált, amely több szempontból előnyösebbnek mutatkozott az Erdélyben is már a XV. század óta alkalmazott zsoldos hadseregeknél. A gyalog vagy lovas székely vitéznek magának kellett gondoskodnia felszereléséről és élelméről, némi csekély zsoldot pedig csak a hadjárat második hónapjától kapott, s csak akkor, ha a háború az ország területén kívül folyt. A korabeli források egyértelműen azt tanúsítják, hogy a XVI. század végén a székelyek szükség esetén húszezer főnyi sereget is kiállíthattak, ami azonos létszámú zsoldos sereg fenntartása esetén havonta százezer aranyba került volna — amikor az erdélyi fejedelemség jövedelme évente alig

rúgott ötszázezerre. Az erdélyi fejedelemség tehát nem tarthatott fenn jelentős zsoldos haderőt, s katonailag jórészt a székelyekre kellett támaszkodnia, akiktől nemegyszer a léte is függött.

A székelyekkel való katonai együttműködésnek azonban a székely szabadságjogok elismerése volt a feltétele. A nemesség ezt több ízben megtagadta, ami nemegyszer vezetett felkelésekhez, s ezek közül — a Dózsa-féle parasztháborút nem számítva — az 1562-ben kirobbant felkelés volt a legjelentősebb, amelyet János Zsigmond erdélyi fejedelem fojtott el, s amelynek következményeképpen a segesvári országgyűlés az egész székelységet a fejedelem jobbágyaivá tette. Az új helyzetben természetesen újabb népi mozgalmak lángoltak fel, és a XVI. század második felében egymást érték a székely felkelések.

1595 őszén, mikor a török birodalom nyomása hirtelen megerősödött, és Szinán pasa elfoglalta Havasalföldet, Mihai Viteazul pedig kénytelen volt visszavonulni a hegyekbe, Báthori Zsigmond fejedelem — a törököknek Erdélybe való betörésétől tartva — fegyverbe szólította a székelyeket. A táborba szállt és fel-fegyverzett székelység, akárcsak 1514-ben, a nemesség ellen készült fordulni, ezúttal azonban a fejedelem és a nemesség engedett, s a Feketehalomban gyülekező székelységtől való féltében ünnepélyes nyilatkozatban biztosította számukra a régi szabadságjogokat. E sikertől fellelkesülten húszezer székely katona vett részt a havasalföldi hadjáratban, döntő szerepet játszva Türgovište bevételében, Bukarest, Giurgiu, Brăila és más városok felszabadításában, valamint Szinán pasa hadseregének a Duna vonalától délre üzésében. A székelyek hősiességét és a török-ellenes hadjáratban ontott vérét azonban a fejedelem és a nemesség a szabadságjogok visszavonásával „fizette meg”: a székely vezetőket összefogdosták, elhurcolták őket hazulról, felakasztották és karóba húzták — olthatatlan gyűlöletet kelte az egész székelységben a Báthoriak és támogatóik ellen.

Mihai Viteazul a törökellenes hadjárat során már kezdettől fogva megnyerte a székelyek rokonszenvét, s ő maga is megismerhette fegyvertársai vitézségét. A román fejedelem átlátta, mennyivel előnyösebb a székely haderővel való együttműködés, mint zsoldosok szerződtetése — azonban azt is tudta, hogy ennek ára a székely szabadságjogok visszaadása és tiszteletben tartása.

Ily módon érlelődtek Mihai Viteazul és a székelyek katonai együttműködésének a feltételei, mikor a havasalföldi fejedelem kidolgozta Erdélyre vonatkozó tervét. Ploiești melletti táborában hűségesküt vett a székely-magyar főemberektől s a vezényletük alá tartozó katonáktól, majd mikor seregével Erdély földjére lépett, Makó György, Tamásfalvi János, Harali István és Dömös István kapitányokat a Székelyföldre küldte, hogy mozgósítsák a férfilakosságot.

Szamosközy István, a jól értesült krónikás szerint Mihai Viteazul, „miután a Béli-réteken rövid pihenés végett tábort vert, legelső feladatának azt tekintette, hogy a székelyeket a maga pártjára vonja. Ezek akkoriban minden katonai teherből mentesítve csak földműveléssel foglalkoztak, és uraiknak ugyanúgy szolgáltak, mint a többi falusi ember”.³ Szamosközy kiemeli azt a tényt, hogy a mozgósítás céljával kiküldött kapitányok maguk is székelyek voltak, s hogy nem először jártak otthon a vajda képviselőiben. Nagy Szabó Ferenc, a marosvásárhelyi krónikás feljegyzi, hogy „Mihály vajda igen hamarsággal szép hadat készített, és igen titkon a székelyeknek is levelet küldte, azoknak kiket az urak 1596-ik esztendőben nagy vérontással jobbágyokká alá hajtottak vala”.⁴ Ebben a levelében — hangsúlyozza Nagy Szabó Ferenc — a vajda ígéretet tett a székelyeknek régi jogaik visszaállítására, amivel mindnyájukat megnyerte. Helyesen jegyzi meg a történetíró Ion Sirbu: „a székelyeket, e szegény magyarokat... a nemesség sajnálgatta, elvette harminchétt évvel azelőtt [azaz 1562-ig — D. L.] bírt földjeiket, holott ők ennek ellenében védték az országot a határőrökkel együtt, s így haraggal és gyűlölettel teltek el uraik ellen.”⁵ A nemesség tehetetlennek bizonyult a Mihai Viteazul táborába gyülekező székely közemberekkel szemben. Nagy Szabó Ferenc szerint ez volt a székelyek válasza az 1596. január—februári véres megtorlásokra: „Immár úgy hiszem, hogy eléggé vehedd eszedbe, mit nyertek a székely nemes emberek véle, hogy azokat a székelyeket, kik Báthori Zsigmonddal Havasalföldében a törökre szabadságért elmentek vala, és onnan haza jövének jó szerencsével, itthon őket felmészárolák és ismét jobbágygá tevék. A pogányok azt nem tették volna.”⁶

A székelyek tehát, mégpedig elsőként a háromszékiek, a vajda zászlaja alá gyűltek. „Csík- és Gyergyószék székelyei viszont egyelőre megtagadták a fegyveres szolgálatot, és nem voltak hajlandók csatlakozni Mihály pártjához, csak ha Várhegy várát, melyet János Zsigmond király rakott volt a nyakukba, lerombolják. Ha Mihály mint győztes aláírja ezt a feltételt, és helyreállítja a szabadságot, ők nem késlekednének azonnal felsorakozni” — olvassuk Szamosközy krónikájá-

ban.⁷ Mihai Viteazul válasza igenlő volt: a kérésnek „ünnepélyes oklevélben tett eleget”, a székelyek pedig felegették a várat, és „csak ezután mentek a vajda hadába”.⁸

Mihai Viteazul a székelyek érkezésére várva megindult Szeben felé, s útközben Sellenberknél döntő ütközetet vívott Báthori Andrással. A vajda seregének felvonulását és az ütközet lezajlását megörökítő dokumentumokból kitűnik, hogy a székelyek Mihai Viteazul mellett állottak. Szamosközy szerint „a balszárnyon... Baba Novák helyezkedett el önkénteseivel; a jobb szárnyon pedig rác lovasok. Középütt volt a magyarok csapata... Makó György vezérsege alatt csapatparancsnokaik a következők voltak: Lugosi Ferenc, Nagy Demeter, Horváth György, Gyulai Mihály és Novák Farkas.”⁹ Az ütközet, mint ismeretes, Mihai Viteazul győzelmével végződött, s a vajda parancsot adott a Moldva felé szökni igyekvő nemesek elfogására; a székelyek magát Báthori Andrást is lefejezték.

A román fejedelem tudta, hogy a székely szabadságjogok visszaállításával erős szövetségest szerez magának, s erre — mint említettük — ünnepélyes ígéretet is tett. A székelyek és Mihai Viteazul viszonyát e döntő pillanatban legjobban a havasalföldi kancellista Joan Darahi (Darai) beszámolója világítja meg, amely szerint a vajdának „mielőtt még hadjáratára indult volna, az volt az első gondja, hogy a maga oldalára vonja a székelyeket. A következő eszközhöz folyamodott: megparancsolta nekem, hogy a császár öfelsége neve alatt fogalmazzak meg egy levelet, melyben az a székely ősi jogok visszaadására kötelezi magát, úgy, ahogy azokat Magyarország szent királyai adományozták, és amelyeket a Báthoriak eltiportak.”¹⁰ Darainak ez a fogalmazványa nem maradt fenn, ismeretesek viszont Mihai Viteazul szabadságlevelei a székelyek számára: az első, amelyet 1599. november 3-án, Gyulafehérvárott bocsátott ki a Kézdi székbeli, a továbbiak, amelyeket az országgyűlés utolsó napján, november 28-án bocsátott ki az udvarhelyszékiek számára, s végül az, amely az összes székekre vonatkozik. 1600. március 7-én, Brassóban, a vajda újra megerősítette visszaadott szabadságjogaikban Csík-, Gyergyó- és Kászsónszéket, aminek írásbeli dokumentuma ugyancsak fennmaradt. Mihai Viteazul a szóban forgó szabadságlevelek mindegyikében hangsúlyozza a székelyeknek a törökellenes harcokban tanúsított hősiességét.

A székelyek szabadságának feltétele az volt, hogy a császár vagy az erdélyi fejedelem hívására bármikor hadba szálljanak, felszerelésükről is gondoskodva. Továbbra is kötelezettségük maradt ezen kívül az „ökörsütés”: az az ősi szokás, hogy fejedelemválasztáskor, a fejedelem házasságakor és első fiúgyermeke születésekor minden hat ökör közül egyet felajánljanak a számára (leánygyermek vagy újabb fiúgyermek születésekor, fejedelmi sarjak kereszttelésekor az „ökörsütés” helyett egy forintot fizettek családonként), valamint az egyházi tized.

Az 1562-es felkelés után a jobbágysorba döntött köznép számára jelentős győzelem volt a szabadság visszavívása, ezért azonban előbb súlyos véráldozatot, utóbb nehéz katonai és gazdasági-pénzügyi terheket kellett vállalniuk.

A feudális állapotok teljében egy ilyen győzelem természetesen nem maradhatott visszhangtalanul a székelyekkel együttélő román és magyar jobbágyok körében sem. A székely szabadságjogok megújítása élénk népmozgalmakat indított meg, s jelentősen kihatott az egész erdélyi hűbéri társadalomra. Igen sok paraszt hagyta ott a nemesek s az egyház birtokait és szökött a székely székekbe, illetve azokba a falvakba, amelyek az ősi szokásjog értelmében befogadhatták a szökött jobbágyokat. A nemességet érzékenyen érintette gazdasági érdekeiben a munkaerő tömeges elvesztése, s mivel adót csak a jobbágyok fizettek, mindezzel a fejedelemség jövedelme is érezhető módon megcsappant. Mihai Viteazulnak ugyanakkor egyre több pénzre volt szüksége tervei megvalósításához. A császári udvar a pénzbeli támogatásra vonatkozó ígéreteiből vajmi keveset váltott be — Mihai tehát kénytelen volt súlyos terheket róni az adózókra. Ezekkel az intézkedéseivel jutott a román fejedelem közös platformra a kiváltságos rétegekkel, különösen pedig a nemességgel, mely tényről Bálcescu is csak keserűséggel tud megemlékezni.

Nyilvánvaló, hogy a nemesek, akikre Mihai Viteazulnak támaszkodnia kellett az ország kormányzásában, s akiknek kiváltságait megerősítette, ellenségesen viselkedtek a székelyekkel — az ő szövetségeseivel — szemben, és különféle módszerekkel próbálták a szabadságtörökvéseket gátolni. Egy országgyűlési végzés például kimondja, hogy „amely ős jobbágyai a Székelységen való nemességnek e mostani szabad székelyek közt voltak, kik nem a székelyekhez valók, hanem ő saját jobbágyok volt és az első támadás (1562) előtt is békeségesen bírták, azok közül ha melyek a szabad székelyek közé íratatták volna magokat, az ő földes uroknak megadassanak”.¹¹

Ami a székelyeket illeti, a vajda előbb említett szabadságlevelei rájuk vonatkozólag nem voltak az egyedüliek: ezeken kívül még külön okmányokat is kibocsátott egyes székely városok és falvak szabadságjogainak megerősítésére. Darai, aki egyike volt magyar és latin nyelven fogalmazó kancellistáinak, feljegyzi, hogy „Mihály vajda kedvelte a székelyeket, mindeniket levett süveggel hallgatta meg, midőn panaszát adta elő. Védelmelte a közszekelyeket a pereikben és igazságukban, mint ahogy most is cselekszi.”¹²

Mihai Viteazulnak a székelyek számára kibocsátott okmányaiból, valamint a hozzájuk intézett leveleiből több darab maradt az utókorra, s ezek megvilágítják a vajda és a székelyek sokoldalú együttműködését. A marosvásárhelyiek például nemcsak gyalogos katonasággal gyarapították haderejét, hanem élelemmel s pénzzel is támogatták, zászlókat készítettek csapatainak, egyszóval minden tekintetben messzemenően együttműködtek vele — amint ezt a korabeli krónikák is tanúsítják. Marosvásárhely krónikásai részletesen beszámolnak a vajda fegyveres harcairól és egyéb ténykedéseiről. Különösen a már említett Nagy Szabó Ferenc tünik ki pontos tájékozottságával, ami a következő értékes feljegyzéséből is kiderül: „Ezen közben a német császár megértvén, hogy Mihály vajda triumphált volna... jámbor követét a vajdához küldé ilyen követséggel »hogy köszöni mint jó hívének, hogy Erdélyt nem hagyta tőle elidegenedni, hanem keze alá hajtotta, de immár azt parancsolja néki, hogy menjen országbába, és amint eddig, ezután is oltalmazza a török ellen, megtartván hozzája az igaz hűséget...« Mely követiséget hallván a vajda, nagy haragját veti a követre és monda: »bá zo nu oj dá« az az: nem adom, mert én vettem meg Erdélyt, s bírni is akarom...”¹³

A sellenberki győzelem után a Habsburg-udvar valóban elégedett volt, főleg hogy ezzel megszabadult Báthori Andrásról is — de meg akarta tartani Erdélyt a maga számára, s evégett megkísérelte Mihai Viteazul félreállítását. Germanico Malaspino pápai nuncius még 1599-ben tervet dolgozott ki és terjesztett II. Rudolf elé erre vonatkozóan. Ez év december 3-án kelt levelében kifejtette a császárnak, hogy fegyveres erővel nehéz lesz a vajdát eltávolítani, mivel a székelyek mellette állnak, s szükség esetén tizenöt-húszezer főnyi hadsereget mozgósíthatnak.¹⁴

1600 januárjában Mihai Viteazul szokása szerint szemlét tartott a székely csapatok fölött. Carlo Magno császári követ és Giovanni de Marini Poli január 24-én, Gyulafehérvárott írt és II. Rudolf császárnak továbbított jelentése szerint a vajda „megmondta, hogy a fegyverhordozó székelyeket megmustráltatta... és mint mondja, talált ötvenhatezer harcost, és miután szabadságukat megadta, ezek felajánlották szolgálatukat, hadba állítván szükség esetén bármikor tizenkétezer puskást és tizenkétezer kopjást”¹⁵

Mihai Viteazul és a székelyek katonai együttműködésének igen jelentős ténye ez utóbbiak részvétele a miriszlói csatában. 1600 augusztusában és szeptemberének elején elérte tetőpontját az erők polarizálódása, különösen miután Torda mellett Csáky István vezetésével összegyűlt a nemesi tábor, és Bástá, a császári seregek vezére a nemesek oldalára állt. Mihai Viteazul számára e döntő pillanatban még fontosabb lett a székelyek hadereje, s hogy támogatásukat tovább is biztosítsa, újabb kedvezményekben részesítette őket — miközben a szász városokra súlyos adót vetett ki.

A székelység, egyes kisebb csoportoktól eltekintve (az aranyosszékiekre és a marosszékiek lovasságára célzunk), sietett felzárkózni a vajda seregéhez. A miriszlói csatában azonban mégsem vehettek részt mindnyájan: egy részüket feltartóztatta a szászok hadereje. A szász patriciusok kertelés nélkül a tudomásukra hozták: „az brassaiakkal mindjárt házaitokat felégettettük, feleségteket, gyermekteket szablyára hányattuk. Ujegyház szék és Sink szék hátul részen van, mi innét minden erőnkkel, hadakozó szerszámunkkal előtökbe állunk; Medgyes és Segesvár székét reátok oldalról hozzuk”, s szándékuk világossá tételére kijelentik, „...ha valaki a vajda mellé szállhatna... ott is meg nem maradhat”¹⁶

Ily módon a háromszékiek nem vonulhattak át a vajdával szembenálló szász helységeken — ellenben nyomban csatlakoztak a Havasalföldről érkezett sereghez. Valentinus Hirscher brassói bíró szeptember 17-én kelt levelében értesíti a szombeni városi tanácsot, hogy két nappal előbb négyezer román, magyar és szerb katona kelt át az Ojtozi-szoroson, akik a vajda segítségére sietnek, s ezek egyesültek a székelyekkel. Az egyesült székely-havasalföldi sereg már nem ért el a miriszlói csatába, a székelyek egy része azonban mégis ott volt mind a vajda szászsebesi táborában, mind pedig a fegyveres összecsapásban. Az erdélyi krónikások — más forrásokkal összhangban — egyértelműen amellett tanúskodnak, hogy Mihai Viteazul oldalán a miriszlói csatában székelyek is harcoltak. Szamosközy például feljegyzi, hogy „Mihály vajdának Miriszlónál... minden hada állott románból, székelyből, magyarból, ráczból, lengyelből”, más helyen pedig ezt írja

Miriszlóra vonatkozóan: „a vajda táborba gyűjté a románoknak, rácoknak és székelyeknek sokaságát.”¹⁷

Mihai Viteazul elvesztette a csatát. Ezzel kapcsolatban nem érdektelen idéznünk a vajda akkori fő ellenfele, a lengyel Jan Zamoysky helyzetértékelését, aki szerint a vereség egyik oka az, hogy „a székelyek, kik legbiztosabb támaszai, az idő rövidsége és a nagy távolság miatt nem vehettek mindannyian részt a csatában”. Zamoysky még a miriszlói vereség után is félelmes ellenfelet látott Mihai Viteazulban: „midőn Brassóhoz visszahúzódott, ott kezdett újra hadat gyűjteni, s az erdélyi nemesség, ismervén erejét, nem merte megtámadni”¹⁸ — írja. 1600 októberének végén a lengyel hadvezér annak a meggyőződésének ad hangot, hogy a vajda újabb erdélyi hadjáratra készül a székelyek segítségével.

A székelyek és Mihai Viteazul szoros együttműködése nem hozott olyan eredményt, mely arányos lett volna a vállalt áldozatok nagyságával. Az idő nem érett meg mindazoknak a katonai, politikai és különösképpen nehéz társadalmi feladatoknak a megoldására, melyeket az itt tárgyalt történelmi események színpadán mozgó főhős, Mihai Viteazul kitűzött maga elé. A román fejedelem hősi erőfeszítései árán sem győzhetett a körülmények fölött. Az erdélyi nemesség kezdetben együttműködött vele, de később ellene fordult; a havasalföldi nagybojárság egy része elárulta, elpártolt tőle; a moldvai bojárság nem csatlakozott hozzá. Bécsben sem látta vajmi nagy megértésre, de ugyanakkor ő maga egyre világosabban látta, mit kell most tennie a jövőben, s tervezeiteiben átgondoltan fogalmazta meg azokat a felteteleket, amelyekhez a császári udvarral való együttműködését kötötte. Ezek közül sohasem hiányzott a székelyek szabadságjogainak biztosítása. Mihai Viteazul tudta, hogy a székelyek katonai ereje és támogatása nélkül Erdélyben nem uralkodhatna szilárdan. „A hadviselésben bátor székelyek nemzetsége — írja az udvarhoz benyújtott tervezetében¹⁹ — amely, ha kell, húszezer hadviselésben igen jártas harcost állít hadba, vitézségével és hűségével magában megvédheti Erdélyt a külső ellenségtől.” Ugyanitt külön kiemeli a székelyek „odaadását, önfeláldozó hűségét és bátorságát” az eddig viselt harcokban, s arra kéri a császárt, hogy a székelyeknek tett ígéretet meg ne szegje. A nemesség és Básta megtorló intézkedéseiről szólva, a román fejedelem mélységesen igazságtalannak mondja őket, és az a különösen nyomatékos hang, amellyel a székelyeknek tett fogadalmára hivatkozik és eltökélt szándékára, hogy ezt betartsa, túlmutat a politikai szükség diktálta érdekeken.

JEGYZETEK

1. N. Bălcescu: *Româniii supt Mihai Vodă Viteazul*. București, 1970. 115.
2. *I.m.*, 300.
3. Stephanus Zamosius (Szamosközy István): *Rerum Transilvanicarum Libri IV*. Monumenta Hungarica, VII. 1963. 168.
4. Nagy Szabó Ferenc *Memoriáléja*. Erdélyi Történelmi Adatok, I. Kolozsvár, 1855. 52.
5. Ion Sîrbu: *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul, domnul Țării Românești*.
6. Nagy Szabó Ferenc: *I.m.*, 52.
7. Stephanus Zamosius: *I.m.*, 177., 191.
8. Uo.
9. Uo.
10. Hurmuzaki: *Documente III/1*. 427—428.
11. *Monumenta Comitalia Regni Transilvaniae IV*. 435.
12. Hurmuzaki: *I.m.*, 430—431.
13. Nagy Szabó Ferenc: *I.m.*, 54.
14. Veress Endre: *Erdélyországi pápai követek jelentései III. Kelemen idejéből 1592—1600*. Budapest, 1909. 358.
15. Hurmuzaki: *I.m.*, 650.
16. Szádeczky Lajos: *Erdély és Mihály vajda története*. Temesvár, 1893. 368—369.
17. Szamosközy István: *I.m.*; I. Crăciun: *Cronicarul Szamosközy și însemnările lui privitoare la români 1566—1608*. Cluj, 1928. 141.
18. Szádeczky Lajos: *I.m.*, 390.
19. Szádeczky Lajos: *I.m.*, 402.

BARTALIS JÁNOS

LOBOGOTT EGY LÁNG!...

Lobogott egy láng!...

Ott kelt életre Apácán,
az Olt menti kicsi faluban
és felszökkent égmagasra.
A 17-ik század vérzivataros fegyvercsörgése
volt a bölcsődala, mely végigkíserte
rövid élete folyamán.
34 évet élt.

Descartes-nak volt a kortársa, Miltonnak és Zrínyinek.
Velázqueznek, Rembrandtnak és Rubensnek.
Vajon tudtak-e egymásról? ...
Mikor az Obsidio Sighetiana
feltündöklött érces költői nyelvvel
a magyar égen,
Ő már írta „teste és lelke nagy fáradságával“
a Magyar Enciklopédiát, hogy a „szűk“ magyar nyelv
tág legyen a tudomány számára.
Es lón a magyar tudományos nyelv megalapítója.
Doctus doctor volt, a keleti nyelvek tudora.
Fehérváron és Kolozsváron tanított...

Szülőházát — hol volt? — ne keresd.
Elpusztult, nyoma sincs.
Csak a helyét ismerjük a Rabszoros utcában,
ahol a Hágó nevű határrész felé visz az út.
Ő maga — testi mivoltában — milyen volt? —
ne kérdezd.
Olyan volt, mint ahogy a Gy. Szabó Béla-metszeten
láthatod.
Törekeny, sápadt, sovány.
Csak két szeme lobogott
és homlokán tündöklött a fény.

Alettát szerette,
a fehérbőrű hollandus leányt,
kít elhozott magával a
„herojniai erdő túlsó feléről“
e nehéz, zürzavaros erdélyi földre.

Szegény Aletta!...
Itt lett özvegyasszony...
Most ott nyugosznak mindketten
— egy tragikus élet álmával —
a kolozsvári házsongárdi temetőben
ismeretlen sírban...

Lobogott egy láng.

LÁSZLÓFFY ALADÁR

AZ OLVASÓ APÁCZAI

A nagykapu

Ezek a ködök Kolozsváron, az utcák ködmönujjában. Tesznek a tűzre benn s kinn kiált a bakter. Há-rom!-há-rom! Még három esztendő, három ködöt csak, mikor az orrukig látnak sétáló uraimék, sebai, csak az orráig lásson az ember, ha orra előtt a könyv van! Mindig a könyvig legalább, könyvtől könyvig elgyalogol valahogy az ember, a szív megáll, az ember nem áll meg, orcája verítékével emeli, beteszi könyvek nagykapuját.

A dátum

A tél, a tél, megjött a könyvek ideje, idege. A hajdankor közepén vagyunk, mindig csak ez a tél látszik ki a régóta tartó havazásból, mindig csak ez az este olvas bele a tovább történő világba. Professzor Apáczai, térdén az átlapozott világgal, kinéz a havazásba, keze a penna után nyúl, máshova gondol. A dátum, ez a behavazott kerítés, ott a korra nyíló ablakon túl. Mögötte az utolsó diákok: a házsongárdi fák.

LÁSZLÓFFY CSABA

A MESTER ÉS A TANÍTVÁNY

Apáczai János levele a késő ivadékhoz

„Hagyjuk faképnél az iskolát?...“ (1656)

Szerelmes atyámfia forduljanak el minék gyengüljön lelkük a szálamotmló minék háborogjanak azon is hogy halála után annyi fojtogató álmokd után betapasztott szájjal is hányja a vért az kinek fiatal mellkasára enszenvedélye fegyverét fogta az idő. Hiába kerülgette ő szelíd vándorbottal meg tollal a kaszaboló fegyvereket. Könnyű annak aki már megnyugodhat kinek csontjai topogva lassan megszokhatták az anyaföld fagyát könnyű az aggnak ki sápadt fogínyvel fölélte magát és kimondta ami tőle teltt azt is mit tenni nem lehetett. De engem jaj harmincegy esztendőmmel akár öcsémuramnak is szólíthatnak a férfikorba fordult úkunokák. Nem mintha kívánnám a lovukat-kész-hadizsákmánnyal-ficánkoltató kövérkorukig-halálig-hőköltető urak fizetett deákoknak tollbamondott dicsőségét ám a tűztől tatártól terrort-tápláló-tudatlanságtól szüntelen-felzúduló-harangzúgásban megsüketült elme entestét-erejét pillanatpihékké-tépett-példaadását pernyénél összebb zsugorodni látván kegyelmetek felől várja a bizonyosságot: Maradt-e utána bár egy el nem hantolható fénylő fenyőmakkkoeska* a barbár hízottbivaly-éjszakában? Az nem lehet hogy kegyelmetek is földhöz veretessenek és szigorogjanak** keserűségben. Miért volt hát hogy annyiszor nekidühödtem az írásnak ha nem szakadt még fel a világ szemét feketítő szennyes hályog?! Mert JOBB A BÖLCSESÉG AZ ERŐSÉGNÉL. A nagy dolyfösen murrogók másokat mukanni sem hagyók erősebbek által egyszer maguk is széjjelszóratnak mint

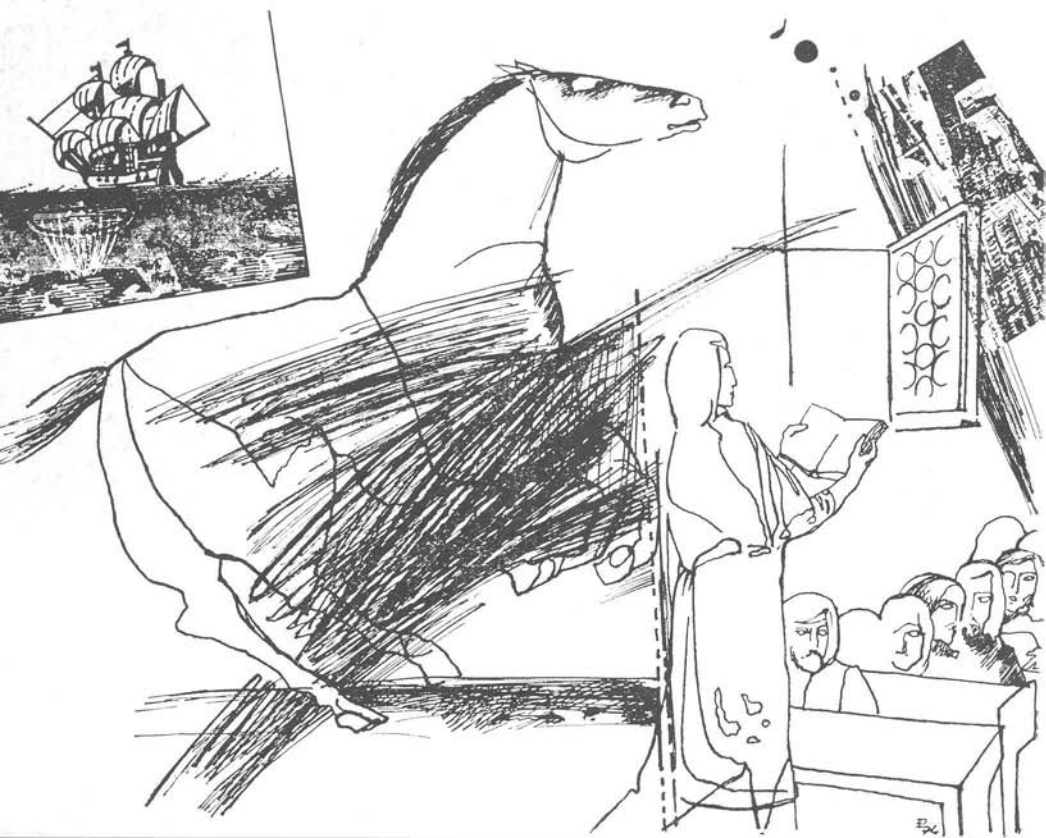
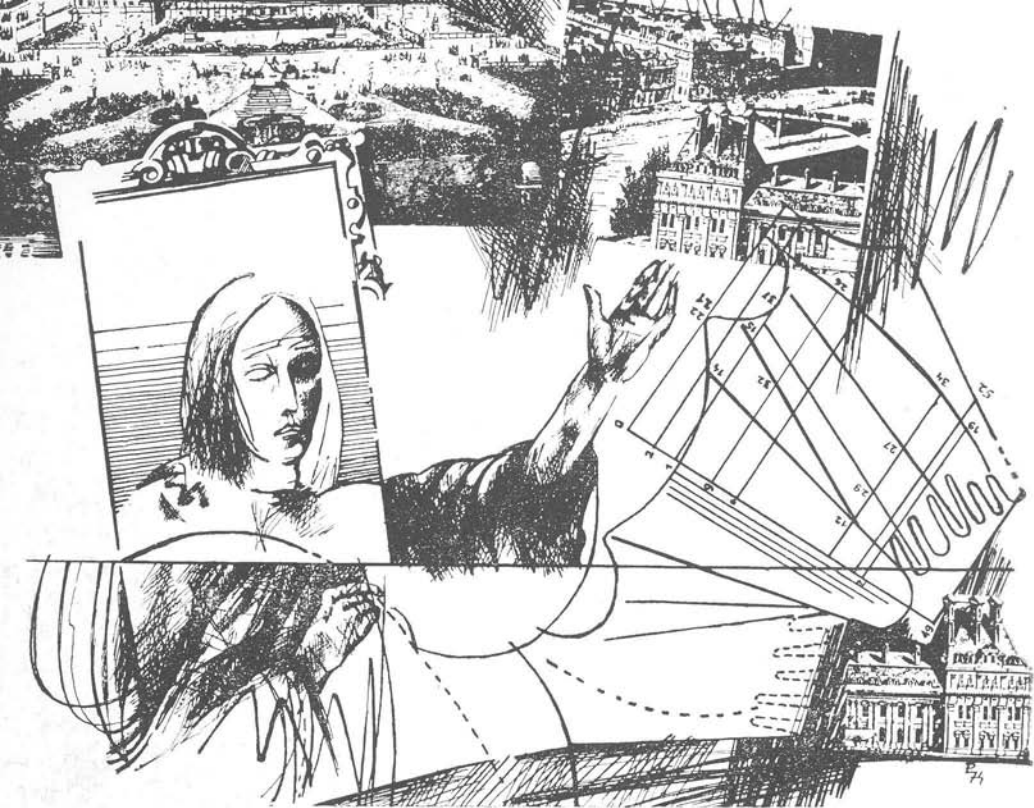
* Apáczai megfogalmazásában az elme „természeti helye“.

** nyomorogjanak.

1. KOZMA ISTVAN: APACZAI CSERE JANOS

2—3. PAULOVICS LASZLO: GONDOLATOK APACZAIROL

széltől a pozdorja. Nem hiszem hogy egyvégtében tart a szomorú földomlás vizáradás. Legfeljebb annyi szélvihar és zivatar dúlt hogy már a természet sem ösmeri ki ennenmagát. Legnagyobb istentelenség volna részéről hogyha kétségbe vonnám az örök anyagra reászabott törvényt. Mégis!

Ott hol az ebek füvet rágnak és hasok korog
a barmok a levegőget búzlelik és
magokat szörök ellenébe' nyaldogalják
a békák felette regelnek

ott hol a nevekédő hold homályos
a hegyek tetején a fellegek megsereglenek
s a darvak hallgatással igen fel magosan repülnek.

(ezt mind a parasztek kalendáriuma jövendőli) s ha ezen felül halott anyai szók vettetnek s boronáltatnak — ott ugyan fölötté elhagyatott állapot honol úgy miként azon időkben midőn a hóstátban félpénzért koplaltatott deákokkal kamrákba kényszerítettünk szoktatni az úszkös romok közül ellilant szellemet. Mindazonáltal ha közelebb volnánk egymáshoz ugyan lehetnék kegyelmeteknek valami könnyebbséggel szerelmes atyámfiak hogy az én néhai szonyorúságomból fakadt s tán elfelejtett bölcsességnek is hasznát vehetnék. Vagy gyermekelmétől is tudott dolgot ismételek akár egy kolontos vénség ki tízszer is meghaladta már hitvány harmincnégy esztendejét? Igaz is: **A LELKES ÁLLAT OKOS VAGY OKTALAN.** Csak az oktalannak jár nógatás ám annak nincs szüksége oskolára kit faképnél hagyjon.

A rab kancellár

Bethlen Miklós emlékének

1

Isten tudja kinek monddod még
vagy csak magadnak csudájára
a test kint országot porával
és sarával tapodtatik meg
nyársba húzva is meghajolni kész
a lélek pedig hány esztendeje
fő ég sül feketedik emésztődik
ihol e végehosszanincsen-
büntetés feneketlen fazakában

Rabutin felkent rabja fekszel bűzbe
feküvél bűn fedezékében
pajzs helyett zsoldár lágy-élű ima
védheti-e magával s minden
maradékával szemben azt kinek
ellensége az elhallgatott szó mint
elfolyó nyálas rossz csiga?

Isten tudja kinek éneked most már.

2

Akárhogy is nem ilyen volt egy Zrínyi haláltusája csókák csipkedik utolsó hópelyheit a szétfűjt lelkiismeretnek döngöl a büntudat vérferedőt hagytam magam mögött magam után hagyok-e valamit még fiatalságom erőm hazám hitem halálát már megértem vajon hány hullám feküszik még a hozzám levezető grádicsokon ó Uram meddig és miért mikor oly könnyen s korán kiveted kiválasztottjaidat ebből az ostoba háládatlan magyar világból mely őreájuk méltatlan bizonyára engem itt tartasz zálogul vagy tanúként a végső elbukásra hetvenesztendős magányomat kételyek kötelei alatt sajgatód árnyékban pókedelemtársam Bánffy György főkormányzó sóhajtását hallom hogy hívják azt aki a hóhér parancsának engedelmeskedett? pennámat fogva hát valaki véreim kurucok enyedi deákok békességet kolduló követsége felprédált föld felperzselt tornyok városok farkasgyű-torokkal üvöltő fátum fészkeket fosztogató felszél vagy legalább ti kétségeim konok őrei kékárnékú kövek mondjátok oltalmazhat-e engem Rabutin gúnyos szava? Erdélyben leglatrabb ember voltam ha ennyi reménytelen rabság árán halálom után sem érkezhettek meg soha közéték haza.

Írt és tanított...

*A mű egünkből kitűnő állatok
üstökös csillagoknak nevezetnek*

(Apáczai: Magyar Enciklopédia)

Felemelkedni csak a Tudásban lehet — mondja Apáczai Csere János —, de mi némák vagyunk, barbarus állapotban élünk, a tudománynak nincs magyar nyelve. Nem érthetjük hát az Írást sem, pedig értenünk kellene: nincs más reményünk, csak az isteni jóvátétel. Hinni: hinni, hogy az nem lehet, ami velünk történik, hinni valami nem létező Másban, az eljövendő igazságban, a szenvedésben, amellyel kiérdemeljük azt a Mást. Meg kell találni a támaszt, mert másképp megszűnik történelmünk: a rossz, ami velünk történik, csak átmenet, csak bizonyíték arra, hogy kiválasztottak vagyunk. A szenvedés kiválasztottjai, akik kedvesebbek Számára, mint egyebek, akiket nem szeret annyira, hogy fájdalomra méltatná őket. Mi volna jobb bizonyíték kiválasztott voltunkra, ha nem éppen a szenvedés? Apáczai hívő volt, de hitével a népet szolgálta. Azt tartotta, hogy meg kell értenünk az Írást, mert a világot másképp nem láthatjuk, hiszen a világ homályos és áthatolhatatlan. Egyetlen állandóság van a változásokban, egyetlen szilárd pont a mozgásban: az Írás. Ezt kell megérteni, és mert csak a tudományok birtokában lehet megérteni, meg kell tanulni a tudományokat. A Szentírás magyar, a tudomány latin, a Szentírás mindenkié, a történelem egyeseké. Barbárságunk megszűnik, ha lemondunk a történelemtől, és egyesülünk az ősi forrással a történelemtől elragadott tudomány segítségével.

A tudomány nyelve maga a történelmenkívvüliség, az a közeg, amely pusztán önmaga létében fedezi fel a mozgások egységes alapját. Soha ilyen jelentőségre nem tett még szert: a lét, a realitás elé került, ő maga az egyetemes Alany és az egyetemes Állítmány. Pusztán önmagára vonatkozik, s aki beszéli, az csak árnyék, csak a történelemben hullámzó semmi. Az ember éppen azzal válik az események, élet és halál ellenére is állandóvá, hogy beszélni tud a tudomány nyelvén. Mit számítanak az évszázadok, ha még beszélni tud? Meg kell tanulni tudományul és filozófiául is, a tudományt és filozófiát is megtanítani magyarul, ez a történelmileg változó, romlandó ember feladata.

A tudás szón értjük „az egész műveltséget, bölcsességet, az értelem tevékenységét, és egyszóval az egyetemes enciklopédiát, vagyis azoknak a dolgoknak módszeres összefoglalását, melyeket tudni szükséges, [...] minthogy pedig ilyen tudnivaló kétféle van: maga a nyelv és a nyelv által megjelölt dolgok, nem ok nélkül mondják a bölcsességről, hogy az egyrészt magukkal a dolgokkal foglalkozik, másrészt a nyelvvel, amelynek segítségével a megértett dolgokat másokkal közöljük“ (*Rektori beszéd a Gyulafehérvári Kollégiumban, 1653 novemberében*).

De hasznos-e a beszéd, a tudás, jó-e valamire azon kívül, hogy az Írásban rögzítsük történelmi tehetetlenségünket? — kérdezi Apáczai. „De hasznosságon ne értsetek egyebet, mint az említett tudományok jóságát és tökéletességét [...], ne értsetek egyebet, mint azt a hasznot, melyet az egyes tudományágakban való alapos elmélyedés nyújt a velük foglalkozóknak.“ (Uo.) Tudni: csak mert a nyelvet tudni kell, hiszen egyszer talán megérkezik a történelem, s addig élni kell, meg készülni is. Érv nincs, mert az ösmozdulatlansághoz való visszatérés negatív érv a történelem mellett: a történelem még nincs, de a hitet mégis ébren kell tartani. A hit forrása és a tudás szükségessége semmilyen kapcsolatba sem hozható: az érvek — a tudásra azért van szükség, hogy megértsük a Bib-

liát — nem vonatkoznak a tárgyra, mert a tárgyat nem lehet megnevezni. Mert hiányzik a tárgy; nincs történelem.

„Ha az említett tudományok hasznosságáról, hallgatóim, semmi mást nem lehetne mondani, mint azt, hogy kölcsönösen segítik egymást, és pedig annyira, hogy külön egyiküket senki sem értheti meg tökéletesen, csak ha egyúttal a többit is mind megtanulta, akkor, azt hiszem, máris eleget mondtam...” (Uo.) Szinte már öncélú tudáseszmeny: legyünk okosak, műveltek, csak azért. Nemigen változtat ezen Apáczai dühös pátozsa sem: „Vesszek el, ha nincs szükségem minden tudományágnak, sőt az egész enciklopédiának segítségére, midőn a Bibliát forgatom...” Csak arról van szó, hogy nincs érv, az indulat nem érv, a vágy és óhaj sem az.

A barbár állapotok megváltoztatására nincs esély, hát legalább mi szabaduljunk a tudatlanság átkaitól. Műveljük fényesre agyunkat, mert ez így tetszetős. De mit tehetünk, ha ezt nem hiszik el nekünk, ha a már meggyőzötteket gyözködjük, de a többiekhez nem jut el szavunk? Érveket találunk, az ő mértékűkhöz szabottakat. Apáczai is barbár érveket keres, s ha ezek nem is válnak túlságosan súlyossá művében, mégis jelen vannak. Ilyesmiket mond: „Nem illik pedig egy becsületes úri személynek is ezen megháborodni, mintha ez dolog — az akadémiát végzetek nemességre emelése — jobbagyi számának megkevesedésével fogna lenni: mert vajki kevesen volnának olyanok, akik ilyenképpen szabadulást szerezhetnének magoknak.” (*Egy magyar académiának lerajzolása*) „Alázatosan jelentem Nagyságodnak, hogy ez a schola, mely az egész kereszténység között fennforgó legnehezebb és legártalmasabb két adversa religió — a katolikusok és az unitáriusok — ellenében plántáltatott volt...” stb. (*Apáczai supplicatioja Barcsay Akoshoz*) „Nem inkább véletlenségből, vagy bizonyos feljebbvalóknak gyakran oktalan rendelkezésére sodródnak ide a legtöbben — az iskolamesterekről van szó — hogy egy ideig itt védelmezzék nyomorúságos életüket a nyomasztó szegénységgel szemben?” (*Rektori beszéd a Kolozsvári Kollégiumban*, 1656. november 20-án)

Az elszigeteltség helyzeteiben feltámadnak az önvédelem ösztönei, elhalványodik a ráció, amely eddig emberi korlátok közé kényszerítette a primér gyűlölködést. Apáczai is gyanúsít és sebez ott, ahol természetes szövetségeseiből híveket toborozhatna. Nincs szomorúbb vádbeszéd a kolozsvári beiktatáson elmondottnál. Persze, leleplezésként is lehetne olvasni ezt, de ne áltassuk magunkat: a gyűlölet is érveket talál magának. Ebben a beszédben Apáczai négy pontban foglalja össze az iskola rákfenéit, hibáztatja a tanítókat, papokat, kurátorokat és még a tanulókat is. Csak a tudományra talál díszítő jelzőket, a többieket nem mentheti semmi sem.

A tudomány — ez Apáczai eszménye. S persze a tudományok felszabadítója, Descartes. Az a gondolkodó, aki a fizika nagy forradalmának kezdetén megalapozta az újkori racionalizmust. Apáczai szavai elfűlnek, amikor Descartes-ot dicséri: „Mivel azonban sem egyetlen ember, sem egyetlen évszázad nem volt képes arra, hogy a filozófiai bölcsességet tökéletességre emelje, nem akarta a mindenható Isten, hogy a mi korunk is meg legyen fosztva jóságának tanújelétől. Ezért támasztotta a világnak e késő vén korában — úgy, hogy az előző évszázadok alaposan megirigyelhetik tőlünk — René Descartes-ot, az egész filozófia újjáteremtőjét, századunk páratlan ékességét és díszét...” (*Gyulafehérvári beszéd*) Tisztelgés, zászlóhajítás. Csak éppen mást ért karteizianizmuson Apáczai, mint mestere, mert számára a tudomány célja is más.

Apáczai nem a descartes-i filozófiát interpretálja, hanem Descartes szándékait, s teszi ezt úgy, hogy e szándékokat azonosítja a maga elképzeléseivel. „Mikor [Descartes] látta, hogy a filozófusok birodalma folytonos vetélkedéssel, civódással és asszonyos perlekedésekkel van tele, az a gondolata támadt: el lehet-e

juttatni valahogy a filozófiát a matematikai tudományok bizonyosságáig. Nem csüggedt el, és kétségbe vont minden olyan dolgot, amelynek csak a legcsekélyebb alkalom is adódott a kételkedésre; minthogy ilyen módon saját eszének mint még eközben is gondolkodó dolognak létéről semmiképpen nem kételkedhetett, arra a következtetésre jutott: lehetetlen, hogy az ne léteznék. Míg ezt kutatja, fölismeri, hogy az Istennek is szükségképpen léteznie kell. Azután pedig felismeri a testet, vagyis azt a dolgot, amely kiterjed hosszúságban, szélességben és mélységben, különböző módon mozgatható és alakítható.“ (Uo.) A hosszú idézet eléggé perdöntő: a hangsúly nem az észen van, hanem a hiten, a nagyjából egyenlően elosztott józan ésszel kapcsolatos, bájos descartes-i biztatásból semmit sem látunk, mint ahogy a módszeres kétely is azonnal a legfőbb tekintély személyiségében horgonyzik le.

Talán éppen ez a legfontosabb: a karteziанизmus valamilyen műveltség-eszmény kialakításához vezet, közvetlen tiltakozáshoz a barbarus állapotok ellen. Minden látszat ellenére sincs itt fennkölttség; Descartes filozófiájában gondolkodott, Apáczai állapotokban. S ha a karteziánus filozófia célja a józan ész lehetőségeinek bizonyítása volt, akkor Apáczai mit sem kezdhetett a józan ésszel: neki nem a skolasztika tekintélyelvűségét, dedukciós gondolkodását kellett legyőznie, hanem a *minden* tudás számára ellenséges helyzetet.

Itt a skolasztika — papok voltak. Nem egyetemi hittudósok vitatták az ontológiai istenérveket, hiszen az Isten sohasem vált valamilyen logikus érvelés tárgyává. Ő — volt: érveken túl, az abszolút érv. A papok döntöttek el mindent, ám ők csak barbárok voltak, mint híveik. Ők a kor ideológusai: lényegében a mindenkori fejedelem kívánságainak és egyházi főhatóságainak engedelmeskedve intik tűrésre és hallgatásra híveiket. S ha valaki mást akar, akkor fenekednek. Kiprédikálják, akárcsak Apáczait Kolozsváron; látszólag csak a professzori cím — úgymond jogtalan — használatáért, de Apáczai is, meg a papok is tudják, hogy másról van szó. Arról a másról, amit Apáczai akart.

Egyszerűen: hiányzott a józan ész. Pártokban gondolkodtak — esetleg religiókban — mindazok, akiknek megadatott a gondolkodás lehetősége. Mert ehhez némi nyugalom kellett volna, de nem volt nyugalom. Tatárok sétáltak be az országba, fejedelmek vívtak a főhatalomért, az idők nem kedveztek a filozófiának. Az ideológia meg sem kísérelte, hogy logikai érveket találjon: a parancs teljesítésére, és nem a meggyőződésből származó csatlakozásra hívták az embereket. Mindez meghatározta Apáczai lehetőségeit és fogadtatását is.

Nem volt forradalmár, s még az sem adatott meg neki, hogy a hatalom magaslatán a bukás mélységeiről elmélkedhessék, mint ezt valószínűleg legnagyobb tanítványa, Bethlen Miklós tette. A semmiről ő nem szólhatott, neki tele kellett prédikálnia az úrt; az emberi gyarlóság számára nem volt metafizikai kérdés, hanem egyszerű tudatlanság, nem merülhetett el puritánus víziókban sem, ő iskolákat alapított, néptanító volt, más nem is lehetett.

Biztatott, bizonygatta, hogy nem vagyunk született barbárok, csupán elmaradtak. „A Szegediek, Molnárok, Gelejiék, Csulaiak, Medgyesiek, Kereszturiak, Tolnaiak, Gidófalviak s — nehogy az ellenfélnél elhallgassam a kiválóságot! — a Pázmányok, Csanádiak, Enyediék, Dálnokiak emlékezete első leheletre szétoszlatja e hamis vélemény átlátszó ködét, egyszersmind szemmel láthatóan igazolja, hogy nem népünk barbár szellemében rejlik szerencsétlen elmaradásunk oka, hanem a tanítás szerencsétlen rendjében.“ (Uo.) Érvei, mint a tapasztalati érvek általában, a kivételekre való rámutatásban válnak a biztatás eszközeivé, anélkül, hogy meggyőzően bizonyítanának olyasmit, amit különben is mindenki egyaránt hisz.

A hittől óriási távolság van addig a meggyőződésig, hogy vállalnunk kell az önmagunkkal kapcsolatos illúziókból származó szerepet is: Apáczai, a bölcs

pedagógus olyasmit hitetne el hallgatóival, amit azután, ha szerepként is vállalnának, egyszeriben megváltoztathatnák a barbár állapotokat. De mint a tanítványokat valamire rábeszélő pedagógusok, Apáczai is téved, noha ez mit sem változtat mohó változtatni akaró kedvén. Téved, mert főképp önmagát győzi meg, és kevés barátján kívül ellenségeinek amúgy is népes táborát növeli. De téved, mert azt hiszi, hogy a nevelés a változtatás alkalmas eszköze, és elég a tudás fontosságát meg Isten bennünk sarjadó nevét elemlegetni, máris hajlandók leszünk útmutatásait követni.

Úgy beszél minderről, mintha a tudás becsét, a javítások szükségességét ő csak krónikási minőségben könyvelné el, híven követvén a fejedelmek és nagyurak valóságos cselekedeteit. Ajánlásai, a művek elé írt szövegek a taktika és az etika különös ötvözetét mutatják: úgy tesz, mintha olyanok lennének patrónusai, amilyeneknek lenniük kellene, ha éppen olyanok lennének, amilyeneknek ő, Apáczai képzei őket. De nem lehetnek olyanok, mert nem ismerik azt a magatartásformát, amely a tudomány nyelvének következménye: nem érthetik, amit Apáczai mond. S talán Apáczai is egyre kevésbé azt, amit neki mondanak. Tudományul beszélni a magatartásban annyit jelent, mint a türelem, az érvek, az egymáshoz kapcsolódó sikerek és sikertelenségek nyelvén szólni; mindez nem adatott meg a kor nagyságainak, és ez nem nyelvi hiányaiknak tulajdonítható.

Erkölcsi erejét mi sem bizonyítja jobban, mint az a gyakorlati vállalat, amelyet szinte eszelősen képviselt a sikertelenség ellenére is. Talán józanságának köszönhette ellenállóképességét: nem tévedt a filozófia ingoványos talajára, megelégedett a választott mester ismertetésével. Szónoknak egészen kiváló volt: a locus-ok ismerete és kiválasztása, a tudatlanság arcpirító voltának szerénységgel való csökkentése, az irodalmi erejű sopánkodás, a tanácsadásban kifogyhatatlan pedagógusi véna mindmáig érdekes olvasmánnyá teszik beszédeit. És sehol semmi metafizika; ahol ismertetéseiben a filozófia mégis feltűnik, ott eléggé elegendő: Descartes és a középkor egymás mellett, békésen, jámborul, akár a jó tanuló fejében az ismeretek.

Ám a gyakorlati dolgok ismét ilhettek: a polgári társaságról igen fontos dolgokat mond. Az *Enciklopédiában* írja: „A magaviseletével tyrannus az, aki tudva és szántsándékból a polgári társaságnak minden, avagy több igazát elfordítja. Ezt is vagy szép szerével vagy haddal szabad elveszteni, de csak felső rendeknek vagy az egész népnek megegyezéséből.“ A jobbágyságot sem tartja összeegyeztethetőnek a polgári társasággal: „A zsellérséggel való gonoszul élésből származott a máj napi nyomorúságos jobbágyság, mely az Egyiptom-béli szolgálatot bizony feljül haladja hazánkban sok helyeken.“ Lám, ahol saját vizeiben van, ott felforrósodik a hang, másutt inkább a küldetéstudat mögé rejtőzik, tehát homályos a személyiség.

Pedig Descartes személyes tudott lenni a filozófiában is, ám Apáczai csak a filozófia dicséretében meg az iskolai vagy általánosabban a gyakorlati dolgokban. Talán a személyiség új típusának születését látjuk: a nagy elméleti kérdések helyett a tevékeny élet problémái állnak előtérben, az ilyen vagy olyan lemarradással szembeni gyakorlati állásfoglalás: ismertetés és szervezés. De furcsa módon, a tevékenység önmagában sohasem radikális, hiszen a dolgokat fogalmilag kell megragadni ahhoz, hogy a tevékenység a toldozáson túl az átalakítás eszköze lehessen, amint azt, jóval később, Marx a *Párizsi kéziratokban* tisztázta. Fogalmilag megragadni a dolgokat pedig azt jelenti, hogy a dolgok funkcióit látjuk meg az egész struktúrán belül: a tény önmagában semmit sem mond, csak a működésben levő tény beszél. A működő-funkcionális tény viszont mindig az egész része, az egészé, amely meghatározza részeinek funkcionális egységét.

S mivel ezt nem látja, de nem is érzékeli, a személyiség eme típusának ideológiája a tevékenység apológiája. Legyen ez a tevékenység jobbító, vállaló,

a nép ügye mellett elkötelező. A nép ügye pedig a kulturális felemelkedés, a hasznos cselekvés lehetősége. Nem; radikalitásról tényleg nincs szó: a cselekvés nyelve a struktúra egészére vonatkozóan néma marad. A józan mindennapiság uralkodik, ilyen kifejezésekkel: ezt kell tennünk, hogy jobb legyen, javítsuk ezt vagy azt, mert rossz. Az értelmiségi nem az elméletben utazik, nem kívánja fogalmilag megragadni a dolgokat, hanem visszanéz, és a cselekvést jobbitja.

Azért ilyen, mert ellenfelei, akikhez tartozik, akikkel azonos struktúrában csak azonos nyelven beszélhet — még akkor is, ha mást mond —, olyanok, amilyenek: a cselekvést önmaguknak tartják fenn, privilégiumként birtokolják a tevékenységek meghatározását és a cselekvésre való kényszerítés eszközeit is. Apáczai ellenfelei a távoli jövőre hivatkoztak, nem csoda, ha ő a közelit látta csak, ellenfelei az igazságra hivatkoztak, ő az Igazságosra, ők a türelemre, Apáczai a szent türelmetlenségre.

Apáczai élelétására mi sem jellemzőbb, mint az, hogy nem kívánt kilépni abból a világból, amelyben élt, és amely a kilépés perspektíváit még csak fel sem villantotta; ellenfeleinek rövidlátása pedig kiteszik abból, hogy nem ismerték fel Apáczaiiban saját jobb lehetőségeik kifejezőjét, igazi és nem vélt érdekeik művelődéspolitikai képviselőjét. Apáczai tragédiája az volt, hogy végig benne volt a kilépés kísértése, de ezt a hangot Isten hangjává szublimálta, s közben kíméletlenül marcangolta a tehetetlenség. „Sokan szenvednek, édes atyámfia, most mások is kegyelmeddel, és így a szomorúság megosztódik” — írta Geleji Katona István udvarhelyi espereshez intézett levelében. A végtelenül osztódó szenvedés és a történelmen kívüli megváltása közötti feszültség, a cselekvés választása a hatékonyság majdnem teljes hiánya ellenére, a transzcendens remény és az immanens reménytelenség ellentmondása örölte fel, de sohasem oly mértékben, hogy megadta volna magát.

Tartását a puritán ideológia magyarázza: a tudomány, az iskola, a mesterségek türelmetlen követelése, az anyanyelvi tudományos műveltség fontosságának felismerése, az a meggyőződés, hogy ismerni kell saját nyelvünket, a bennünk lévő nyelvet. A népi tömegekhez való kapcsolódás ez, a néphez kapcsolódó értelmiségi hitvallása vad és elkeseredett időkben. Szigorú szavak és nagy lelki puhaság, fegyelem és oldódás, külső célok és befelé fordulás: „... az emberi önvizsgáló-dást annyira szem előtt kell tartanunk mindnyájunknak, hogy szónok nélkül is találjunk okot, amiért ebben a halandó és esendő életben állandó elmélkedés és folytonos szemlélődés közben mennél siralmasabb hangon egyre csak saját sorunkat sirassuk” — mondja a *Kolozsvári Beszéd*ben, 1656. november 20-án. Van hát ok a sírásra, de nemcsak arra: „Szégyenen és gyalázaton keresztül nekifezülve az erény felé kell törekednünk. A jelenkori gyalázatért kétszeresen megfizet majd gyalázóinknak az utókor, csak lankadatlanul igyekezzünk azt megérdemelni.” (Uo.) Íme, a végső remények; s van-e jogunk azt mondani, hogy mindez csupán illúzió, vagy ha mondjuk, akkor nem jutna eszünkbe a félelmetesen nagy megtartó erő, amely az illúziókban van?

Apáczait nem lehetett legyőzni, mert végül is szerény céljait ugyan nem tudta megvalósítani, vagy csak nagyon részlegesen volt erre képes, de a biztos elégtétel hitében számolhatott dolgairól. Ez a kiválólag realista ember — aki az Akadémia felállításáról szóló tervezetét így fejezi be: „Nem ártana egy konyhának is lenni, aholott kiki, szükségére valót pénzért, ha keresne, találna” —, egyáltalán nem volt álmodozó, amikor az elégtételért a jövő felé fordult: a jelenhez kellett az erő, s aki ilyen biztosságot mutat, az erős, és talán mások szemében is erősnek tűnhet. És a jövőből azért nem csinált programot, mert realista volt és tudta, hogy tennie kell. De hát csak pedagógus volt, nem tehetett mást, mint a pedagógusok: írt és tanított.

Apáczai logikájának időszerűsége

Az elmaradt viszonyok között élő társadalmak fő sajátossága szellemi síkon az, hogy az uralkodó osztály zömének gondolkodásmódját nem a fejlődés logikája határozza meg. Ez csak a gyenge polgárság igénye volt, ellenállásba ütközött azonban az oktatás gyakorlatában, amely az uralkodó osztály érdekeit tükrözte. Érthető, Apáczai arra a konzekvenciára jutott, hogy az ilyen társadalomban a gondolkodás átformálása, az új módon való gondolkodás jogának elismertetése a fő feladat. Ezért válik a gondolkodás tudománya, a logika Apáczai fő problémájává. Nem véletlen tehát, hogy Apáczai az első, aki a logika tudományát műveli magyar nyelven; ez a jelenség is szoros összefüggésben van az elmaradt hazai viszonyokkal. S ez igen lényeges, ha Apáczaiiban az eredeti gondolkodót keressük, hisz programja nem részleteiben, hanem a maga egészében eredeti, azaz a hazai szükségletekre szabott.

Épp a logikáról kialakított nézetein mérhető le, hogy Apáczai nem válogatás nélkül vett át nézeteket forrásaiból, hanem mérlegelte azokat, és ebben a hazai szükségletek irányították. Már az *Enciklopédia* előszavában tükröződik legmélyebb hollandiai élménye: az emberek itt másként gondolkoznak, mint hazájában. Az otthoni viszonyokra gondolhatott, amikor Senecától idézi a következőket: „Sok idejüket elrabolták az elméskedő szójátékok és az álokoskodások, amelyek haszontalan irányban élesítik az elmét.” Seneca itt az ókori szofisták tevékenységét ítéli el, akik fő feladatuknak olyan szónoklásforma elsajátítását tekintették, amellyel bármely tételt meg lehet védeni. E szavak Apáczaiinak eszébe juttatták a hazai nevelési viszonyokat: ott is túltengett a retorika, a szabályok bemagoltatása s a gyakorlat számára haszontalan ismeretek közvetítése.

Szükségszerűen került Apáczai figyelmének középpontjába a gondolkodás tudománya, a logika. A legátfogóbb Apáczai-monográfia szerzője, Bán Imre mutat rá, hogy a *Magyar Logikácska* szövege nem az *Enciklopédiának* a dialektikát és logikát tárgyaló részei (II. és III.) után készült, hanem valószínűleg a *Logikácska* volt az első kísérlet Ramus művének kivonatolására, s Apáczai csak később fordult Amesiushoz szorosan a francia bölcselel nyomán haladó, de vele mégsem teljesen azonos szövegéhez.¹ Jelentősnek tartjuk, hogy Apáczai a *Magyar Logikácska* kidolgozásakor Ramusra támaszkodott. Ramus azt hirdette, hogy az ismeret egyetlen igaz forrása nem az isteni kinyilatkoztatás, hanem az ember „természetes bölcsessége”; támadta a skolasztikusok által eltorzított arisztotelészi logikát, s kísérletet tett a formalizmustól mentes logika kidolgozására.² Descartes — mint ismeretes — negatív álláspontot képviselt a logikával szemben. A formális logikáról, vagyis Arisztotelész logikájának korabeli skolasztikus feldolgozásáról azt mondja: a helyes és a helytelen annyira össze van benne zavarva, hogy nem tudja a logikát a filozófia és a tudomány számára hasznosnak tartani.³ Nyilván igaza volt Descartes-nak, amikor ezzel a meghamisított logikával szemben honfitársai „természetes” eszére támaszkodott.

Íme, Apáczai, aki a filozófia általános kérdéseiben Descartes tanítványa, itt eltér mesterétől. Természetes, hogy ebben már az önálló Apáczai mutatkozik meg: gondolkodását a hazai szükségletek irányítják. Descartes alaptétele volt, hogy nincs semmi a világon, ami igazságosabban volna elosztva, mint a józan ész. Ez azonban nem elég: jól is kell alkalmazni, helyesen kell használni.⁴ A holland társada-

lom jóléte azt sugallta, hogy értelmüket az emberek itt helyesen használták, s ez hozta magával a tudomány fejlettségét és a jólétet is. Óriási felismerése volt ez Apáczaainak: úgy vélte, hogy megtalálta azt a *magyarázó elvet*, amely az élet *minden lényeges kérdésére választ ad*. Ezért válik valósággal létkérdéssé számára az erdélyi közoktatás átszervezése olyanná, amely megtanítja az ifjúságot új módon gondolkodni.

S itt újból rá kell mutatnunk, hogy az értelem szerepének ilyen méretű megnövekedése is a hazai viszonyok következménye, tehát Apáczaai gondolatrendszerének sajátos kiindulópontja, mely ebben a formában sem Baconnál, sem Descartesnál nem lehet fel. Descartes az általa megalkotott gyakorlati filozófia segítségével azt a célt követte, hogy „olyan alaposan ismerjük meg a tűz, víz, levegő, csillagok, égboltozat s a többi bennünket körülvevő testek erejét és működését, mint mestereink különböző mesterségeit, s hogy ezeket az erőket felhasználva mindarra, amire alkalmasak, mintegy *uraivá és birtokosaivá válhatnak a természetnek*. Ez nemcsak azért kívánatos, mert ekképpen végtelenül sok találmányt fedeznének fel, amelyek segítségével minden fáradtság nélkül élvezhetnők a föld gyümölcsseit s minden kényelmét, hanem főleg egészségünk megőrzéséért, amely legfőbb kincsünk.”⁵ Az angol Bacon is hasonló véleményen van, amikor kijelenti: „egyedül a mesterségek és tudományok adhatnak hatalmat az ember kezébe a valóság fölött. A természetnek ugyanis csak az parancsolhat, aki engedelmeskedik neki. [...] Isteni adomány folytán az ember jogot kapott *a természet fölött*, vegye hát ezt a jogot birtokába, és éljen is vele; a józan ész és a vallás majd arra is megtanítja, hogyan használja föl.”⁶

A sajátos erdélyi s általában a kelet-európai viszonyok magyarazzák, hogy a fejlettebb társadalmak talaján kibontakozó ideológiai jelenségek itt más szerepet töltek be: különböző lett a „mások által felfedezettek használata”. A humanizmus és a barokk kelet-európai recepciója bizonyítja, hogy itt mindkét szellemiség új tartalmi elemekkel gazdagodott: az idegen hódítók elleni széles társadalmi (a hasonló sorban sínylődő népekre is kiterjedő) összefogás gondolatát is magában foglalta. Hasonló tartalmi gazdagodás tükröződik Apáczaai tudomány szemléletében is: az új tudományok szerepe nemcsak a természet törvényeinek megismerése és az ember szolgálatába állítása, hanem az elmaradottság *minden formájának leküzdése is*. Ezek a gondolatok nincsenek meg sem Baconnál, sem Descartesnál. Descartes határozottan kijelenti, hogy mindig inkább saját magát, mint a sorsot igyekezett legyőzni, s inkább kívánságait, mint a világ rendjét igyekezett megváltoztatni.⁷ Ezért aztán nem helyesli „azoknak a zavaros és nyugtalan lelkű embereknek az eljárását, akiket sem *születésük*, sem *vagyonuk* nem tesz hivatottakká a közügyek intézésére, s akik mégis mindig valami *újításon törnek a fejüket*”.⁸ Az elméleti forradalmiságot Baconnál is politikai konzervativizmus kíséri. Kijelenti, hogy a társadalomban felmerülő „nehézségek forrása nem a valóság, mert arra nincs befolyásunk, hanem az emberi értelem és az értelem felhasználásának módja.”⁹

Apáczaiktól teljesen idegen ez a politikai konzervativizmus és passzivitás. Ezt a magatartásformát nem vette át, nem követhette, mert a hazai viszonyok között nem volt mit kezdenie vele. Az általános elmaradottság itt politikai aktivitást követelt, s ehhez bátorítást kapott a puritánus forrásokból is. Csak bátorítást, mert a társadalmi viszonyok megváltoztatását ő sem az angol forradalmak módján képzelte el, hiszen erre Erdélyben akkor nem is volt lehetőség. Az értelem helyes használatának módját akarta biztosítani, hogy majd ezen az úton, tehát lassú fejlődéssel jussunk el a viszonyok megváltoztatásához. Ennek az útnak a kiverekezésében mutatkozott meg elszántsága és megalkuvást nem ismerő következetessége. Az oktatás átalakítása, az új tudományok meggyökereztetése, az új gondolkodás-

mód kialakítása *sorskérdéssé vált számára*, hiszen hazája számára — hite szerint — ez volt a „barbár“ viszonyokból való kiemelkedés egyetlen útja. Elvileg forradalmi felfogás volt ez a hazai viszonyok között: a fejlődés lehetősége az ember birtokában van, sorsát maga irányíthatja azzal, hogy lehetővé teszi az értelem helyes használatát.

Erthető tehát, hogy Apáczai érdeklődése már Hollandiában a gondolkodás tudománya, a logika felé fordult, bár mestere, Descartes nem tanúsított különösebb figyelmet iránta. Nagy fontossága van annak, hogy ebben a vonatkozásban Ramus nézetei hatottak rá. Ramus megkülönbözteti a *természetes* dialektikát és a *mesterséges* dialektikát, a dialektika művészetét. A feladat az, hogy a mesterséges dialektika visszaadja, visszatükrözze, lemásolja a természetes dialektikát. Ezt a tételt így fogalmazta meg Ramus: „Ars dialectica est imago naturalis dialecticae“ (a dialektika művésze a természetes dialektika képe). Korszerűen kifejezve azt mondhatnánk: Ramus tanítása szerint a szubjektív dialektika, vagyis a gondolkodás tudománya, az objektív dialektika visszatükrözése. Ezzel Ramus a materialista dialektika előfutárává vált.¹⁰ Nem kell különösebben bizonyítani, hogy Apáczainak messzemenő célja volt a *Magyar Logikácska* megírásával: elindítani a gondolkodás felszabadításának folyamatát a teológiai dogmák és a skolasztikus gondolkodás béklyóiból. S kalauzul valóban jó mestert választott. Megértette és elfogadta a ramusi logika materialista lényegét: fogalmaink nem az emberi tudat „szabad“ alkotásai, hanem bennük a valóság tükröződik, s a feladat az, hogy hűségesen tükrözzék. Ez pedig csak akkor válik lehetővé, ha megismerjük. Ám a valóságot nem a kinyilatkoztatás, hanem csak az ember „természetes bölcsessége és értelme“ alapján lehet megismerni. Ezért nyomul előtérbe a ramusi logikában — már majdnem egy századdal Descartes előtt — a skolasztikus filozófia heves bírálata, mely a fogalmakat elszakította a valóságtól, mint önálló szellemi konstrukciókkal dolgozott velük, ami helytelen irányban élesztette az elmét. S ami a fő: nem vezetett a valóság megismeréséhez, hanem csak fecsegéshez, álokoskodásokhoz, az élet arcának meghamisításához, „ködképekhez“, ahogy Bacon megfogalmazta. Ugyancsak ő fogalmazta meg a leghatározottabban a „tisztára mosott értelem“ hivatását is: „mi a világ valódi képét akarjuk elültetni az emberi értelembe, úgy, amint van és nem ahogy ki-ki a saját feje szerint elképzei. Ez pedig, ha a világot bonckés alá nem vesszük, mint az anatómusok, lehetetlen.“¹¹ Igazi tudásra csak akkor tehetünk szert, ha ezen az úton haladva feltárjuk valamely jelenség valószínű okát. Apáczai ezt így fejezi ki a *Magyar Logikácskában*: „Az ok (causa), melytől vagyok valamely dolog. Minek okáért ez kútfeje minden tudománynak: úgy hogy többet nem tudsz jól, hanem csak aminek okát tudod adni.“¹² A Bacon megfogalmazta gondolat: „az igazi tudás az okok ismerete“, íme elhangzott Erdélyben is! Az *Enciklopédia* bevezetője tükrözi, hogy Apáczai döntő élménye Hollandiában az a felismerés volt, hogy otthon az élet teljesen hamis képét ültetik el az ifjúság tudatába. Csak így érthetők ugyanis a Senecától vett következő idézetek: „Lám, az egész élet csak hazudik nekem; az életet leplezd le hát, az életet kényszerítsd vissza az igazsághoz, ha éleselméjű vagy!“¹³ Apáczai „aranyzavaknak“ nevezi a Seneca szájából elhangzottakat, s hozzáteszi: „ha nem is tudtam nekik ténylegesen eleget tenni, mindenesetre követésükre törekedtem.“¹⁴

Az *Enciklopédia*, de az egész Apáczai-mű célzatát is úgy érthetjük meg, ha ebből a Seneca-idézetből indulunk ki: az *életet* kényszerítsd vissza az igazsághoz! Az *Enciklopédia* jelentősége ugyanis nemcsak az, hogy magyar nyelven közvetít eladdig ezen a nyelven meg nem fogalmazott gondolatokat, tudományos eredményeket. Alapvetően *filozófiai* fogantatású mű, új *filozófiai koncepció* kidolgozása, leplező szándékú szembeállítás a régi, elavult, skolasztikus filozófiával, amely Erdélyben még hatalom volt. Erre utal a gyulafehérvári beköszöntő egyik passzusa

is, ahol Ramusról szólva az erdélyi tudós így nyilatkozik meg rendkívül szubjektív hangon: „a mi Enciklopédiánkban azon fáradoztunk, hogy ha Ramus föltámadna halottaiból, ezt a művet a többi ilyen munkánál inkább magáénak fogadhasssa el, s köszönetet mondhasson nekünk nemcsak azért, mert vágyát megvalósítottuk, hanem azért is, hogy ő, aki nem tudott magyarul, általunk végre magyar nyelven szól a magyaroknak filozófiai kérdésekről.”¹⁵

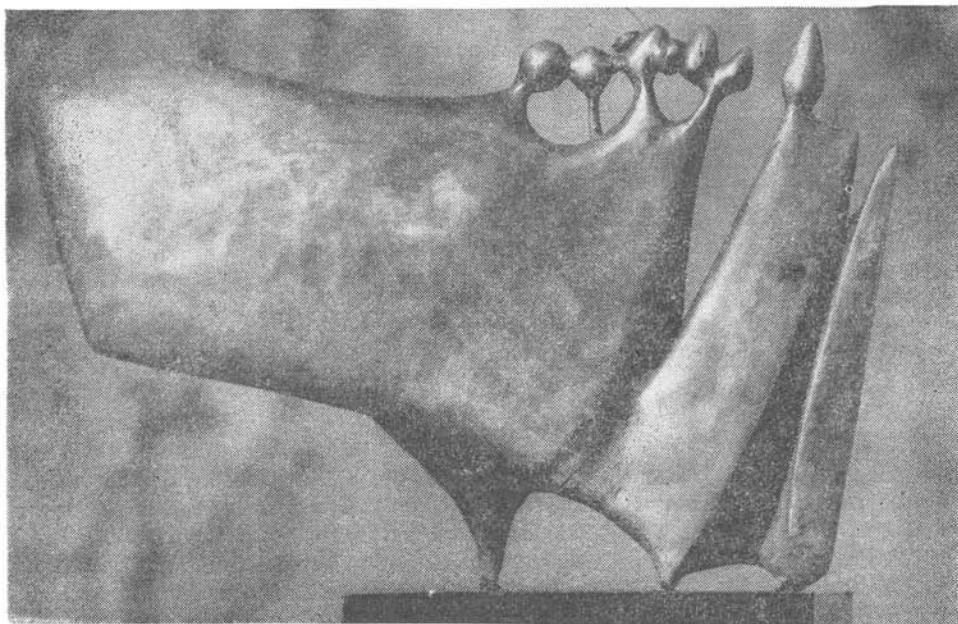
Nem az Apáczai-kutatás részeredményeinek megismétlése tehát célunk, hanem annak vizsgálata, hogy az Apáczai-mű egésze mit mond, milyen filozófiai koncepció bontakozik ki az életmű egészéből. Mert az egész több, mint a részletek, s ha megrekedünk a részleteknél, nem juthatunk el a mű egészének üzenetéhez. Így éppen az sikkad el, ami lényeges: a mások felfedezte *igazság hazai alkalmazása*, vagyis az író eredetisége. A régebbi Apáczai-kutatás inkább a részleteknél állapodott meg: mi újat hozott az erdélyi tudós a pedagógiában, a tudományban, milyen forrásokra támaszkodott, s ezekkel milyen a viszonya? Elérte-e forrása elméleti magaslátát, vagy lemaradt? Milyen a puritánus és karteziánus elemek viszonya gondolkodásrendszerében? Melyik erőteljesebb? Milyen gondolkodásrendszerének mozgásiránya? Mindezeknek a kérdéseknek a megválaszolása természetesen igen fontos, de nem elégséges. Ez csak eszköz Apáczai minél tökéletesebb megismerésére, de nem cél. Ennél tovább kell lépni: el kell felejtetni a forrásokat, s mindent Apáczai gondolataként kell szemlélni, hisz azért vette át őket, mert egyetértett velük. Önálló, egyedi, eredeti gondolatrendszerre bukkanunk így, és csakis így, amelyben mindennek megvan a helye, minden összefügg és egymást feltételezi. Nem azt keressük tehát, hogy valamelyik Apáczai-gondolat beillik-e Descartes gondolatrendszerébe, hanem hogy a kölcsönvett gondolatnak, tételnek mi a szerepe a sajátos Apáczai-gondolatsorban, s hogy e rendszer egyes részei hogyan szerveződnek egésszé, összefüggő rendszerré. Ha ugyanis így járunk el, nem Descartes-tal, hanem a hazai valósággal mérjük Apáczait, a mesterétől való eltéréseknek nem lesz akkora jelentőségük. Így például ismeretes, hogy Apáczai gyengébb matematikus volt, mint Descartes, s az *Enciklopédia* ilyen ismereteket közvetítő részei nem állnak az akkori fejlett matematika szintjén. Ám ez nem negatív elem Apáczai gondolatrendszerében, hanem a hazai viszonyokból eredő jellegzetesség: itt nem a matematika tudományának *művelése*, hanem a legegyszerűbb számtani ismeretek *elsajátítása* volt a soron levő feladat. Ezért azután Apáczai olyan matematikai ismereteket közvetít az *Enciklopédiában*, amelyekre a mindennapi életben, az iparban, a kereskedelemben szükség volt. Bethlen Miklós megjegyzi, hogy mennyire hasznára voltak kereskedelmi tevékenységében az Apáczaitól elsajátított számtani ismeretek. Apáczai gondolatrendszerében tehát azért nem kapnak helyet a magasabb matematikai ismeretek, mert itthon nem volt mit kezdenie velük. Ennek a jelenségnek a magyarázatát nemcsak a szubjektív képességek méreteiben, hanem az objektív viszonyokban is keresni kell. Apáczai gondolatrendszerének összefüggésében tehát éppen ez a sajátosság megindokolt, s nem az, ami a Descartes-ében szükségszerű, ahol az objektív viszonyok a tudomány fejlesztését írták elő. Az élet egésze, azaz a lét a maga teljességében ragadja-e meg Apáczai figyelmét, vagy megtorpan részletkérdéseknél, részletmegoldásoknál? Megkísérli-e a valóság teljes magyarázatát, azaz megpróbálja-e az összes jelenségeket visszavezetni egyetlen törvényre, amely magyarázatot ad a lét valamennyi lényeges kérdésére? Mert az élet teljes magyarázata minden filozófiai rendszer végső célja. A filozófus szemében az összes jelenségek egyetlen törvény sokrétű megnyilvánulási formái. Fő kérdésünk tehát: miben találta meg Apáczai a fő törvényt, amelyből levezette, amellyel magyarázta a lét valamennyi lényeges jelenségét a hazai viszonyok között? Azt igyekszünk kimutatni, hogy Apáczai nem csupán tudós és pedagógus, akinek tervei voltak az erdélyi nevelésügy egyes rész-

letkérdéseinek megoldására, hanem filozófus is abban az értelemben, hogy megvolt benne a belső igény a valóság teljes magyarázatára.

A fenti kérdésre csak úgy válaszolhatunk, ha a műből indulunk ki, amelyet nem statikusan, hanem mozgásában vizsgálunk, állandóan figyelemmel kísérve a társadalmi-történelmi viszonyokkal való összefüggését. A mű e viszonyok gyűjtőpontjában álló jelenség, amely viszonylagosan zárt összefüggésrendszert alkot, s lényeges jegyeit a hazai körülmények magyarázzák; ám ugyanakkor egy tágabb (európai) összefüggésrendszerbe is beágyazódik, s csak e kettős kötődés figyelembevételével tehetünk kísérletet a kérdés megválaszolására.

JEGYZETEK

1. Bán Imre: *Apáczai Csere János*. Budapest, 1958. 423.
2. *A filozófia története I.* Budapest, 1958. 262.
3. Fogarasi Béla: *Filozófiai előadások és tanulmányok*. Budapest, 1952. 139—140.
4. *Descartes*. Bukarest, 1953. 59—60.
5. I.m. 99.
6. Bacon: *Novum organum I.* Budapest, 1954. 89—90.
7. *Descartes*: I.m. 75.
8. Vö. Rozsnyai Ervin: *Filozófiai arcképek. Descartes, Vico, Kierkegaard*. Budapest, é.n. 88.
9. Bacon: I.m. 68—69.
10. Fogarasi Béla: I.m. 139—140.
11. Bacon: I.m. 85.
12. Idézi Bán Imre: I.m. 424.
13. *Magyar Enciklopédia I.* Kritikai kiadás. Budapest, 1959. 30—32.
14. I.m. 32.
15. *Apáczai válogatott munkái*. Bukarest, 1965. 38.

Balogh Péter szobra

Gazdasági kérdések Apáczai műveiben

Művelődéstörténetünk immár három évszázada méltatja Apáczai Csere János életművét. Úttörő szerepe az anyanyelvi oktatás felismerésében, a karteziánus filozófia alkalmazásában és népszerűsítésében, az enciklopédikus műveltség terjesztésében, áldozatos tudósi-tanári példamutatása és hazaszerető helytállása csak néhány vonás azon a széles munkaskálán, amelyen tevékenykedett. E sorok írója Apáczai munkásságának egy kevésbé ismert oldalát próbálja megvilágítani: gazdasági nézeteit.

Szokatlan dolog ezt a XVII. században kutatni, és mégis jogosultnak tartjuk. Elhanyagolása megítélésünk szerint annak a múltbeli felfogásnak a következménye, amely a művelődés gazdasági vonatkozásait a tudományos vizsgálódáshoz méltatlan tárgyként kizárta a kutatás köréből. Az is igaz, hogy gazdasági irodalmunk megkésve alakult ki. Kezdetei olyan időszakra esnek, amikor szépirodalmunk érettebb korához érkezett el. A teológia egész Európát jellemző uralkodó szerepe sem kedvezett kicsirázásának. Késői kialakulását nálunk azonban a sajátos erdélyi viszonyok is magyarázzák. Ismeretes, hogy a török hódítás és függőség szomorú következményeként e tartomány gazdasági fejlődése a XVII. századtól kezdve Nyugat-Európaéhoz képest lemaradt. Mindez rányomta bélyegét egész társadalmi szerkezetére és eszmei arculatára, így gazdasági tudattartalmára is.

Erdély gazdasági lemaradásának egyenes következménye volt, hogy itt az ökonómiai gondolkodás a XVI. században csak első, bátortalan lépéseit tette meg. A hűbériség korának a klasszikus-humanisztikus műveltség, a „hét szabad művészet“ felett meg leginkább, amelybe a természettudományok és különösen a gazdasági ismeretek nehezen fértek bele. A gazdasági tényező realitása azonban lassan-lassan politikust és tudóst egyaránt arra kényszerítette, hogy munkálkodása körébe vonja. Utalhatunk itt nagy fejedelmek: Báthori István, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György gazdasági irataira-levelezésére vagy filozófusaink munkáira. Baranyai Decsi Czimor Jánosnál, a XVI. századi Erdély enciklopédikus műveltségű humanistájánál például a politika és „gazdaságtan“ is szóhoz jut. Ő a gyakorlati etika keretében erkölcsant, országtant és „oconomia“-tant különböztet meg.

A közgazdasági eszmék történetéről szóló nagy összefoglalójában Kautz Gyula már utalt a reformációnak a gazdaságelméletet formáló jelentőségére. A természet és munka jelentőségének hangoztatása a termelés folyamatában, tisztultabb fogalom a tőkéről, a fényűzés és a nyomasztó adók elítélése, a munka fejében járó illő jutalom, sőt egyeseknél a jobbágyokkal való emberségesebb bánásmód igénye azok a jellemvonások, amelyek a hazai reformátoroknál is fellelhetők. Teológiai-filozófiai íróink munkásságában nemegyszer gazdasági, sőt gazdaságpolitikai behatások figyelhetők meg.

A híres hitvitázó, Pósházi János műveiből kiérződik a tisztelet a termelő ember iránt. Hirdeti, hogy a szolgaság ellentétben áll a keresztény tanításokkal, és emberségesebb bánásmódot kíván a jobbágyokkal szemben. Ebben az összefüggésben Pósházi felfogása bizonyos rokonságot mutat az Apáczaiéval.

Tanköltészetünkben is gazdasági nézetek kifejtésével találkozunk. Említsük meg itt Szentmártoni Bodó János kolozsi unitárius lelkipásztor munkásságát, hiszen ő már a vas, a só, az ácsmesterség, a kalmár és a vadász dicséretéről írt költeményeket.

Úgy véljük azonban, hogy íróink közül Apáczai volt az első, akinek műveiben a gazdasági eszmeiség határozottabb, sőt tudatos formában jelentkezett. Csak megerősíthetjük Bán Imrének, tudósunk modern monográfusának megállapítását, aki Apáczait „az első komoly értelemben vehető gazdasági író“-nak nevezi. *Magyar Enciklopédiájában*, majd gyulafehérvári és kolozsvári beköszöntő beszédében agrár-irodalmi és — halványabban bár — ökonómiai, „közgazdasági“ eszmék tükröződnek.

Érintsük először az agrárirodalmat. A XVII. század közepéig kiadványainkban még csak kivételesen különülnek el az agrárvonatkozások. Önállóan először a mezőgazdasággal szorosan összefüggő növénytan jelentkezik (Melius Juhász Péter: *Herbárium*. Kolozsvár, 1578), oldalain az agrárnövények gazdag tárházával. Csaknem egy évszázaddal később született meg másik botanikai munkánk Nádányi János tollából (*Kerti dolgoknak leírása*. Kolozsvár, 1669). Nem egyéb ez, mint Mizald Antal kertgazdasági művének fordítása Bornemissza Anna fejedelemsasszony „kegyes parancsolattyaából“. Megemlíthetjük még az udvarhelyszéki születésű Oroszhegyi Mihály munkáját a fenyőfáról (*Vad erdőknek szelíd élőfájáról*. Lőcse, 1656).

Nyomtatványaink sorában az első, kifejezetten agrár jellegű munka Horhi Miklósnak, I. Rákóczi György főméhészmesterének 1645-ben Váradon megjelent, de ma már fellelhetetlen *méhészkönyve*. Megjelenése összefüggésben lehet az erdélyi fejedelmek Bethlen óta követett gazdaságpolitikájával, amelynek érvényesítésekor egyes árucikkek eladását — köztük a mézét — fejedelmi monopóliummá tették, s a méhtenyésztést szorgalmazták.

Hasonló szakmunkák azonban elég ritkán jutottak el a birtokos nemességhez, melynek átlaga a feudalizmus zárt világában élt, és gazdasági téren a hagyományok rabja volt. Az apáról fiúra szálló birtokkal együtt szállott nemzedékről nemzedékre a gazdálkodás évszázados módja nemesnél-parasztnál egyaránt. A földműves is inkább transzcendens, égi erőktől várta, hogy szokásos munkája eredményeképpen gazdag termést arasson. Azért gazdasági szakismeretek helyett idő- és termésprognosztikonokra és földi áldást kérő imákra bukkanunk kalendáriumainkban, e századok legelterjedtebb, legolvasottabb nyomdai termékeiben.

Agrárirodalmunk kezdeteinek kutatásában ezzel eljutottunk Apáczai Csere János *Magyar Enciklopédiájához* (Utrecht, 1653—1655). Jellegénél fogva tudománytár ugyan, de kizárólag mezőgazdaságnak szánt részletei miatt itt kell elemeznünk. E termelési ágak nemcsak az elmaradottabb Erdély, hanem még a polgárosodó nyugati államok struktúrájában is döntő szerepe magyarzza (a XVII. század közepén Anglia lakosságának négyötöde még falun él!), hogy munkájában Apáczai oly nagy teret szentel az agrárkérdésnek (*Res rustica*. 267—291.). Széles körű nyelvtudása (az ókori klasszikus nyelvek közül egyaránt jól ismerte a hébert, görögöt, latint, a modernek közül pedig a franciát, németet, hollandot) lehetővé tette, hogy számos munkát tanulmányozhasson. Mezőgazdasággal kapcsolatos megállapításainak fő forrása Alsted és más nyugat-európai írók, kisebb mértékben pedig a klasszikus auktorok: Vergilius, Varro, Columella. De mikor erről a kérdésről írt, szívét láthatólag átmelegítette földanyánknak atyáitól örökölt szeretete, elméjét pedig sokban gyarapította a barcasági szülőfalujába visszanyúló agrárhagyományok gazdag öröksége.

Az *Enciklopédiának* a „paraszti munkák“-ról szóló negyedszáz lapnyi fejezete először a termőföld térszíni formáit (sík, halmos, hegyes, változatos) ismer-teti. Természetét illetőleg — szerinte — a föld lehet sovány, kövér, fekete, homokos, nedves, ritka, sűrű, savanyú és hideg. Minden esetben megmagyarázza, hogy a föld különböző nemei milyen növényfélések termesztésére alkalmasak. Aztán szól a földek felméréséről és védelméről (268—269.). Külön beszél a majorkokról, később a szőlős-, gyümölcsös- és veteményeskertekről (269—272.).

Igen lényeges, hogy Apáczai érdemben ír itt a földek trágyázásáról, ami akkoriban Erdély mezőgazdaságában még nem volt általánosan elterjedt módszer. Hasonlóképpen ajánlja a veteményeskertek öntözését, valamint ágyásokra osztott művelését.

Részletes az állattenyésztésnek szentelt rész is (273—281.). Szóba kerülnek itt a kisebb háziállatok (juh, kecske, sertés), a nagyállatok (szarvasmarha, ló, szamár, öszvér), végül az aprójószágok, baromfiak. Meleg szavakat szentel a korabeli Erdély őstermelésében igen lényeges halászatnak és méhészetnek (282—283.).

Köztudott dolog, hogy Apáczai *Enciklopédiája* nem önálló munka. Szerzője műve jellegénél fogva kivonatol, rendszerez és összegez. Mezőgazdasági részeinek forrásairól már szoltunk. Kiemeljük mégis, hogy Apáczai szeretettel magyarázta tanítványainak Vergilius *Georgicáját*. Tudjuk, hogy ezt le is fordította magyarra, sajnos azonban kéziratának nyoma veszett. Annál fontosabb, hogy fordításának lényegre törő kivonatát, egy kompendiumba való ismeretanyagát *Enciklopédiája* megőrizte az utókor számára.

Ha az agrárirodalmi részek többségét Alstedből veszi is át, itt-ott egyéni élményei-gondolatai, mezőgazdasági megfigyelései-tapasztalatai, Erdély sajátos viszonyai is szóhoz jutnak, amit eddig kevésbé méltányoltak. Hogy csak az egyik legfontosabbat említsük, íme, hogyan fogalmazza meg Apáczai a fejlettebb, intenzív földművelés gondolatát, mikor a földterület mennyiségéről („elmeréséről”) ír: „Itt pedig eszedbe vedd, hogy csak jól műveltessék a föld, a kevés is terem annyit, mint a sok.” (269.)

Többnyire Hollandiában fogalmazta tudománytárát, de írás közben folyton szülőföldjére gondolt. Hiszen a „földi dolgok” sorában az erdélyi borvízről értekezve eszébe jut, hogy azt nagy akadémiaalapító fejedelmünk, Bethlen Gábor is fogyasztotta. Eppen úgy, mikor a növényekről beszél, nagyon vigyáz, hogy az Erdélyben honosak közül semmi se maradjon ki. Az „eledeli füvek” között a felsoroltakról írottak terjedelme csaknem rangsor (búza, árpa, tönköly, rozs, zab, köles, rizs, lencse, borsó és bab).

A *Res rustica* VI. szakaszában, miután megállapítja, hogy a „művelő földön vagy majorok építetnek vagy kertek”, a majorokra térve egy sajátosan erdélyi állattenyésztési mód, hegyvidékeinken ma is annyira általános „esztena” ötlük szemünkbe. Bizonyára az erdővidéki parasztyerek élményét eleveníti fel az is, mikor 500-1000-es létszámú juhnyájáról beszél. Olykor Apáczai szépírói szintre emelkedik, mint például a mai ember rekreációjában is olyan nagy szerephez jutó halászat leírásakor: „Gyönyörűséges dolog a halászás, minthogy az embert a fogás ugyan megújítja, sőt testét is táplálja véle, s minthogy erszényét is, ha ki okosan él véle, megtölti.” (282.)

Agrárkérdésekről beszélve Apáczai inkább az udvarházak majorkodni kezdő olvasóközönségéhez fordul, bár az ismeretközlésben a közérthetőségre törekszik. Világos magyar nyelve révén ezek az agrárirodalmi részek nemcsak a nemesség, hanem a szabadparaszti és jobbágy lakosság jelentős részének is közkincsévé válhattak volna. Csakhogy — mint már említettük — a kor gazdálkodói kicsitől nagyig mezőgazdasági ismereteiket családi hagyományaikból, legjobb esetben pedig a kalendáriumok részint reális, részint babonás prognosztikonjaiból meríthették. A *Res rustica* révén Apáczait agrárirodalmunk első képviselőjeként értékelhetjük. Nem szakember ő még, de enciklopédikus szinten a mezőgazdaság minden lényeges kérdését érinti már.

Apáczairól, az „agráríró”-ról beszélve rá kell mutatnunk ez irányú munkásságának szélesebb, világnézeti összefüggéseire is. Ismeretes, hogy bár Délkelet-Európában a XVII. század közepén a feudális erők megerősítik pozícióikat, és a Bethlen Gábor idején mutatkozó szerény polgári fejlődés Erdélyben is elakad,

a művelődésben a teológia és az egyházi ihletésű magyar irodalom dominál. Hollandia, az első európai polgári nemzetállam akadémiáin nevelkedő tudósaink-íróink felfogásában azonban mindinkább a polgári ideológia hatása mutatkozik. Apáczai itthoni professzorai közül Porcsalmi András már az életben hasznosítható ismeretek iskolai bevezetésén gondolkodott, az enciklopédista Alsted a tapasztalat, a jelenségek és dolgok ismeretének képviselője, Bisterfeldnél pedig a természettudományok jutnak jelentősebb súlyhoz. Legnagyobb tudományos élménye azonban Descartes eszméinek megismerése volt, amire különösen Hollandiában nyílt alkalma, annál is inkább, mert a fogékony, 23 éves erdélyi ifjú peregrinációját Utrechtben és Leydenben töltötte. S éppen Utrechtben adott elő Regius, Descartes legkedvesebb tanítványa, aki mesterénél jóval bátrabb és következetesebb magatartást tanúsított a természettudományi kérdések magyarázatában. Így a descartes-i új világbé fényénél Apáczai *Enciklopédiája* először a „szükséges és hasznos“, azaz az anyagi dolgokat tárgyalja, és — bár hithű puritánus — ebben a vonatkozásban letördeli a teológia bilincseit. Joggal mutatja ki Makkai László, hogy Apáczai tudománytárában 259 lap természettudományi és technikai, s csak 153 humán jellegű (az utóbbinak fele része teológia és filozófia, másik fele pedig történelem, politika, pedagógia és etika, ez utolsónak foglaltatnak bele az *oeconomia*, a „háztartás“, a családi közösség vezetésének puritánus alapelvei is).

Az *Enciklopédia* mezőgazdaságnak szánt részét tíz lapnyi „házi, paraszti és örökkévaló kalendarium“ egészíti ki (282—291.). „Nagyboldogasszony havá“-tól „Karácsony havá“-ig mond itt prognosztikont minden egyes hónapra. Az étrend és egészségügyi szabályok tele vannak makacsul őrzött, sokszor babonás eljárások ajánlataival (érvágás, fűszeres étel és „Vénusz tilalma“ vagy megengedése). A benne foglalt időjárás- és termésjóslások néha évezredes tapasztalat eredményei, de a gazdasági munkálatok előírásaiban az emberiség őskorába visszanyúló agrármitoszok lappanganak.

Anélkül, hogy belemennék haladó társadalmi-politikai nézeteinek vizsgálatába (melyek a legmagasabb fokot a „zsarnoklás“ igenlésében érik el), érintenünk kell Apáczai felfogását a mezőgazdaságban uralkodó termelési viszonyokról. A polgári forradalmakon átment országokkal, Németalfölddel és Angliával ismerős tudósunk a haszonbérből származtatja a zsellérséget, és szerinte „a zsellérséggel való gonoszul élelőből származott ez a máj napi nyomorúságos jobbágy-ság, mely az Egyiptombéli szolgálatot bizony fejjül haladja hazánkban sok helyeken“. (325—326.) Apáczai puritánus világnézete elítéli a jobbágyossággal úzótt viszaélést, de több haladó politikai-társadalmi gondolata ellenére sem jut el a feudalizmus termelési rendjének megváltoztatásáig.

Ha agrárirodalmunk nyomait áttekintjük a XVII. század végéig, Horhi önálló méhészeti könyvecskéjén kívül jóformán csak Apáczairól emlékezhetünk meg. Pedig külföldön Petrus Crescentius *Opus ruralium commodorum* már kb. 1305-ben elkészült, majd a XV—XVI. században a fontosabb európai országokban megszületett a mezőgazdasági irodalom. Elég, ha az angol Fitzherbertre és Tusserre, a francia Estienne-re és De Serres-re, a német Heresbachra és Colerre, a spanyol De Herrerára és a lengyel Gostomskira gondolunk. Erdélyben általános jellegű agrárirodalmi kiadványról egyáltalában nem szólhatunk. Mindez még jobban aláhúzza Apáczai *Res rusticájának* jelentőségét.

A fentiekben tárgyalt szerzők munkáiban általában az *oeconomia* szó tartalmának leszűkített formájával találkozunk. Náluk az *oeconomia* a családi háztartás, a patriarchális kisgazdaság fogalmával azonos, amelynek keretében a pater familias és a családtagok, a birtokos és a cselédek-szolgák, jobbágyok-zsellérek közti viszonyon van a hangsúly. Szerzőink műveinek agrárvonatkozásai többnyire a terménygazdálkodás szintjén álló önálló feudális gazdaságot tükrözik, annak

termelőszervezetét és erkölcsi normáit, egyszerűen: Erdélynek akkori alapvető termelési módját.

Mint ahogy a modern agrártudomány alapjait „a felvilágosodás századában rakták le, a polgári politikai gazdaságtan is ebben a században született meg. Igaz, hogy előzményei a korábbi századokig visszanyúlnak. Erdélyben különösen a XVII. századtól bukkanunk „közgazdasági“, gazdaságpolitikai irányulású munkákra.

Megjelenésükben Bethlen Gábor korának kell jelentőséget tulajdonítanunk. Ismeretes ugyanis, hogy az erdélyi fejedelmek közül főleg Bethlen volt az, aki a gazdasági tényező állampolitikai jelentőségét világosan felismerte. Ha nem is volt elméleti szakember, gazdaságpolitikájában a manufaktúraipar kifejlesztésére, a pénznek és a nemes ércnek az országban való felhalmozására, aktív külkereskedelemre és bizonyos vonatkozásban állami kereskedelmi monopóliumra törekedett. Így gazdaságpolitikájában a merkantilista gondolat kezdeti formáit igyekezett gyakorlatilag alkalmazni. Mindez rendeleteiben és a korabeli diéták végzéseiben is kifejezésre jutott. Bethlen fejedelmi abszolutizmusa gazdasági-művelődési fellendülésre vezetett Erdélyben, s hatása II. Rákóczi György tragikus végű lengyelországi hadjáratáig érződött.

A XVII. század közepén az Erdélyben megjelent nyomtatványok sorában — igaz: egyelőre csak fordítások formájában — megjelentek már államvezetésről szóló munkák, melyekben gazdasági eszmék is fellelhetők. Laskai János, Bethlen István udvari prédikátora latinból magyarra fordította Justus Lipsiusnak, a németalföldi polgári forradalom írójának és ideológusának *A polgári társaságoknak tudományáról írt hat könyveit* (Bártfa, 1641). A munkában a termelő rétegek, a kereskedelem mellett a gazdasági kormányzás kérdései is szóba kerülnek. Apáczai után Sárpataki István ír, illetve fordít államigazgatási munkát (*Ez világ dolgainak igazgatásának mestersége*. Kolozsvár, 1681) és Apafi Mihály fejedelem nagyhatalmú politikusa, Teleki Mihály (Weber Ádám János: *Fejedelmi lélek*. Fordította Teleki Mihály. Kolozsvár, 1689). Különösen az utóbbiban található merkantilista elemek.

És most lássuk: hogyan jelentkeznek az államgazdasági, szerényebb értelemben vett „közgazdasági“ nézetek Apáczainál. Főleg a descartes-i racionalizmusra és természettudományos világnézetre alapozó tudománytárában fogalmazza meg gazdasági gondolatait, de elszórtan beszél erről másutt is.

Gazdasági vonalon az Apáczai előtt lebegő mintakép kétségtelenül a függetlenségét kivívott Németalföld páratlan anyagi fellendülése volt, ez a győztes polgári forradalmon átment és szívós munkával épített civilizációjú ország. Hollandia ekkor a tengerek ura. Fővárosát, Amszterdamot a világkereskedelem központjának tekintették, ahol már 1609-ben hivatalos bank működött. Kereskedelmi polgárságának a XVI. század végén 10 000 hajója és 160 000 tengerésze volt. Tengerparti és folyómenti városaiban rendezett utcák és szigorú belső rendtartás hirdette az urbanizációt. Nem csoda, hogy Szepesi Csombor Márton szerint Leydennél (ahol egy ideig Apáczai is tanult) nincsen „szébb város“, „nagy teherhordozó hajósvíz“ benne, utcáin „szép hársfák“, „játékos kertek, fürdőházak, labdaházak, sómalmok, számtalan kőhidak...“ „Egyszerűen: az város paradísus terrestris.“ Apáczai előtt Hollandia meseországként jelent meg, amelyről az erdélyi vándor azt álmodta, hogy kis pátriája oda kell hogy eljusson. Ez volt hát az a fejlettebb, civilizáltabb, kulturáltabb, gazdagabb, polgárosodó világ, amely Janus Pannoniustól Bölöni Farkas Sándorig annyi nyílt szemű és látó utazónkat megragadta.

A Nyugat-Európában látottak-hallottak-olvasottak nyilvánvalóan tükröződnek Apáczai *Enciklopédiájában* is. Itt igen találóan szól az államról és városokról

(256—260.), foglalkozási ágakról és üzletnemekről, a bányászatról (248—250.); az utóbbiról a korában uralkodó alkímia színvonalán. Azután a társadalom kormányzásáról (330—338.), a haszon, örökség, ajándékozás és nyereség kérdéséről (320—326.). A cserének nála létező három válfaja közül (adásvétel, bérbeadás és zálogosítás) a legrészletesebben a bérbeadást tárgyalja, mert úgy véli: ebből keletkezett a jobbágság (325—326.).

Abban a korban, amikor a gazdaságtudomány csak csírájában létezett, Apáczai bátran hirdette a gazdasági-társadalmi és tudományos élet harmonikus együttműködésének fontosságát, mely az ország jólétének kiindulópontja. Jelentősnek kell minősítenünk, hogy külön részben foglalkozik az iparral és városépítéssel; ezzel mintegy a polgári haladás mellett tesz hitvallást.

A városokról szóló részletek írásakor katonai szakember (Adrianus Metius) vezérli tollát. Ennek megfelelően ötféle várost, illetve hadi szempontok szerint osztályozott várat ismer: 1. síkságon, 2. hegyen, 3. tengeren, 4. tengerparton, 5. „tós helyen“ építettek. Az európai városok felsorolásánál Alstedet követve Nyugat-Európából indul ki, majd Észak- és Dél-Európa következnek, s a lista Kelet-Európával zárul. De ott vannak a többi kontinens urbánus központjai is. Nemcsak Alstednek tulajdonítható, hogy Németalföld városainál nagyon bőkezű. Szűkebben ugyan, de jelen vannak Havasalföld és Moldva városai is. Magyarországnak is csak néhány városát sorolja el. Erdélyből Fehérvár („az erdélyi fejedelem lakóhelye“), Kolozsvár, Szeben és Brassó szerepel.

A „csinálmányok“-ról szólva az ember teremtő munkájának anyagi alkotásait összegezi. A „kézi munkák“-at vagy „csinálmányok“-at így határozza meg: „A csinálmány oly dolog, mellyel a természeti dolog az ember szükségére a mesterségek által jobban alkalmaztatik el.“ (256.) A 19-féle „kézi munka“ közül kiemeljük „a számlálásra szolgáló csinálmányt“ („Jakob botja, linea, cirkalom, negyed, astrolabium sat.“). Más kategória „Az tűz körüli hadi mesterségek, tudniillik az ágyúk, puskaporok, golyóbisok, mesterséggel csinált virágok, kemencék“, ismét más „a vízre a töltések, csatornák, úszók, hajók sat.“. Külön van „az ember írására penna, téntha, papiros, könyv, nyomtatás, bötük sat.“, lakására pedig a „váras, falu, ház, kunyhó, sátor sat.“ és így tovább.

Fontosnak tartjuk, hogy a „csinálmányok“-ról szóló fejtegetéseit az ipari termékekkel indítja („in mechanicis“). Ez nem véletlen, Apáczai ugyanis bátran hirdette: az ipar elhanyagolása maga után vonja a szellemi élet tengődését is.

Nyilván a gazdasági élet szükségletei: gyakorlati cél lebeg szeme előtt, amikor a reáliák oktatását annyira fontosnak tartja. Számára az iskolázás államügy. Az elemi iskolát például azért tekinti fontosnak, hogy „a polgári társaságbeli rend jobban épülhessen“, s ott az ifjúságot „minden szükséges dolgokra s szép tudományokra még gyermekkorukban megtaníttatnák“. Másutt Apáczai azt kívánja a tanártól, „aki a fizikát tanítja, a nevezett dolgokra ottan-ottan leszálljon, hasznukat e világi életre megmutogatván“. Apáczai tehát az ifjúságot az életre kívánja nevelni, s ebben benne foglaltatik a gazdasági termelőmunka is. Mintha csak nagy kortársát, Comeniust hallanók, aki 1650. évi sárospataki be-
köszöntő beszédében így biztatta hallgatóit: „Mindnyájan, főleg az ifjak (az iskolában és azokon kívül) hasznos dolgokkal foglalkozzanak, hogy a nemzet egész tömege, mint a méhkas és hangyaboly, úgy mutatkozzanak.“

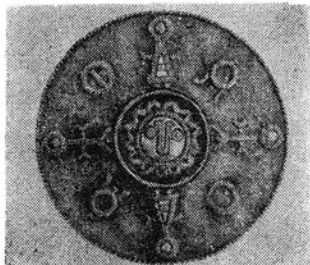
Az erdélyi élet minden területén — így gazdasági téren is — mutatkozó konzervativizmussal Apáczai a haladás elvét szegezi szembe: „Akik közületek azt sugdossák, hogy az ősök szokásán nem kell változtatni, azoknak tudniok kellene, hogy a rossz szokás csak a megrögzött tévelygésen alapszik, és figyelmüket azokra a változásokra kellene irányozniok, melyek naponta keletkeznek, mind a politikai, mind a gazdasági életben, csak úgy, mint az egyházban és az iskolában.“

Hangoztatja tehát a gazdasági reformok szükségességét is. Nem véletlenül, hiszen mesterei, Alsted és Bisterfeld már gondolkoztatták az ifjú diákot a gazdasági élet viszonyainak változtatásáról. Tudjuk, hogy Bisterfeld például egészen tudatosan nyilatkozott a sziléziai orvosdiplomata Kinner előtt a gazdasági, politikai és egyházi reformok szoros összefüggéséről.

Értékelői — Kautzról Bánig — méltán utaltak Apáczai merkantilista nézeteire. A Bethlen Gábor idején született és Colbert korában munkássága delére jutott Apáczai valóban magáénak vallotta kora e leghaladóbb közgazdasági eszméjét. Marx a merkantilistákat „az új világ első képviselői“-nek nevezte. Az irányzat akkor született meg, amikor a feudalizmus egyre nyilvánvalóbb akadálya lett a tőkés fejlődésnek. A merkantilizmus gazdaságpolitikai irányzat és gazdasági eszmeáramlat egyben, s mint ilyen a polgári politikai gazdaságtan első gondolkodási irányzata. Legnagyobb képviselőjének Colbertet tartják ugyan, de előtte az angol Thomas Mun és a francia Antoine Montchrétien sok lényeges vonását kifejtette már. Apáczainál a merkantilizmus fejlettebb szakasza érvényesül. Olyan gazdaságpolitikai intézkedések, amelyek az országban minél több nemesércet összpontosítsanak. Ezzel kapcsolatban leggyakrabban *Enciklopédiájának* megállapítását szokták idézni. A külföldön tanuló erdélyi diákokra költött pénzt sajnálva hazai akadémia felállítását sürgeti a pénz országban tartását szorgalmazó Apáczai: „Így osztán nem mü hordanók a gyönyörűséges gréci tallérokat idegen országba ki — kiált fel —, hanem más hozna bé münekünk s mü népünk gazdagodnék belőle. Gondold meg magyar nemzetnek jóvát kívánó ember, semmi-é három esztendő alatt legalább tizenötezer tallérnak kimenni, amelyekben osztán soha a mü népünk talán csak egyet sem lát?“ (267.)

Másutt is felmerülnek hasonló gondolatok. Bántja kis hazája anyagi elmaradottsága. Az „annyi rosszul kormányzott közügy“ szomorú következménye „annyi feldúlt ház, birtok, falu, elhanyagolt város, piszkos utca, ronda közút“. Akkori ipari-kereskedelmi hátramaradottságunk megannyi jele láttán tulajdonképpen ugyancsak a merkantilizmus világa eszmélteti. Ez íratja le vele az erdélyi polgári fejlődés hiányát fájlaló megállapítását: „minden műipari dologban idegen segítségre szorulunk.“ S látja, hogy Erdélyt ilyen körülmények között az idegen országoktól az anyagi kifosztás veszélye fenyegeti: „A külföldiek a járatlan magyarokra kényük-kedvük szerint rátukmálhatják portékáikat, hogy ravaszul becsapják őket... [s így] híznak a mások szegénységén.“

Vitathatatlanul a merkantilizmus volt az a csúc, ahova a XVII. században tevékenykedő Apáczai gazdasági gondolkodásában eljuthatott. Ennek képviselőjében olyan gazdaságpolitikus volt elődje, mint Bethlen Gábor fejedelem, kortársai közül ezt érvényesítette a mindenható Colbert, és olyan tanítványt vallhatott utódának, mint Bethlen Miklós kancellár.

P. Pongrácz Antónia: Máramarosi emlék

HORVÁTH IMRE

DACOSAN

A Halálnak sok a sorszáma.
Ki megkapta, markába zárja.
Az én markom üres marad:
Eltéptem a sorszámomat.

MEGADÁSSAL

A jégpuszár támadása elért.
Csőre tölti rámszegzett fegyverét.
Lépésenként egyre hátrább szorít,
visszakozom a Végső Sarokig,
felemelem lassan mindkét kezem:
van megadás, mi teljes győzelem!

AFORIZMÁK

Csak a gyökér győz azzal, hogy alulmarad.
A Napkirály csak egy korszak udvari lámpája volt.
Minden félbemaradt ember azt hiszi, hogy elherdált egy koronát.
A tűzijáték a tűz mosolya.
Aki egy kötelet megold, a szabadsághoz köti magát.
A szabadság, ha eladják, elrontja az üzletet.
Aki belülről didereg, másokat is megfagyaszti.
Mindannyian testvérek vagyunk — akik között akad néhány barát.
Meghalnak a gazdagok is — de teljes komforttal.
Az üres órák a szabadság árnyképei.
Kiállni csak annak szabad, akinek tartása van.
A magvető akkor is vet, ha tudja, hogy más arat.
A betegség orvul támad, a halál egyenesen.
Fogatlan farkassal még senki sem találkozott.
A második gyermekkorban mindenki árva gyerek.
Sarkantyú akkor is lesz, ha nem lesznek lovak.
A nagyság azért védtelen, mert nem tudja elrejtteni önmagát.
Ha a lámpa nem világít, a sötétség cinkosa lesz.
Szeretheted a vipérát — de ne hogy megsimogasd!
Ne téged irigyeljenek, hanem érted, a barátaidat!

VÉDELMEZŐM

Hull a hajam, hull a fogam,
hová hull, fű és kő fogam,
s ha elhányom a körmömet,
lesz, ki értem karmot növeszt!

VÉLT HANG

Egy hangot vélek hallani.
Irgalmas ég — mi csalja ki?!
Elnyújtott bölcsődal e hang,
vagy vonító lélekharang?

Nyelvek vagyunk mindannyian
a halál harangjaiban.

Szókratész és vidéke

A *Mellékes csodák* (Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1974) címet viselő novellagyűjtemény, Panek egyik legutóbbi kiadói jelentkezése, azonkívül, hogy meg-erősít fontos korábbi értékelő megállapításokat, egészében, könyvként is az író mindmáig legjelentősebb, legjobb kötete, egyben hazai prózairódmunk egyik ki-emelkedő teljesítménye. Írásonként és a kötet írásainak összhatásaként is előtér-ben állnak mindazok az eszmei és formai erények, eredmények, melyek Panek írásművészetét, íráskultúráját, írói programját értékessé teszik: mély valóságis-merete, társadalmi érdeklődése, hazai aktualitása, mely a legteljesebb mértékben, világhangulatként tud korszerű lenni, történelemörző humanizmusa és XX. szá-zadi felelősségtudata. Ez egyben, a legtágabb értelemben, tematikáját, eszmeisé-gét is jelenti — azt a tematikát és eszmeiséget, melynek művészi kifejtése, az előző kötetek ismeretében, koncentrikusan bővülnek és elmélyülnek mutatkozik itt; stílusát változatlanul az aforisztikus elem jellemzi, elsődleges formai jegyként.

„Mindezt formailag egyetlen komor képessé teszi lehetővé — állapítottuk meg az előző kötet kapcsán —: a nyelv vegyértékeinek tökéletes, bravúros ismerete. Vagyis az említett aforizmak és szentenciák, melyekben máris dialogizál a látszat s a lényeg, a világ formái és tartalmi. Asszociációs készsége határtalan, a szó s a gondolat játéka, miután eszmei közegében felgyorsulnak, ezerszeres súllyal rendelkeznek és önmaguként is jelen maradnak.“ Mindez tökéletesen ér-vényes a *Mellékes csodák* novelláinak stílusára is, érvényes arra az alkotási mód-zerre, mely jelenleg is sajátja az írónak.

„Bárkiben elkezdhet dadogni a felismert lehetőség.“ „Az állatnak fáj, amit érez, az embernek az is, ami nem történik meg.“ „Amikor az ember egyedül van, ő az emberiség.“ „Ha az emberből ki lehetne műteni az embert, a nemesebb ré-szek maradhatnának.“ „Az ember olykor magára hagyja magát.“ „Humorral min-dent el lehet ütni; olykor még az embert is.“ „Imádom a valóságot, még akkor is, ha ellenem szól.“ — adják a szót egymásnak, egyetlen tág összefüggésrendszerből végül ki nem lépve a legkülönbözőbb pontokról kiemelt mondatok is. Jóllehet kiragadásuk, még pozitív példa értékkel is, mindenképpen megfélembesíti tulajdon-képpen, teljes funkciójukat, hatásukat — tagadhatatlan az általuk jellemzett, fel-mutatott, az olvasóban is felkeltett, előidézett világertelmezés eredetisége, gondo-latébresztő ereje. A kötet két jelentős és jellemző írása épül nyíltan ilyen, látszó-lag nyersen ömlő aforizmazuhatagra, ahol a „formai“ apropó (a magyarázat) mindössze a cím: *A mosoly rezervátuma, Változatok egy hegedűre*. Ezzel kap-csolatban fontos észrevenni a módszer fokozatait. Első és legegyszerűbb „állapot“ — a szentencia jellegű elem, melyre hoztunk példát. Második a már stílust jel-lemző, csak paneki alakító kedv nyomát viseli. Ennek egyik változata: „...a vi-szontlátásra tehát, ó, nem, dehog, sőt, igazán, csak, és a többi, és a többi; föl-tétlenül jóéjszakát...“ „A sárgarigók mostanában nem barátságosak hozzám. Vajon a tavalyi sárgarigó éppúgy elhervad, mint a tavalyelőtti sárgarózsa?“ A másik változat — közmondás, parafrázis, szólásfordulat alkalmazása, a fordulat váratlan, kiaknázatlan irányán: „Együtt nevettem a farkasokkal.“ „Addig, amíg, valamért, nem száll majd megint inamba a mondanivalóm.“ „Némely ember közelében kutyáknál jobban fázik az értelem.“ „Értelmet adni valaminek, akár kölcsön is, az egyetlen emberi küzdelem.“ „Mohamed megy a hegyhez, nehogy a lavina jöjjön.“ „Ne fessük a nagynénit a falra...“ „Mondj egy emberi mondatot — és létrejön a világ.“ „Ó, idők, ó, paraszak...“ „Beszélj, Kurta, neked is jut fal borsót hányni.“ (Feltételeznünk kötelező a teljes szövegek ismeretét mindezek mérlegelésekor, ne-hogy humornak tűnjék valahol ott, ahol a szándék egészen más irányból érkezik! Itt a legkönnyebb meg nem érteni vagy félreérteni ezt az építkezésmódot; túlsá-gosan könnyű értelmezési lehetőséget kínálnak látszólagos egybeesések.) Továbbá: egyik módszere az is, amikor új fogalomelhatároló szándékkal von össze szavakat, hangulatfördékeket, az új kifejezniező szempontjából csak fogalomfördéket tar-talmazó, egyébként teljes értékű nyelvi elemeket, hogy valamire pontos megfogal-mazással szolgáljon: „Csak esetleg-jól-érezzük-magunkat hangulatok vannak.“ „Te-kintetében ott tündökölt a jegy, hogy migrén felügyelő ismét felkereste.“ „Nem tudtam az elkövetés és a megbánás senki földjén imbolyogni.“ A legtisztábban, egyben, legbonyolultabban akkor működik ez a formai műszer, amikor egy egész

mondatsorozat, egy teljes bekezdésnyi szövegdarab szolgálja egyetlen egységként a nehezen megnevezhető valami kifejezését: „Kérem szépen, én csak abban vagyok elmarasztható, hogy nem tudom fedezni némely álom előállítás költségeit: a díszleteket, a rengeteg statisztát, a kelleket, a végtelen filmszalagot, ébredés után a vágás kiadásait stb.; A rendezés házilag történik, saját kispárnámon. Kispárnámra vetítem az álmaimat, nem széles vászon, de a jupiterlámpák áramfogyasztása legalább akkora, mintha az ember magaskohó tüzenél akarna megsütni egy tojásból rántottát.“ (A tanúk) „... így hát nem tartóztat senki, ha már távozásra szánták el magukat, nem arra, tessék vigyázni, ott nincs kijárat, kérem, valamiféle rendet azért kellene tartani, nem széledhet ki amerre gondolja, a falak még hűségesebbek a négyzög könyörtelenségéhez, az ajtó nem is olyan elmés kibúvó végeredményben, de nélkülözhetetlen az összecsúszás szétrebbenése alkalmával, különben mindegy, aki nem hajlandó meghallgatni embertársát, mindegy, merre távozik, tessék csak nyugodtan, akár a falon át, a falakon túl a szabad kezdődik, a ház körül van véve szabad térségekkel, bura alakban, válasszon magának belőle mindenki...“ (Valaki szólít) Ennyit ezekről, ha csupán a forma oldaláról nézzük őket. De nehéz csupán így néznünk azt a szellemi és művészi teljesítményt, mely programszerűen és ragyogó öntudattal hozza létre nyelvben, gondolatban azt, „ami átütötte a tükröt, amelyben csak önmagunkat láttuk. Csak önmagunkat. Csakis önmagunkat.“

Mert szinte szétválaszthatatlan, formai és tartalmi bravúr az egyik ilyen összhatás-írás, az egyik egymondatos novella: *A bűvész becsülete*; apró igazságokból, részletek fölényes ismeretéből tökéletes pontossággal összeállított alkalmi vagy mellékes összkép, szintézis, csupán csak a részletek s gondolatok sorrendje és szaporodási törvénye, szellemi darwinizmusa következtében roppant többleteket hordozó igénytelen történetecske, mely egyetlen mondatnyi testből megeteti a „sztorit“ is, akinek egy a kívánsága, a pirosalsó elveszi a királykisasszonyt, s az izgalmas verekedésnek két halottja lesz a cselekmény nagyobb dicsőségére, valahol a már teljes világot kulisszáikban hordozó tökéletes művek hangulata szerint! Mégiscsak egyetlen hosszú, hosszabb, hat-hét oldalnyi mondat az egész, mintha csak valami nyilvánvaló dologgal is jelezni kívánná az író, hogy ez a dolog, amit ő itt most elmesél, olyan egyszerű, máshonnanokból közismert dolgok újabb esete, a világ nagy, nagyon nagy dolgai, ügyei mellett, hogy erről aztán egyetlen mondatnyit érdemes csak mondani, annyit viszont kell, annyit megérdemel a sztori, vagyis inkább emlékezetfelfrissítő az egész, mintegy bevezetőben ahhoz, amiért az egész előhozni érdemes. Dehát hol végződik akkor az ilyen írásművészet esetében a vegytiszta forma és a vegytiszta tartalom? A művészet becsületszavában, egyelőre.

„Világszám a világ végén, a legeldugottabb helyen, erre tessék figyelni...“ — olvasom *A bűvész becsületében*, és engedtessek meg nekem ama fanyarú grimasz, mintha célzást értenék meg. Pedig ez csak a szöveg szövedarabkája, egyszerűen, próbakímetszve, Panek élvezi is annyira az írást, hogy nem dugdos el bele, akárhova ars poeticákat. De tételei vannak, világos: megtanítandó, felmutatni való világot meghatározó és jellemző tartalmi elemek; a fenti nem ezek közül való, nem *direkt* ezek közül való, mégis jellemző arra a már *stílussá* (tehát ötvözött formai-szerkezeti-eszmei tartással) alakult hozzáállásra, alkotói programra, ami az ő világértelmezése. Társadalmi felelősségérzet, humor és ironia és végtelen megértésből fakadó líra, ezek a legfőbb jellemzői ennek a világértelmezésnek, s ebben a tekintetben egység, néhol szétválaszthatatlanság nyilvánul meg eddig öt kötetben publikált epikája és két könyvben publikált lírája között.

Kezdjük az utóbbival, mint nem másodrangú, de frissebb vonulatával írásművészetének. Valóságismerete — bármilyen patetikusan hangzik, nem éri meg más kifejezést keresni: félelmetes; vagyis olyan, amilyenre igényes, etikai alapot és személyes, tanító szándékú hozzáállást magába foglaló irodalmi szintézist szabad, már szabad építeni manapság, a 70-es években. Az életet és a belőle emberútján tenyésztő gondolatot megismerte, megtanulta, átgondolta és tovább gondolatja — ez látszik minden íráson, versen. A „műfaji kérdés“ valami személyesen elintézt munkamegosztás eredményének tűnik, nem igazi, elméleti, klasszikus értelemben vett műfajválasztásnak. A *Mélyrepülés* után a *Mélységmámor* lett lírai természetnek címadó motívuma: talán csak annyi, hogy ez a madártávlatból, csilagoség-madártávlatból megvizsgált és lereagált világ, ahol ami felvetett kérdés, az mind gondolatban és származékaiban jelentkezik; a tiszta ész s a tiszta lelkiismeret levélváltása ez a költészet. Mindig és szüntelenül csakis történelmi elkötelezettsége és megbízatása alapján neveli a világot jelentő EN-t, int önbizalomra, önmaga pontos ismeretére és kincseterően fontos kifejezésére, megfogalmazására. Újabb, második versgyűjteménye egy tetszőlegesen, bárhol megszakítható és köte-

tekbe osztható tudatos, egységes folyamat darabja; az első olvasói lélegzetvétellel igyekszik ébreszteni a fenti eszméletet, és akit megnyer, meggyőz, áramába kapcsol ennek a mély férfihangra hangszerelt monológoknak, az vele kérdez, vele válaszol, vele őrzi meg értékes szellemi izgatószerként a válasza nem is váró kérdések nyílt, tisztá kimondásának nyelvi örömét, hangulatát. A szellem parancsoló higiénijára uralkodik ebben a költészetben, mely egyáltalán nem melléktermeke, hanem később születő édestestvére töprengő és nyugtalanító, csupa élet, de csupa elmélet epikájának. Vajon valóban minden hang, amit hallunk, és minden kép, amit látunk? Hol tart az érzékek összjátéka a szellem mozgékonyaságához képest? Az támad-e a fejben, a közérzetben is, ami a testnek egészség? A huszadik századi ember „segítség, itt égek el a saját szemem láttára“—témára szerzett Panek-féle szimfóniái és szanzonjai ezt ünneplik: igenis mindig azon múlik minden — ki tudok-e törni önmagamból, vagy testem határol engem is örökre? És a költő kitör, emberhatárig hatol, valahányszor építőn meg akar nyugodni, meg akar nyugtatni, orvos elé viszi a világot, hogy a szerelem „arany-röntgenével“ s az elme álmot nem ismerő élességével ellenőrizze és kihirdesse a diagnózist.

Ennek a szükségszerűen életműösztő munkamegosztásnak a nevében aztán az egyik területen született, alkotói műszerének, stílusának sajátosságává vált eredményeket épít be a másik területen. Kimutatható a motívumok átültetése, átrepülése, felbukkanása, egymásnak megfelelése. Panek „prózája“, a megbízhatóság — persze nem klasszikus (vagy inkább középiskolás) — kánonja értelmében, lírai: elsősorban gondolati lírai — a jelenkori epika önmagáért bizonyító gyakorlatára szerint tartalmazza az akár kész, befejezett szabad versként kiemelhető elemeket. Elemeket, és nem betéteket. Mert jóllehet például a *Mellékes csodák* című novellájában szó szerint felbukkan a *mélységmámor* meg az *arany-röntgen*, egyrészt szöveg-szövegtükkel nem onnan váltak ki külön is verssé, másrészt ott szervesen és jelentésesen tartoznak, csonkulás nélkül, eltávolíthatatlanul tartoznak az írás összhatásához. Ennek megszerkesztésében mesterei Panek alkatával összhangban kifejlesztett stílusa: „Hull a hó. Még nem ért a földre, most a legszebb. Hull. Vadlibak keresztezik a hóhullás függőlegesét, hallom szelíd kiáltásuk.“ Meg se rezzen a „szabály“ *mit keres itt*-je arra, ahogy Panek is példát statuál a korszerű írásművészet ritmusának, ritusának gondolatközeltségére, természetes emberi belülhangzására, mely nem is gondol (nem is törődhet már) a kinn kialakított, kanonizált, továbbadott, vizsga és vizsgálat tárgyává tett s „történelmivé“ tisztelt műfajhatárokra. „Megvannak ők is, akik elmentek már rég, emberiségünk fontos emberisége, akik mi voltunk, csak később tudjuk meg, miért épp mi voltunk újra ők és ők mibennünk, itt vannak, lábunk nyoma a leggyöngédebb bizonyíték; nem mehettek messze, bármely pillanatban visszatérhetnek, legváratlanabb mozdulatunkban, abban, ahogyan egymás szemébe nézünk...“ A szerelemről: „Elmezavar, amely nélkül semmi az elme, mélységmámor és fehér vitorlavánszon-csónod a lát-határon.“ Vagy: „Halk, mint negatív-ékszer lábnyoma a puha hóban.“ Különben annyira epikus ez a stílus, hogy nagyapjaként tisztelhetjük olyan csendes formabontó elbeszélő óriások világlátatását, mint Krúdy vagy Szini Gyula. Líraisága azért épül, simul szervesen ebbe a vibrálóan modern epikába, mert (saját aforizmáját idézve): füttyül a mások közérzetére, a saját magánérzete érdekli egyedül.

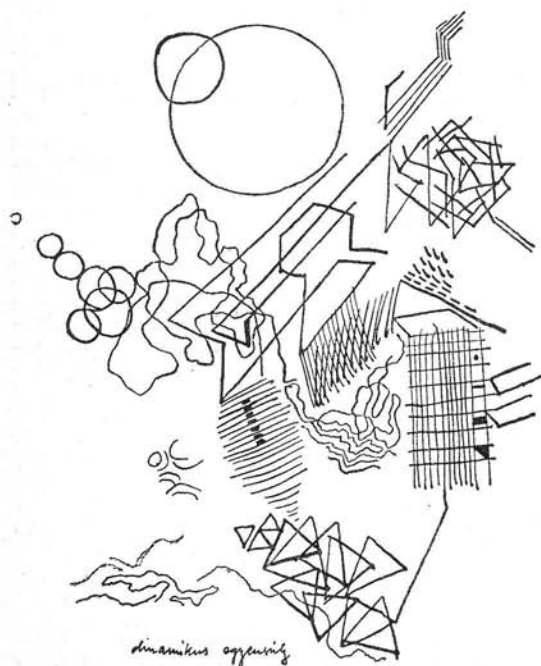
Ez a „magánérzet“ a közérzete világertelmezésének, melyben az egyik sarkítéssel ez: „Az ember, bármi történjék is, már sohasem lehet mellékes csoda ezen a földön.“ Ez a legáltalánosabban hangzó és a maga láncszem helyén, szerepében egészen konkrét, nem az írói programot megvilágítani hivatott tartalmakat kötő, hordozó tétel, mégis, az összhatások összhatásának fórumán kapcsolatba kerül, láncba kapcsolódik rokon, rész- és kiegészítő tételeivel, a paneki világertelmezés többi jellemző igéjével: „Aki mások nélkül csak önmagából szól, azt már az első mondat elején eltapossák úgysz. Joggal.“ Vagy: „Tegyétek meg ezt az egyetlen mozdulatot: ne fedjétek.“ És: „Mondd azt, hogy minden csalódás az én magánügyem.“ Nem, elképzelhető így kiragadott állapotukban is, hogy nem egyéb műfajokba begyömészölt amatőr, filozófiai vagy etikai „rendszer“ részletei, szilánkjai ezek, hanem egy megingathatatlan, mit! már megrendíthetetlen meggyőződés képek, jelenetek, tájhangulatok fő- és mellékszereplőinek magatartásába, ezt kifejező megnyilvánulásába tudatosan, nagyon is tudatosan elosztott, „legmagasabb fokon szervezett“ nyersanyaga. Bár kedvenc elbeszélő helyzetére az egyes szám első személy, Panek a szövegből szigorúan és már-már klasszikus merevséggel ki nem beszélő epikusok közül való; különben sincs rá szüksége, mihelyt helyzetei, emberi szerkezetei annyira nem-euklideszi tér—idő dimenziókból beszélnek, melyek kezelése és beállításza szögtizednyi pontossággal kizárólag szándékától, akaratától függ már. Éppen ezért érvényesül maradéktalanul valóságismerete, és kelti szükség szerint a fényképérzékletességű realizmus közegét, a megjelenítés nyelvi ma-

gasiskoláját demonstrálva, ugyanakkor ura a „stilizálás“ fizikájának, s mikor erő-egységeket, szimbólumcsoportokat vet latba, akkor ezekkel saját játékszabályaik szerint operál. Egymással — de a felvetett gondolattal, a megvalósulni készülő hatással, eszmével is dialogizálnak ott már a legvalóságosabb elemek, szereplők. Dikciója irama (egymondatos novellák, kép- és tételzuhatagok), valamint különös asszociációjú dialógusai szolgálják ezeket a teljesítményeket, melyeknek újabb novellái egyre tökéletesebb példányait képezik. Mindez egy percre sem megy sem a közérthetőség, sem ama koordináta-rendszer magas színvonalára rovasára. Alkati, tehetségbeli adottság bölcs felismerésének és „ernyedetlen szorgalmú, tudatos fejlesztésének nagyobb dicsőségére! Ebben ennek a kitűnő írónak, indulása óta példamutató következetessége és állóképessége ellenére, az értetlen kritika csak megbélyegzésre érdemes baklövésekkel „segít“ néha, mindmáig. Ez viszont lassacskán nem „magánérzet“ kérdéseket jelentkezhet, nem Panek írói babérgyűjtésének magánügyeként, hanem a hazai magyar irodalomban az európai kitekintésű, a technikában és elméleti-esztétikai irányulásban a legújabb, legkorszerűbb törekvések felé joggal — mert munkával bizonyított erkölcsi alappal — tekintő újítás, mit mondjak: parlagi fogadtatásának ingerlő kérdésekként, ahol a nyílt tisztázás, a jelen és jövő alkotói légköre és közönségnevelése érdekében akkor is elkerülhetetlenül válik, ha különben a művek befejezettségén és értékén nyilván soha nem változtat a karavánok közmondásbeli ugató kísérete.

Panek nem „beszél ki“ a műből, írásművészete mégis szenvedélyesen és kitűnően érvelő vita — ha nem is konkrétan egy kritikusi állapottal, hanem minden emberi visszahúzó erővel. Ez epikájának szándékban és hatásban sem elhanyagolható értéke. Van szövetség, melyet nem is személyesen az alkotóval, egy alkotóval, külön-külön minden alkotóval köt az a nagy E-vel írható emberiség, hanem azzal a szövegmondó, önkifejtő, perló, vitázó, végső soron *tanító értelemmel*, melynek adott halandó megtestesülése, egy üzenet erejéig, ő is. Az egyetemes hagyomány az a világlógika, melyet eltanulni, átvenni tulajdonképpen képesség és képzés együttes kérdése: az eszmélet dolgaiban erről (a nagy társadalmi munkamegosztás folytán) legtöbbet a művészek, írók tudnak, bár létezése és hatása nem ismer kivetélt, nem mentesít senkit. Ennek igazsága ott mutatkozik, mikor a gondolat, az eszmélet újabb termőkedvének, eredményeinek élvezője, fogyasztója problémákkal küszködik a modern képzőművészet, zene és irodalom világában. „A munka szent. Az egyetlen szentség, ami méltó arra, hogy az ember a két kezében felmutassa. Erről messze megismerheted az embert“ — hirdeti Panek epikája is; és ezzel minden munka igazi, embertől és emberiségtől el nem választható és szüntelen szentségét hirdeti, itthoni költőtársakkal és világirodalmi nagyságokkal összhangban, a maga erejével, a maga eszközeivel — annak a munkának a szentségét is, vagy elsősorban azért, mellyel Einstein és Bartók hetven-nyolcvanezer év alatt le-mászott a fáról, s bár nem beszéltek össze, éppen munkájuk összhangjában és eredményeiben érték egymást; annak a munkának a szentségét, melyről a *Mellékes csodák* bevezető írásában szülőföld és szülőváros forró szeretetével vall az író, akkora lélegzettel, melynek mellkasán csak lepatannó inggombocskák lehetnek a nyelv hatalmára, végtelenségére varrt „műfajok“. „Tudatlanságunkat mindig elfelejtjük. És később elmegyünk égbekiáltónak“ — mondja Panek egyik alakja, rejtelmesen szépen, valami ingert engedve csak érvényesülni, mely nem egyenesen a szöveg értelméből, hanem furcsa fogalmazásból kerít hatalmába. „Néha egy faliszöveg mintája láttán is elkezdünk gonoszak lenni. Ki érti ezt? És aki érti, annak van-e joga megkérdezni a nem értőket, hogy mért nem ők is? Ezt érti valaki?“ — felel máshonnan a szöveg, és egyre inkább valóságos, kincset érő, érzelmi és értelmi, kozmikus-ténybonyolultságában bontakozik ki ezekből a szövegekből, ezekből a paneki helyzetekből a jelenkori, a jelenben, itt és most élő, vitázó, dolgozó, szerető, születő és elmúló ember, megannyi hőse és elbukója mindennapi eseménynek, egyszerűen: házasságnak, barátságnak, utazásnak, melyekről kiderül, hogy más, a fejben, a lélekben, a társadalmi meghatározottságban vonuló dimenziók miatt nem is olyan egyszerű szinterei a létnek, az egymás közelében, egymás vonzásában és tasztításában átél, leélt életnek, ahol különböző ritmusban kell kinek-kinek érezni, dönteni, tudni és feledni, cselekedni és megérteni. „Szókratész él“ — állítja, s bizonyítja remekművű írásában Panek, amelyből fel lehet figyelni csak arra, hogy „A tej: folyékony gondolat“, s akkor az író jópofa vagy sületlen ezzel a rengeteg sójátékával; vagy arra, hogy lám milyen körültekintően realista, még egy állat ezüstbotra támasztó, természetes bölcsességgel megáldott, különben a nagyközönség számára ismeretlen és hozzáférhetetlen cigányvajda „figurájából“ is kimentí, kibontja a nagy, az ógörögökig visszaasszociáló tanulságokat; vagy arra: hogyan kezeli ez az író a „nemlétező helyzetek“ dialógusát a létező szellemi feszültséggel; és fel lehet figyelni az ilyen írásra, egyálta-

lán, az ilyen írásokat hozó könyvre, az irodalomra, az övére s a miénkre, mely — többek közt általa — ma itt tart.

Látomások és navigációs pontossággal meghatározott helyzetek emberi tartalmait tartják elénk Panek írásai, melyekből nem hiábavaló kimutatni, felsorolni, összehalászni vándorló motívumokat, árnyalatok telitalálatait, mesterségbeli jellegzetességeket, személyi jegyeket és egyéni rekordokat; mégis a legfontosabb: olvasni őket, irodalmunk eredményeinek könyvtárában már *birni* őket, elismeréssel gondolni arra, amit mindnyájunk nevében kiált ki, kiált fel mindenik költő, mindenki nevében, akinek drága eszmélete tisztasága, színvonala, rangja, tartása ebben a korban: „Felszabadultam: a szavak nekem engedelmessékednek.“ Különben: „Tévedését sokáig, amíg csak tetszik neki, halogathatja az ember. Amiben biztos, azt mondja ki azonnal.“ Különben: „Életünk eltelik a helyi halhatatlanság hajszolásában.“ Különben: „Vannak emberek, akiknek amíg eszükbe jut egy gondolat, elmúlik a század, de azért ők is az emberiség, tudom.“ Különben: „Valahol a lelkem mélyén még mindig nem vettem tudomásul a létezését, mit várhattam volna akkor a szememtől...“ Különben: „Én nem hittem soha a gyermek javíthatóságában. Viszont az is igaz, hogy talán az egyedüli voltam, aki az ember elronthatóságában sem hitt.“ Apa-ének, férfi-ének és asszony-ének, az én megannyi helyzete és hőfoka nyilatkozik a bűvész világszínpadáról, melynek ég-kék függönyét, ha egyszer személy szerint is szétnyitotta a művész, tudja, hogy saját képére és felelősségére előadást kezdett a nagy non-stop előadás közben, közepette, kénytelen saját szavába vágni, igen, erényt és technikát álmodik abból, az emberi lényeg jobb megközelítésének, de mindenképpen saját megközelítésmódjának technikáját, saját szavába vág végig és végleg, mint minden rendes, teljes, törvényre, logikára épült világ, mert a gondolt, mondott, írt, összevont, összevetett, összegondolt szöveg folytatólagos minden irányba; legfőképpen összes lehetséges ÉN-ágai irányába. Ez folyik Panek műtermében vagy színházában, bűvészestjén; ezzel foglalkozik ma laboratóriumában irodalmunk egyik legjelentősebb alkotója. Ne féljünk kimondani, és ne szemérmeskedjünk. Legfennebb azért, ha az ilyesmit nem mondjuk ki, nem ismerjük el, ha azért nem mondjuk ki, mert most még, most éppen senki nem látja itt, mert akkor bennünk volna a hiba. Különben akkor sincs nagy baj: „A lelkiismeretfurdalás — ha nem ér nemesebb szerveket — huszonnégy órán túl gyógyul.“

Kancsura István:
Dinamikus egyensúly

Hogyan szelektálódik a közeljövő értelmisége?

Egyfajta „időszakos nagyüzem“ működik nyár elején az ország számos városában: zajlanak a felvételi vizsgák a felsőoktatási intézetekben. Tanerők százait vagy ezreit, tanulókat ezreit vagy tízezreit foglalkoztató nagyüzem ez, amelynek „végterméke“ egy sereg elsőéves diák a különféle szakokon és fakultásokon: a közeljövő értelmisége.

Ismert tény, hogy szocialista társadalmunkban, amelynek egyik fontos célkitűzése a fizikai és a szellemi munka közötti — évezredek óta fennálló — különbség fokozatos eltüntetése, a személyiség sokoldalú fejlesztése (ez a tény a tízosztályos általános oktatás kötelezővé tételében is tükröződik), a főiskolai végzettséghez kötött értelmiségi pályák egyre nagyobb arányszámokkal szerepelnek a munkaerő-foglalkoztatottság kimutatásaiban. Ismert tény ugyanakkor az is, hogy az értelmiségi pályák felé irányulás nagyobb mértékű, mint a reális szükséglet — egyfelől tehát *szükség van*, másfelől *alkalom kínálkozik* bizonyos szelekcióra, ami elvi biztosítéka annak, hogy a közelebbi és távolabbi jövő értelmisége szakmailag egyre felkészültebb, világnézetileg egyre érettebb, erkölcsi tulajdonságai tekintetében egyre szilárdabb legyen.

Más-más szempontokra figyelve, de egyet akarva vállalja a szelekció megszervezésének és lebonyolításának közös *gondját* a népgazdaság minden felelős tényezője (a szakminisztériumok), a közoktatás- és nevelésügy, valamint a pedagógia tudománya. Hogy a szelekció rendszere és gyakorlati módszere tökéletes lenne, azt nem mondhatjuk, hiszen a fejlődés útját rekesztenők el magunk előtt egy ilyen önelégült kijelentéssel — azt azonban nyugodtan állíthatjuk, hogy tavaly egy fokkal tökéletesebb próbált lenni, mint tavalyelőtt, s az idén egy fokkal tökéletesebb igyekszik lenni, mint tavaly: igyekszik lépést tartani az önmagunkkal szemben támasztott igények, elvárások általános fejlődésével.

Körinterjúnkban, melynek kérdéseire az ország különböző felsőoktatási intézeteinek, illetve ezek különböző karainak tanerőitől kaptunk választ, a szelekció — a felvételi vizsga — *jelenlegi mikéntjét* akarjuk bemutatni néhány konkrét, olykor egészen gyakorlati vonatkozásban, itt és most csupán dokumentatív jelleggel, az itt-ott felmerülő problémák elméleti feldolgozása és elemzése nélkül. Kérdéseink és a kezünkhöz jutott válaszok a következők voltak:

1. Minek képezik ki a hallgatókat az önök intézetében, illetve fakultásán; milyen elhelyezkedési lehetőségei vannak a végzeteknek?
2. Hány hallgatót vesznek fel, és hányan jelentkeztek egy helyre az utóbbi években? Hány felvételizőre számítanak az idén?
3. Milyen volt az utóbbi években a felvételizők „mezőnye“ a felkészültség, minőség szempontjából?
4. Milyen követelményeket támasztanak az önök intézetében, illetve fakultásán a felvételizőkkel szemben?
5. Milyen konkrét módszerrel ellenőrzik a tudást és a képességeket a különféle vizsgákon; felvet-e valamilyen problémát e módszer teljes objektivitásra törő alkalmazása?
6. Középfiskolai körökben elterjedt vélekedés, hogy a MAGOLÓ, illetve az egyoldalúan felkészült, SZAKBARBÁR típusú felvételiző esélyei nagyobbak. Ön szerint milyen típusú diákok jutnak be a legnagyobb százalékban főiskolájukra, illetve fakultásukra?
7. Egy utoisó, „nemhivatalos“ kérdés: mit tanácsol az idej és jövőbeli felvételizőknek?

Birtalan József előadótanár Hároméves Pedagógiai Főiskola, Marosvásárhely

1. Intézetünk *zene fakultásán*, amelyről közelebbről szólni kívánok, a végzettek zenetanári oklevelet kapnak, amely az általános iskolákban való tanításra jogosít. Nagyobb részük levelezőként tovább tanul, hogy megszerezze a középiskolai tanári végzettséget.

2. Tavaly 20 helyre 140 felvételiző jelentkezett; valószínűleg az idén is hasonló lesz az arány.

3. Minden évben magasabb a mérce, nagyobbak a követelmények, és ezzel a vizsgákra jelentkezők tisztában vannak (legalábbis jó részük). Így az általános felkészültség színvonal a régebbinél emelkedettebb.

4. Elsősorban is *zeneileg tehetséges* növendékekre van szükségünk, mert három év alatt nagyjából ugyanazt az anyagot kell elsajátítaniuk, mint a négyéves zeneművészeti főiskolák hallgatóinak. Jó hallás, zenei alapismeretek, lehetőleg ép, egészséges szervezet, szép hang kell tehát; ezenkívül fontos az alapos felkészültség román irodalomból. Ebből a felvételizők írásbeli vizsgát tesznek, s ez kizáró jellegű.

5. Már említettem a román írásbelit, itt tehát csak a zenei képességek és tudás vizsgálatáról szólok. Ez három fázisból áll: az elsőben a felvételiző hallását, ritmusérzékét, zenei memóriáját igyekszünk „felbecsülni”; a másodikban zeneelméletből és szolfézból

(kottaolvasás) vizsgáztatjuk; a harmadik fázis a zenediktálás (egy zongorán lejátszott dallamot pontosan le kell kottáznuk). Lehetséges, hogy az idén kötelező lesz valamely *hangszer* ismerete is, olyan fokon, mint a zenei liceumok utolsó osztályában — ezt azonban most, e válaszok megfogalmazásának időpontjában még nem állíthatom teljes bizonyossággal.

6. Nálunk a felvételi — a román irodalmon és a zeneelméleten kívül — annyira gyakorlati jellegű és zenei képességekhez kötött, hogy csak bizonyos tananyag „bevágásával” lehetetlen sikert elérni. Mindenesetre az megeshetik, hogy a zeneileg szerényebb képességű, de komoly, szorgalmas jelölt jobb eredményt ér el a tehetséges, de hanyag, lusta típusnál. Sajnos, a felvételi vizsga rövid ideje alatt nem nyerhetünk minden szempontból teljes képet a jelöltekről, s így megtörténhetik, hogy olyan jól „bedresszírozott” (esetleg zenei liceumot végzett) jelöltek is bejutnak, akik a továbbiakban fejlődésképtelenek — és viszont, az „alig becsúsztottak” (főleg a vidékiek) közül nem egyből kitűnő zenetanár lesz.

7. Ne jelentkezzék zenei fakultásra, aki képességei mellett nem rendelkezik hivatástudattal is. Mind a zenei, mind a zenepedagógiai pálya nagyon szép, de könnyűnek nem nevezhető.

Dr. Octavian Bota előadótanár Politechnikai Intézet, Kolozsvár-Napoca

1. Intézetünk építészeti fakultásán műépítészeket, építészmérnököket (ipari-mezőgazdasági és középítésre, illetve út- és hidépítésre szakosítottakat), valamint almérnököket képezünk ki. Végzettjeinknek munkahelyet biztosítunk az építőiparban, műépítészeinknek általában a tervezésben, s az utóbbiak közül a tehetségesebbek folytathatják tanulmányaikat a fővárosi Ion Mincu Műépítészeti Intézetben.

2. Tavaly a műépítészeti szakon 50 helyre 120, a két építészmérnöki szakon 120 helyre 280, a két almérnöki szakon 230 helyre 390 felvételiző jelentkezett; ezenkívül az almérnöki esti tagozatán volt még 80 hely, amire azonban a létszámnál kevesebben pályáztak.

3. A „mezőny” általában közepes, de javuló tendenciát mutat; a bejutáshoz szükséges érdemjegy egyre magasabb (volt idő, amikor még hatos alatti osztályzattal is be lehetett jutni, de ezt már régen meghaladtuk). Az almérnöki szakokra jelentkezők „mezőnyét” újabban érezhetően javítják a szakliceumok végzettjei.

4. A műépítész-jelöltek két vizsgát tesznek rajzból (az első, a szabadkézi rajz kizáró jellegű) és egyet matematikából; a többiek kettőt matematikából és egyet fizikából, illetve — az almérnökön — szaktantárgyból. Minden vizsga dolgozatírásból áll, szóbeli nincs.

5. A dolgozatokat (amelyeket az együttélő nemzetiségekhez tartozó jelöltek anyanyelvükön írhatnak; a tételek

ket szakszerű fordításban megkapják) a bizottság tagjai egymástól függetlenül olvassák és osztályozzák. Ha az osztályzatok között az eltérés egy egész jegynél nagyobb, a dolgozatot újraolvassák, ha ennél kisebb, kiszámítják a középátlószámot. A módszer tárgyilagossága vitathatatlan.

6. Intézetünkre vonatkozóan az idézett vélekedést részben alaptalannak látom: „magolással” nem lehet matematikai feladatok megoldásához szükséges készségre szert tenni. Ami az egyoldalú felkészülést illeti, azzal a jelölt esélyei természetesen nőnek, ha más — nem szakmai — vonatkozásban kárát látja is ennek. Mivel azonban a

„mezőny” általában nem túlzottan erős, nem hiszem, hogy nálunk lényeges előnyt biztosíthatna valaki számára is egyoldalú felkészültsége, illetve, hogy erre szüksége volna.

7. A jelöltek szelektálása során jelenleg nincs módunk megítélni, hogy rendelkeznek-e a szakma iránti vonzalommal, sőt éppenséggel hivatástudattal, pedig ez az *építészet*hez is szükséges, mint minden tevékenységi ághoz — elsősorban maga az ember, a munkáját gyönyörűséggel vagy közönnyel végző ember szempontjából. Azt tanácsolom tehát, hogy a jelöltek vizsgájuk meg őszintén a hajlamaikat, s ne csak a bejutás lehetőségét nézzék.

Dr. Cseke Vilmos professzor

Babeş—Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár-Napoca

1. A közgazdaságtudományi kar két tagozatán egyrészt az ipar, közlekedés és építkezés területén, másrészt könyvelői és pénzügyi munkakörben dolgozó *közgazdászokat* képezünk. Végzett hallgatóink elhelyezkedési lehetőségei az elmúlt években igen kedvezőek voltak, s a helyzet — figyelembe véve a pártprogramban foglalt nagyszerű iparfejlesztési tervlatokat — a következő években is változatlan marad.

2. Az utóbbi években a nappali tagozatra 250-260 hallgatót vettünk fel, s ez minden valószínűség szerint az idén is így marad. A jelentkezők száma természetesen sokkal nagyobb volt, egy helyért átlagban négyen versenyeztek, s becslésünk szerint a felvételizők száma az idén is megközelíti majd az ezret.

3. A „mezőny” elég nagy változatosságot mutatott: az igen jól felkészült jelentkezők mellett akadtak olyanok is, akik minden felkészültség nélkül (valószínűleg *divatból* vagy *szülői befolyás hatására*) jelentkeztek vizsgára. A legnépesebb mindig a „középmezőny”, az utóbbi években azonban ez is eléggé feljött; a bejutáshoz szükséges közép-jegy emelkedő irányzatot mutat.

4. Azt szeretnénk, ha elsősorban olyan fiatalok kerülnének a karra, akikben már eleve megvan a vonzódás és képesség a gazdasági tevékenységhez, nem idegen tőlük a logikus gondolkodás (tehát személyiségük bizonyos jellemvonásai is érdekelnek), emellett pedig természetesen bizonyos alapvető gazdasági és matematikai ismeretekkel is rendelkeznek.

5. Az idei évtől kezdve karunkon a felvételizők csak írásbeli vizsgát tesznek. A javasolt tételek összeállításakor igyek-

szünk olyan kérdésekre is kitérni, amelyek alapján az előírt ismeretanyag tudásán kívül a *logikus gondolkodásra* és *rendszeresre* való hajlamot is megállapíthatjuk. A dolgozatok értékelését egysegősítő pontszámok megállapításakor ügyelünk, hogy az említett követelmények jelenlétét megfelelő súllyal honorálhassuk. A gazdasági tevékenységhez való vonzódás és képesség lemérése a vizsgáztatás idején azonban kevésbé valószínűsíthető meg, de talán a gazdasági szaklíceumok végzettjei, akik egyre nagyobb létszámmal jelentkeznek karunkra, nagy általánosságban már ennek a követelménynek is megfelelnek.

6. Véleményem szerint sem a magoló, sem pedig a túlságosan egyoldalúan felkészült felvételiző esélyei nem nagyobbak a lelkiismeretesen, jó időbeosztással felkészült, de általános műveltséggel is rendelkező jelöltekénél. Azt azonban határozottan állíthatom, hogy ha egy magoló típusú diák kerül be, és nem változtat tanulási stílusán, az egyetemi évek során a jó eredményekre való esélyei nagymértékben csökkennek.

7. Tanácsom mindenekelőtt az, hogy már idejében, lehetőleg egy-két évvel a *középiszkola elvégzése előtt* döntsék el, milyen pályát választanak: így a felvételire alapos felkészültséggel jelentkezhetnek, és feltétlenül előnybe kerülnek a kapkodókkal szemben, akik a beiratkozás alatt a már jelentkezettek számától függően változtatják elhatározásukat, s oda viszik a kérvényüket, ahol a legkönnyebb bejutási lehetőséget sejtik. A cél nem a főiskolára való feltétlen bejutás, hanem az egyéniségünknek leginkább megfelelő pálya kiválasztása!

Ion Curievici érdekes mérnökprofesszor, dékán Politechnikai Intézet, Iași

1. Intézetünk keretében a vegyészeti és vegyész-mérnöki fakultás különféle termelési ágakra szakosított vegyész-mérnököket, vegyész-almérnököket és kutató vegyészeket képez ki. Az elhelyezkedés minden végzett hallgató számára biztosított a vegyiparban.

2. Az utóbbi két évben 250, illetve 300 helyünk volt a vegyész-mérnökök, 200 a vegyész-almérnökök és 50 a kutató vegyészek számára. A jelöltek leginkább az almérnöki tagozatokat „ostromolták“ (több mint két és fél személy pályázott egy helyre), és ez a helyzet előreláthatólag az idén sem változik jelentős mértékben.

3. A jelöltek általában jól felkészültek, ami abban is tükröződik, hogy a legalacsonyabb érdemjegy, amivel még valaki bejuthatott, 6,45 volt. Meg kell jegyeznünk, hogy a szakliceumok végzettjei emelik a „mezőny“ színvonalát, különösen a szaktantárgyakból való felkészültség tekintetében.

4. A konkrét követelmények felől a jelöltek az országosan érvényes szabályzattól tájékozódhatnak; ehhez itt csak annyit kell hozzátennünk, hogy a

vizsgán írandó dolgozatok témáit tapasztalt szakemberekből, tanerőkből álló bizottság állítja össze — oly módon, hogy mind az *elméleti tudás*, mind az *alkalmazási* (feladatmegoldási) *készség* megítélhető legyen belőlük.

5. Az a tény, hogy szóbeli vizsgák nincsenek, a bizottság csupán a dolgozatokat osztályozza, s ezeknek a tételekénti osztályzatoknak a középarányosából áll a végső érdemjegy — úgy véljük —, kiküszöböl minden szubjektív vizmust.

6. Mivel a dolgozatok témáit úgy igyekszünk megválasztani, hogy kidolgozásukhoz lehetőleg nélkülözhetetlen legyen a jelölt *szellemi hozzájárulása* (gondolkodása, problémafelismerése stb.), nem hisszük tehát, hogy a „magoló“ típus esélyei nagyobbak. Igaz viszont, hogy a dolgozatokban a tisztán elméleti témák tárgyalásakor bizonyos eredményeket ez a típus is elérhet, mert nincs módunk „lefülelni“.

7. A fentiek alapos átgondolásából minden felvételiző kiszűrheti azt, amire a jó felkészültség és a hivatástudat mellett talán még szüksége van.

Dr. Demeter András professzor Testnevelési Főiskola, Bukarest

1. Végzettjeink több mint 90 százaléka testnevelő tanárként dolgozik különféle típusú iskolákban; a fennmaradó néhány százalék edző a sportegyesületeknél, sportaktivista a kluboknál, megyei és központi szerveknél stb. Az elhelyezkedési lehetőségek kedvezők; végzettjeink többsége a kívánt helyre vagy legalább annak a közelébe kerülhet, jó részt városi környezetbe.

2. Az elmúlt tanévtől kezdve a hároméves testnevelési pedagógiai fakultás egybeolvadt a régi testnevelési főiskolával, s így intézetünk jelenleg mint hároméves tanárképző működik 240 hallgatóval egy évfolyamon. Ennyi helyet „ostromol“ tehát kerek számban mintegy 1400 jelölt.

3. Az utóbbi két-három évben egyre több kitűnően sportoló és elméletileg is jól felkészült fiatal vette útját intézetünk székhelye felé, s volt miből válogatni. A „mezőny“ egyre erősebb!

4. Az első és legfontosabb követelmény, hogy a jelölt *jó sportoló* legyen, ami egészséget, megfelelő testalkatot és teljesítőképességet (gyorsaságot, erőt, kitartást stb.) feltételez. A mondott tulaj-

donságokat megfelelő módszerekkel vizsgáljuk: a gyorsaságot vágózással, az erőt dobószámokkal, a kitartást síkfutással (fiúknál 1500, lányoknál 800 méteren), az ügyességet tornagyakorlatokkal.

5. A rátermettséget, mint jeleztem, konkrét sporttehetséget mérő próbákkal vizsgáljuk. Az *elméleti felkészültséget* a bonctan és élettan tárgyából írott dolgozat alapján bíráljuk el (ezt a próbát a jelöltek az együttélő nemzetiségek nyelvében is letehetik). A versenyvizsga végeredménye három érdemjegynek — a választott sportág, az általános képességeket mérő, ún. „komplex próba“ és a dolgozat osztályzatának — középarányosa. Az írásbeli kivételével, ahol szintén igyekszünk a szubjektivitást kiküszöbölni bizonyos *értéktáblázatok* segítségével, a másik két próba eredménye másodpercekben és centiméterekben történő mérésre alapozott, objektív elbírálás „terméke“.

6. Intézetünkben az átlagos vagy annál kisebb sporttehetséggel rendelkezők nem érvényesülnek, tehát hiába „magolják be“ tizesre a bonctant és az élet-

tant, önmagában ezzel nem sokra mennek. Viszont csak jó sportolónak lenni sem elegendő, hiszen elméletileg is felkészült, nevelői adottságokkal rendelkező jelölteket igyekszünk kiválogatni, s ezért az írásbeli „versenyszáma” is kizáró jellegű (aki nem éri el a minimálisan

szükséges érdemjegyet, eredményét nem „kompenzálhatja” a többi próbával).

7. A „mens sana in corpore sano” elve alapján azt tanácsolom: testi és szellemi adottságaik céltudatos, sokoldalú fejlesztésével készüljenek szép és hasznos hivatásukra!

Dr. Gálffy Mózes professzor

Babes—Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár-Napoca

1. A filológia karon elsősorban tanárképzés folyik, de elhelyezkedhetnek végzettjeink a sajtónál (lapok, folyóiratok szerkesztősejtekben), a rádiónál, tévénél, a néptanácsoknál mint művelődési házak vezetői, valamint fordítói irodák-nál is.

2. Az utóbbi években 25-28 között ingadozott a *magyar főszakra* felvettek száma, és átlagosan négy-öt jelölt jelentkezett egy helyre. Talán ugyanennyire lehet az idén is számítani.

3. A magyar főszakra jelentkezők zöme jól felkészült a vizsgára; irodalomból alapos ismeretekről, nyelvtanból logikus gondolkodásról tett tanúságot, s a mellékszakként választott idegen nyelvet is általában jól tudta. A „mezőny” tehát erős, a bejutás nem mondható könnyűnek.

4. A felvételi-szabályzat értelmében magyarból a középiskolában tanított irodalomtörténetet, nyelvtanból pedig a nyolcadik osztályos anyagot kell ismer-nie a jelöltnak. Az utóbbit azonban — természetesen — nem a nyolcadikos tanuló, hanem az *érettségizett diák* színvonalán kívánjuk meg tőle. Más szavakkal: nyelvtani ismeretei alapján meg kell tudnia oldani bonyolultabb kérdéseket is mind írásban, mind szóban. A szóbelin emellett kívánatos, hogy a jelölt a *helyes beszéd* igényeinek is eleget tegyen, hiszen nem lehet közömbös, hogyan neveli majd a keze alá kerülő tanulókat a nyelv helyes használatára.

Dr. Nicolae Iliş mérnökprofesszor

Bányaipari Intézet, Petrozsény

1. Intézetünkben két fakultás működik ötéves kurzusokkal: a bányamérnöki és bányaeépítészeti — s mindkettőn (három- és négyéves kurzusokon, nappali és esti tagozaton) almérnököket is képezünk. Végzettjeink bányamérnökök és bányaipari gépészmérnökök lesznek, s az általaji kincsek mind fokozottabb értékesítésének korában — napjainkban — elhelyezkedési lehetőségeik igen jók (a termelésben, a tudományos kutatásban és tervezésben, sőt a bányai

5. Az érdemjegyeket a jelöltek a fenti szempontok alapján kapják. Ami az írásbelit illeti, a dolgozatokat két vizsgál-tató olvassa, és külön-külön adnak jegyet rájuk — előzetesen megállapított normák szerint. A hibák és hiányok mellett, amelyek — nyilvánvalóan — rontják az osztályzatot, számba vesszük a hivatalosan előírt anyaghoz viszonyítva *többletként* jelentkező ismereteket, és ezeket a jelölt javára írjuk. — Az utóbbi időben foglalkozni kezdtünk azzal a gondolattal, hogy az ismeretanyagot esetleg majd tesztek segítségével mérjük fel, s ugyanakkor szabad fogalmazás készíttetésével és bizonyos szöveg bemutatásával vizsgáljuk meg a jelölt fogalmazási és beszédképességét.

6. Ami az irodalmat illeti, a magoló típus ott is csak részeredményeket érhet el, én azonban bővebben a nyelvtanról kívánok szólni. A nyelvtani kategóriák rögzítése megkíván bizonyos tételes anyagtudást, s bár úgy tűnik, hogy ez elsajátítható magoló eljárással, a szövegek elemzése, a szerkezetek és szerkezeti elemek összefüggéseinek a felismerése már *önálló, logikus gondolkodást követel meg*. Magoló típusú tanuló ezen a téren nem nyújt kielégítő eredményt.

7. Tanácsom az, hogy a felkészülés egyéb módozatai mellett a jelöltek tudatosítsák magukban a *helyes és szép beszéd* igényét, s a nyelvtant tekintsék úgy, mint azoknak az alapvető ismereteknek az összességét, amelyek elengedhetetlenek a cél eléréséhez.

ipari szakoktatásban is helyet kaphat-nak).

2. Tavalyelőtt 370 helyre több mint ezer felvételiző jelentkezett, tavaly ugyanannyi helyre ezernél valamivel kevesebb. Az iparág szükségleteinek megfelelően az idén valószínűleg több hallgatót veszünk fel, mint az elmúlt években, de az arány előreláthatólag most sem változik: egy helyre körülbelül három jelentkező jut.

3. Az utóbbi évek tapasztalatai alap-

ján a „mezőnyt“ így tudnám jellemezni: körülbelül 20 százaléka igen jól, 40 százaléka kielégítően, 40 százaléka pedig gyengén felkészült. A jelöltek egyik legáltalánosabb hibája, hogy elméleti ismereteiket *nehézkesen alkalmazzák* a gyakorlati feladatok megoldására. Az utóbbi években a „mezőnyt“ egyre inkább javítja a szakliceumok végzettjeinek gyakoribb jelentése.

4. A válogatás két fő kritériuma az *elméleti felkészültség* és a *fizikai alkalmasság* a föld alatti munkára (felvételi vizsgára csak azok állhatnak, akik az előzetes orvosi vizsgálaton megkapták az „alkalmas“ minősítést, s ennek a normái évről évre magasabbak). Intézetünkben néhány éve — nem hivatalos jelleggel — bizonyos képességvizsgáló tesztek alkalmazásával is próbálkozunk.

5. A felvételi vizsga három írásbeliből áll: két matematikai és egy bányai ipari dolgozat írásából. A témákat bizottság dolgozza ki, tekintetbe véve a bányai ipar sajátosságait, s a feladatok olyan jellegűek, hogy mind az elméleti

tudás, mind e tudás gyakorlati alkalmazása, a jelöltek *kreatív képessége* megítélhető a segítségükkel. A dolgozatokra két-három személy ad egymástól függetlenül 1-től 10-ig terjedhető érdemjegyeket (bizonyos, előre megállapított pontok alapján), s ha eltérés mutatkozik, az illető dolgozatot még egyszer osztályozzák. A vizsgáztatásnak ez a módja — véleményünk szerint — egyrészt teljes tárgyilagosságot biztosít, másrészt három dolgozat elég is a jelöltek ismereteinek és képességeinek a felvételin szükséges pontosságú felméréséhez.

6. Hallottunk ilyen vélekedésről, de nem hisszük, hogy — legalábbis nálunk — a „magoló“ típus előnyös helyzetbe kerülne az „intelligens“ típussal szemben.

7. Az intézetünkbe felvételizni óhajtó fiatalok gondolják meg, hogy a *bányászat* nem könnyű hivatás, és magas színvonalú elméleti felkészültség mellett jelentős fizikai erő, ellenállóképesség, kiegyensúlyozott idegrendszer, határozott és bátor egyéniség kell hozzá.

Imreh István előadótanár

Babes—Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár-Napoca

1. A történelem-filozófia fakultás keretében a mi tagozatunk *történelemtanárokat* nevel. Miután azonban mellékszak is kapcsolódik a törtóriához, végzettjeink oktatói lehetnek a társadalomtudományoknak, a latin, valamint az angol, a német, az orosz nyelvnek is (mellékszakot a sikeres felvételi után választhatnak maguknak). A történelem egyetemi szinten való tanulmányozása arra is képesíti végzettjeinket, hogy kedvező feltételek esetén levéltárakban, múzeumokban, könyvtárakban vállaljanak munkát.

2. Az utóbbi évek tapasztalatai nyomán úgy vélem, hogy feltehetőleg 35 helyet kapunk (a hallgatók létszámát ugyanis évente határozzák meg a jövőendő munkaerőszükségletét ismerők). Az utóbbi években nyolc-tíz jelölt versengett egy helyért. Az idei jelentkezők számát nem merném megjósolni.

3. Tavaly, de már tavalyelőtt is igen megfogyatkozott a felkészületlen, a kísérletezgető, a szerencsevadász jelentkezők száma. Tiszta „fehér“, egy sor írás nélküli dolgozatunk régen igencsak sok volt; ilyenre ma már alig akadunk. Általában megnövekedett a „leckét beszédők“, a „magolók“ rétege. A diákok egy-egyede, egyharmada viszont valóban komolyan felkészült volt.

4. Tagozatunk *elméleti tudást*, anyagismeretet kér a felvételizőtől. Tágabban azonban megköveteli a szocialista tudat-

formálásra való *alkalmasságot* is. Előnyben van tehát az, aki a dolgozó nép egészséges, harcos szellemiségét hordozóan vállalkozik a nevelői élethivatásra. Ez az egyre erőteljesebbé váló igény fejeződik ki abban is, hogy a jelentkezőt az őt ismerő-nevelő környezetnek kell javasolnia.

5. Az írásbeli (és szóbeli) vizsgákon a középiskolai ismeretanyagot, alapjában a tankönyv-ismeretet ellenőrzik a felvételiztető tanárok (ketten, szükség esetén hárman is). A sikerhez, a „mezőnyben“ való élrekerüléshez azonban *nem elegendő* a (különbön kellő) memorizálás. A rangsoroló vizsgáztató óhatatlanul többre értékeli azt, aki ítélkezni tud, értelmezni képes, kapcsolatokat lát, eseményeket folyamatokba építetten szemlél; azt, aki tanúsítani tudja elhivatottságát, szakmazeretetét; azt, aki értelmesen, szépen ír és beszél. Ilyen minőségi elemeknek a mennyiségivé való átalakítása, a jeyadás tehát nem könnyű feladat. A felleltározott ismeretanyag „megmértik“, de a tanár igyekszik még más főgördzőkat is keresni, hogy a jó tanítványra menendőre rátaláljon.

6. Az, aki csak történelmet tanul, és minden mást feleslegesnek ítél, hátrányban van — még a vizsgán is — azzal szemben, aki tágabb látókörű és a megismerésre több tudományszakban is rákészült. Az általános műveltség magasabb szintje emeltyű tehát, de csak akkor, ha jelentős *memorizálási szinttel*.

szilárd, pontos *anyagismerettel* társul. Így is mondhatnánk: az elsők között azok a diákok jutnak be, akik minden iránt érdeklődnek, a történelem iránt pedig nagyon. Igaz, a második vonalban gyakran jutnak előnyhöz az egyoldalúan felkészültek. A felvételi mai formájában még mindig „vizsga“.

Dr. Kallós Miklós professzor **Babes—Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár-Napoca**

1. Filozófiai tagozatunk filozófiatanári képesítést nyújt. Végzettjeink többsége líceumokba kerül, filozófiát, tudományos szocializmust (esetleg lélektant) tanít. Mivel pártunk felfogásában a filozófia terén végzett tevékenység, az ideológiai munka pártmunka, végzettjeink közül többen váltak aktivistává, szerkesztővé, politikai szervezetek, állami és művelődési intézmények dolgozójává. Amennyiben tagozatunk számára engedélyezik majd második szakként a szociológiát, ami igen valószínű, eljövendő végzettjeink üzemi szociológusként is elhelyezkedhetnek.

2. A beiskolázási szám elég alacsony: eddig 15 helyünk volt (valószínűleg az idén is ennyi marad). A felvételre jelentkezők száma magas, átlagban 15-16 egy helyre. A tizenöt bejutott hallgatóból alakul meg a filozófiai tagozat első évfolyama és annak magyar tanyelvű csoportja.

3. Több éves tapasztalat bizonyítja, hogy a felvételre jelentkezők száma nem feltétlenül arányos azok felkészültségével; a matematikán, például, a jelentkezők száma sokkal kisebb, átlagos felkészültségük azonban jobb. Tagozatunkon a jelentkezőknek legalább egyharmada nem volt kellően felkészülve.

4. Tekintettel a tagozat jellegére, előtérben állanak a társadalmi-politikai kritériumok. Az idej tanévtől kezdve, a tulajdonképpeni felvételi vizsgát megelőzően, bizottság vizsgálja felül ebből a szempontból a jelölteket. A vizsgatárgyak jellegéből következik, hogy a követelmények sorában, a tárgyi tudás mellett, figyelembe vesszük az elemző és szintetizáló készséget, az elméleti-politikai és kulturális látókört, a kifejezés szabadságát.

Dr. Kiss Árpád adjunktus **Erdőmérnöki Politechnikai Intézet, Brassó**

1. Nálunk a végzetek erdőmérnökök lesznek, s mindegyikük számára munkahelyet biztosítunk. További lehetőségeik saját szakmai fejlődésüktől, önképzésüktől függenek.

7. Miután a magyar anyanyelvű és iskolázottságú felvételiző az egyetemes történelmet magyarul tanulja, a felvételi vizsgán is írjon magyarul. A hazai történelem viszont a szóbelin és írásbelin egyaránt szerepel, két jegyet hoz — ezért is elsőrendű érdeke a vizsgázónak a román nyelv minél jobb ismerete.

5. Az érvényben levő rendelkezések írásbeli és szóbeli próbát írnak elő. Több ízben is javasoltuk, hogy módosítsák a rendelkezéseket, ugyanis véleményünk szerint — a több évi tapasztalat is ezt bizonyítja — a jelenlegi vizsgamódszerek — legalábbis a filozófiai tagozaton — nem biztosítanak optimális selekciót.

6. A „magoló“ típusú diáknak valóban jobb az esélye, ám csak azokkal szemben, akik azt hiszik — és ezek száma nem kevés —, hogy a filozófiát nem kell megtanulni, elég az asszociációs készség, a rögtönzés, a beszédképesség, a „sváda“. Azokkal szemben viszont, akiknél a tárgyi tudás elméleti készséggel, az önálló gondolkodás képességével, kultúrával párosul, a „magoló“ típus menthetetlenül háttérbe szorul.

7. Egyetlen, de nagyon fontos körülményre szeretném felhívni a figyelmet. Ne jöjjön a filozófiára az, aki csupán szellemi inycenségekre vágyik. Egyáltalán nem tartom lebecsülendőnek az ilyenszerű igényt sem, ezt azonban ki lehet elégíteni a fakultáson kívül is. Annak, aki elhatározza, hogy a filozófia-tagozatra kíván jelentkezni, tisztában kell lennie azzal, mire vállalkozik. Akár líceumba kerül tanárként, akár más munkahelyre jut — ideológiai téren dolgozó aktivista lesz. A marxista—leninista filozófiának, pártunk világnézetének és politikájának a propagandistája lesz, közösségi munkás, és erre a hivatásra fel kell készülnie nemcsak tárgyismeret, hanem magatartás, politikai színvonal, hivatástudat vagy legalábbis hivatásvállalás szempontjából is.

2. Tavalyelőtt 900, tavaly mindössze hárommal kevesebb felvételiző jelentkezett 120, illetve 110 helyre; az arány néhány éve ugyanaz, úgyhogy az idén is hasonló helyzetre számítunk.

3. Globálisan nézve a „mezőnyt“, felkészültségi szintje meglehetősen alacsonynak, mintegy 60 százaléknál a mércén alulnak mondható. Ennek megfelelően a bejutáshoz szükséges általános osztályzat alsó határa sem magas: 7,90. Persze ez csak a múltat illetően érvényes, az ideit helyzet nem látható előre.

4. Felvételizőinknek elméleti tudásra és feladatmegoldási készségre van szükségük, hogy megállják a helyüket az írásbeli vizsgákon (növénytan és matematika). Szóbeli nincs, és ez sok esetleges szubjektívizmust kiküszöböl.

5. Minden dolgozatot két személy olvas el és osztályoz, egymástól függetlenül, s ha egy dolgozat esetében két pont különbség adódik az értékelésben, azt újra kézbe veszik. Ez többnyire a nö-

vénytani dolgozatoknál fordul elő, ahol az osztályozó szubjektívizmusa bizonyos kis mértékben érvényesülhet — ami azonban szerintem *nem baj*, hiszen így a felvételiző „hozzaállása“ is megítélhető (persze, ugyancsak kis mértékben).

6. Tapasztalatom szerint az idézett vélekedés nem alaptalan; nálunk is nyilvánvalóan nagyobbak az esélyei annak a típusnak, akárhogy nevezzük is, amely már a középiskolában csak a számára fontosnak tetsző tantárgyakat tanulja.

7. Gyakorlati tanácsom: készüljenek fel jól *matematikából*, mert az erdőmérnöki fakultáson ez a felvételi vizsga alapja (két próba van belőle). Erkölcsei tanácsom: ne hanyagolják el a főbbi tantárgyat, mert később kárát látják.

Dr. Ion Puia prorektor

Dr. Petru Groza Mezőgazdaságtudományi Intézet, Kolozsvár-Napoca

1. Intézetünk agrármérnököket, állattenyésztő mérnököket, állatorvosokat és agrárközgazdászokat képez. Végzettjeink számára munkahelyet biztosítunk a mezőgazdasági termelészövetkezeteknél, állami gazdaságoknál és a minisztériumunkhoz tartozó más egységeknél.

2. Az elmúlt tanévben intézetünk a következő helyekkel rendelkezett: agrármérnöki szak — 125 hely, állattenyésztő mérnöki szak — 150 hely, állatorvosi szak — 50 hely, agrárközgazdász szak — 50 hely. Intézeti átlagban három felvételiző jelentkezett egy helyre. Valószínű, hogy az idén is nagyjából hasonló lesz a helyzet, de jóslatokba természetesen nem bocsátkozhatunk.

3. Ami a felkészültséget illeti, a „mezőnyt“ két nagy csoportra osztható: a jelentékeny hivatástudattal rendelkezőkre és a határozatlanokra — s ez a két csoport nagyjából *egybeesik* a jól felkészültekkel, illetve gyengébbekkel. A színvonal egyébként emelkedik, amit az is tükröz, hogy a bejutáshoz szükséges általános osztályzat évről évre magasabb.

4. A jó szakember általános jellemvonásai mellett a mezőgazdaságban természetszerűen, a termelésnek ebben az ágában dolgozók iránti megbecsülésre, szervezőképességre és bizonyos „gazdaszellemlre“ van szükség. A fizikai erőnlét sem elhanyagolható, ezért a jelölteknek igényes orvosi vizsgálaton kell átmenniük. Az agrármérnöki és állattenyésztő mérnöki szakokon ez évtől kezdve a jelölteknek traktort is kell tudniuk vezetni. — Az intézetünkbe felvételiző fiatalok gondolják meg, hogy a

mezőgazdálkodás egyike a legalapvetőbb és legösszetettebb foglalkozásoknak, s *jelentősége a társadalom szempontjából döntő*, hiszen tőle függ a fogyasztásra kerülő élelmiszerek mennyisége és minősége. A jövőndő mezőgazdászok felkészültsége és nem kevésbé hivatástudata tehát a figyelem középpontjában áll a felvételin.

5. A felvételizők minden szakon írásbeli és szóbeli vizsgákat tesznek az előírt tárgyakból. Ami az érdemjegyek odaítélésének technikáját illeti, ez az írásbelin a következő: a dolgozatokat a bizottság minden tagja egymástól függetlenül olvassa, s nemcsak a bennük foglalt „anyagmennyiségre“ figyel, hanem a tárgyalás módjára, az előadás pontosságára, világosságára is. A dolgozat több témát tartalmaz, és ezek mindegyikére külön érdemjegyet adnak az osztályozók, majd kiszámítják az ezekből adódó általánost — a végső érdemjegy pedig a bizottság tagjai által egyénileg odaítélt általánosok középátlaga lesz. A jelölt végső minősítését az ily módon osztályozott dolgozatok és a szóbelin nyert érdemjegyek általánosa adja.

6. Milyen mértékben tükrözi a végső érdemjegy a jelöltek *tulajdonosságainak összességét?* — nyilván erre a problémára céloz kérdéstük. A mi tapasztalatum szerint egyrészt nem különíthetők el élesen az egyes típusok (főleg a bejutottak között nem), másrészt az intelligencia gyakorlati értékét a használt ismeretek pontossága határozza meg. A gyakorlati problémák előtt álló és azokat megoldó ember voltaképpen ugyan csak pontos ismeretek megszerzésére tö-

rekszik; e szükségszerűség felismerése nélkül aligha beszélhetünk igazi intelligenciáról.

7. Tanácsom röviden az, hogy *tanuljanak* — de ne feledkezzenek meg arról,

hogy ez nemcsak a tankönyvekben rögzített anyag gépies elsajátítását jelenti. Tanulni sokféleképpen lehet, de a lényeg az ismeretek elsajátítására törő akarat és képesség.

Mint a kérdéseinkre adott válaszok nem egy részletének megfigyeléséből, továbbgondolásából kitetszik: az értelmiségi-szelekció *ma* érvényes — és *ma*, kollektív igyekezetünk eredményeként, a lehetőségek szerint legjobb — rendszere és módszere számos olyan elemet tartalmaz még, amely tovább finomítható, annak az igényével, hogy jövőre jobb legyen, mint az idén.

Úgy véljük azonban, hogy most, két hónappal a felvételi vizsgák előtt (ti. amikor ez az anyag kézirat formájában elhagyja a szerkesztőséget és a nyomdába kerül) elhamarkodott volna mindenfajta általánosítás, mindenfajta következtetés levonása és esetleges — széles körű megvitatásra bocsátandó — javaslat. Eppen ezért, amint a bevezető sorokban már hangsúlyoztuk, a fentebb közölteket a problémák elméleti (társadalomtudományi és pedagógiai) megközelítésének olyan „nyersanyagául“ szánjuk, amelyre kötelességünknek érezzük a közeljövőben még egyszer visszatérni.

Összeállította Veress Zoltán

Kopacz Mária: Levegő

Barátot köszöntünk

Mozgalmas korunk dinamikáját sok izgalmas és nemritkán éltető ellentmondás jellemzi. Az ellentmondások olykor szavakká, sőt kiáltássá tudatosultak. Így kapott ismét hangerőre az örök generációs probléma is. A növekvő számú öregek és a harsogó ifjúság dialógusában — valljuk be örömmel — az ifjúság is nagy mohósággal kap a *Közlekedések* és a *Testamentum* után, míg mi, öregek természetesen odafigyelünk az emlékirók csöndes szavára. Kétszeresen rangos dolog tehát ebben a rohanó életben megőregedni. Magát a korhatárt is kitöltük, s ma már legalább 60 év kell ahhoz, hogy valaki kezdőként beléphessen ebbe a gyülekezetbe.

Megint köszöntünk valakit az érkezők sorában, aki most lépi át e modern és mégis ősi rangot adó küszöböt. Kemény G. Gábort. Ünnepeink és ünnepeltjeink kiválasztása önmagunkra is jellemző. Kemény G. Gábor köszöntésével olyan törekvéseinket hangsúlyozzuk, melyek itt és most a legnemesebbek és egyben létfenntosságúak számunkra.

Kassán született, a dualizmus korának alkonyán, zajos, forrongó korszakban. 1945-ben már a harmincéves férfi érett ítéletével tudott dönteni, amikor a második világháború után ezen a tájon is lehetővé vált a küzdelem a szomszédos népek szabad egyenrangúságáért, megbékéléiséért. A művészet óriásai: Petőfi, Bartók, Ady, József Attila már korábban kifejezték a tehetetlenül tűrő, de örökké vágó és szenvedő elnyomottak ilyen irányú érzéseit, a politikusok közt azonban még „fehér holló”-nak számított Mocsáry Lajos, a nagy eszménykép, aki egy hosszú élet politikai harcának megrázó fordulataival dörömbölt kortársai tudatán, amíg végre az értelem befogadta, és az utókor tudósai kutatásuk tárgyává tették a józan intő szóvá formálódott élményt: nem egymás ellenére, hanem egymással tudunk csak boldogan élni a Duna mentén.

Keményt a művészek lelkesítették, s a nagy politikus mintakép, Mocsáry Lajos egy életre szóló tanulságot adott, a józan ész türelmes munkájában már a tudósok: Flachbart Ernő és I. Tóth Zoltán érlelő barátsága erősítette. Kemény G. Gábor Budapesten telepedett meg, s mellette egy kedves feleség meglegedett azzal, hogy műveltségét és tehetségét felhasználva rendezze körötte a szép Dunaparti otthon békéjét. Ebben a légkörben Kemény G. Gábor minden percét az aprómunkának szentelheti a nagy ügy szolgálatában: törvények és tervezetek összegyűjtése, a nagy magányos eszményképek: Mocsáry Lajos és Teleki László műveinek válogatása, sajtó alá rendezése (hogy legalább az utókor hallhassa meg a szavukat); antológiák szerkesztése a szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből; bibliográfiák rangos filológiai szakmunkája; a magyar—délsláv kapcsolatok közeledési motívumainak elemzése és újra visszatérés több ízben is Mocsáry Lajos alakjához. Kandidátusi rangját is egy róla írt értekezéssel nyeri el.

Kedvenc kutatási területe a XIX. század és a századforduló történelemszemlélete. Aprólékosan ismeri e kor ellentmondásos történetírását és nemzetiség-történeti publicisztikáját. Az 1946-ban megjelent *A magyar nemzetiségi kérdés története* című áttekintő munkája után évek múlva visszatér a kérdéshez a gazdag dokumentumanyag összeállításával és jegyzetelésével: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*. Két évtizeden át tart a hatalmas gyűjtemény közreadása. Egyéb dokumentumanyagok gyűjteményes közlései közben (pl. a szabadságharc hadilapjaiból) a fentiekben idézett történelmi nagyságú alakok mellett más kiemelkedő egyéniségek szerepét is kutatja (Táncsics Mihály, Riedl Szende). Történelmi portréi közül emeljük ki Márki Sándor alakját, aki a kolozsvári egyetemen három évtizeden át tanított történelmet. Kemény G. Gábor több tanulmányban is foglalkozik a századforduló és jelentős történésszével. (Egyik róla szóló rövidebb cikkét a *Korunk* is közli 1973-ban.) Értékelésében különösen kiemeli, hogy a nemzetiség-történetet a haladó úttörője felismeri a nagy népmozgalmak jelentőségét.

Kemény a XIX. század nemzetiségi dilemmáit a mítoszteremtő, romantikus történetnézet és a realizmus küzdelmének vetületében vizsgálja. A tévedések, sőt visszaesések ellenére is a humanizmus egyre erősödő reális áttöréseit mutatja ki, a századforduló történeti és főként nemzetiség-történeti szemléletében. Hite szerint az e tájakon élő népek testvériségét erősíti a közös érdekű kulturális és tudományos csere. Ennek érdekében sokat foglalkozik a Duna-völgyi népek művelődéstörténeti bibliográfiáival. A román irodalom magyar nyelvű könyvészetének történetét is jól ismeri, művelőinek évtizedekre terjedő fáradságos részletmunkáit értékeli, a történelem és politika szülte régi műfajú aránytalanságokat feltárja, a második világháború után megindult átfogó munkában pedig jelentős részt vállal. Szakmai szakértőként és a szerkesztő tanácsadójaként vesz részt abban a hatalmas munkában is, mely végre összefoglaló műként jelenik meg Bukarestben 1966-ban: *A román irodalom magyar bibliográfiája*. A szerkesztő Domokos Sámuel munkáját, a könyv jelentőségét és művelődéstörténeti előzményeit az utószóként írt tanulmányban elemzi Kemény. Szabatos mondatait olvasva elámulunk sokirányú tájékozottságán és a rengeteg apró részletet összerendező egységben-látásán.

Bukarestben 1972-ben megjelent könyvét (*Mocsáry Lajos a népek barátságáért*) a hazai sajtó érdeme szerint méltatta, s a közönség elkapkodta. Jellemző, hogy 1946-ban, az új Budapesten napvilágot látó első román nyelvű kiadványt is ő szerkesztette, mely egyszerre jelent meg akkor románul és magyarul: *A váradai hídverés*. Szorítsuk meg hát kezét a hídverőnek. Szeretettel köszöntjük őt mint a román és a magyar nép közeledésének, barátságának egyik történész-tudósát, és tegyük hozzá: harcosát.

Váróné Tomori Viola

Papadopoulos Andonis:
Őszi képek

Lányok és asszonyok Udvarfalván II.

Szociográfiai jegyzetek

Józanság és párválasztás

Ma a leány is választja párját. Valamikor a lányt választották. S mennyire tudatában vannak annak, hogy ők választhatnak, s hogy nem akárkit érdemes, azt bizonyítja az is, hogy nincs már ilyen, hogy „véngleány“. Ma a 23-24 éves is nyugodtan élhet, míg „megkerül az övé, akit szeressen“, mert „nem érdemes akárkivel“.

„Nincs az most, hogy vénlány. Dolgozik az ember. Nincs, mert tanulni lehet, városba jár dolgozni, nincs annyit a faluban, hogy rámondják, véngleány. Én nem szégyellném soha. Tanulnék, és így is el tudnék lenni. Mondják még most is: ez 22 éves, ez 24. De buta az, ki ezt felveszi. Egyszer úgyis megkerül az övé, aki tetszeni fog neki, akit szeret, aki az övé lesz. Nem érdemes azért férjhez menni, hogy egész életen keresztül csak búsuljon az ember.“

Íme egy tizenkilenc éves leány sommás véleménye erről a kérdésről. Természetesen mindez a független anyagi helyzetből következik, sőt abból is, hogy a jövődobeliével együtt gyakran egy helyen dolgozik, ugyanazt. Egyforma elbírálásban részesül, s ugyanazt a fizetést és megbecsülést kaphatja.

A régi udvarfalvi lányok csak a hagyományos „leányos napokon“ találkozhattak a fiúkkal. (Ha a legény máskor is ment volna, mint kedden, csütörtökön, szombaton és vasárnap, az tiszteletlenségnek s szemérmertlenségnek tűnt volna a lánnyal szemben, amiért még 25 évvel ezelőtt is mosogatórongy került a zsebébe.) Érdekes módon megőrződtek ezek a hagyományos napok is (az új hagyomány a régeből nő kil), de ezek az alkalmak ma már kibővültek azzal, hogy együtt mennek reggel dolgozni, együtt jönnek haza a busszal; délután együtt mehetnek moziba, ha van rá kedvük. De színházba is. Egyik adatközlő leány elmondta, hogy „barátjával“ színházberletet váltott kettejük számára.

Milyen jelentősége van annak, hogy a legény és a leány együtt dolgozhat, járhat, és nemcsak a kimondott leányos estéken, amely tudvalevőleg mindig az udvarlás, *szerelmi találkozó* volt? Ma már nemcsak szerelmesek, de kollégák, barátok. Számptalan közös problémájuk van, a munkahelyükről, a közös fiú- és leányismerősökről, a közösen látott filmről stb. Talán nem véletlen, hogy a lányok természetesnek tartják azt, hogy a jó házasság feltétele: egymást „megszokják“, de fordítsuk így is le, egymást legapróbban kiismerjék. Ezért az általánosan kialakult egy év, másfél év igencsak elég szokott lenni.

Talán már e párválasztással, az igénnyel, hogy egymást szeressék és megértsék, de a józansággal is, ahogyan a jövődobelit lemérik és értékelik, magyarázható az a tény, hogy éppen a legutóbbi 15 évben egyetlen válás sem volt a faluban. Középkorúak, fiatalok egyaránt azt állítják, hogy jók a házasságok. „Én 13 eljegyzésen és esküvőn voltam — mondta az egyik fiatal adatközlőm —, mind olyan volt, hogy 1-2 évig udvarolt a fiú, s csak megszokják egymást s megszeretik. De mind csupa jó házasság lett belőle.“

A kérdésre: mit vár el a jövődobeli párjától, több fiatal leány mondja el ugyanazt. „Legyen józan, ne igyék, ne járjon a büfébe“ (ami azt jelenti, hogy ilyen jelenség is van elindulóban), adja oda a keresetét (ez már „hagyományos tendencia“ itt!); aztán: „Szokjuk meg egymást, vagy értsük meg egymást.“ A tanultabbak ezt így fejezték ki: „Egyforma legyen az ízlésünk, azt szeresse ő is, amit én.“ Egyetlenegy sem beszélt arról, hogy szőke-e vagy barna az „esete“; vagy a természetéről és így tovább, hanem majd mindegyik hozzátette: „Szokjuk meg egymást, és szeressük egymást.“ A szerelem szó nem hiányzott e felsorolásból természetesen, ami azt jelenti, hogy a józan kiválasztás egyesül a természetes

öszönnel. Ezt egy 19 éves érettségizett leány így fejezte ki: „A házasságban első a szerelem. Mégis egy élet, nem egy nap. Mert a házassághoz kell szerelem, de kicsi pénz is kell. Beosztás.“ Ezt azután fejtette ki, miután elmondta, hogy amelyik férfi nem tudja „megbecsülni“ a pénzt, attól nincs mit várni.

Szabadjára engedett szerelem?

Ilyen előzmények után talán érthető, hogy a szerelem inkább „szabadjára“ van engedve. Ha ugyanis a bölcs családanyak levonták azt a következtetést, hogy gyermekeiket úgyis csak otthon őrizhetik valamennyire, de a városra nem kísérhetik, s a közös együttlét pedig számtalan lehetőséget kínál a fiatalok számára, így számolnak azzal is, hogy a fiatalok között természetes módon megtörténhetik minden. Ne feledjük el, egyes falvak e kérdésben más és más konvenciót alakítottak ki. (Egy például Szentgericén a falu közvéleménye szerint „erkölcsösnek“ számít az, aki a „nagyszeretőjével“ megkezdi a szexuális életet a házasság előtt. Viszont elítélik az összevissza szerelmet. A széki Kali néni egy kedves „igaz történetében“ mondja el, hogy milyen botrány volt, mert Csillag Sárin a násznagya az esküvőre indulás előtt észrevette, hogy „a ruhája elől erősen kurta“. Nagy volt a botrány, ám a történet poénje szerint a másik két leány, sőt az anyja is szintén így ment férjhez, azzal a különbséggel, hogy előre *nem tudódott ki*. Tehát a közvélemény szerint semmi baj, csak ki ne tudódjék.) Nos, Udvarfalván ez nem jelent különösebb problémát. Ennek több oka is van: a bölcs szülők rezignációja, akik a lányuk megváltozott életébe ezt is belekalkulálják. Íme, egy 45 éves aszszony hogyan fejezi ezt ki: „Most nem vesszük azt ügybe, hogy a leány rendes leányul menjen férjhez. Most már nem. Régen az nagy dolog volt, hogy az oltár elé kimondottan leányul menjen, most már nem.“ S mindjárt hozzá is fűzi magyarázatként: „A szülők nem is tudják meg az ilyesmit. Olyan titokba megy, hogy a szülők nem is tudják, észre sem veszik. Most már olyan közömbös, egyforma dolog.“

E „liberális“ felfogásnak más oka is van: éspedig az, hogy ebbe az egy, illetve másfél éves udvarlási időszakba, amelyet a fiatalok kítűznek maguk elé, hogy egymást „megszokják“, a szexuális élet megkezdése is belefér. A falu közvéleménye ugyanis úgy alakult, hogy ha egy fiú otthagyná a lányt ilyen hosszú udvarlás után, amely (mindkettejük részéről) a szándék komolyságát jelenti, akkor a *fiút itélné el, és nem a leányt!* Ez igen fontos szempont. Több olyan esetet is elmesélnek, hogy a lány szülei nem is tudták, de a fiúé igen, és sürgősen megtartották az esküvőt. Ilyen esetben még a szabályos lakodalom is elérhető, kivéve, ha a lány már odaköltözött hamarabb (ezt még szoktatték hívják). Három olyan esetet emlegetnek mint elriasztó példát, ahol a férfi nem vette el, hanem otthagya a lányt. Az egyik a régi konvenció szerinti indokkal hagyta ott, több évi udvarlás és együttlét után: „Ha velem ilyen volt, mással is ilyen lehet.“ A falu súlyosan elítélte, még a szülők is. Más esetben a férfi családostól, így tilos viszonyról volt szó. A falu közvéleménye mindkettőt elítélte: a lányt azért, mert „családost rontott meg“. Végül soron talán a közvélemény nyomására, a szerelem így felbomlott. Egy harmadik esetben túl fiatalokú lány és szintén házas férfi szerelmét szolgált beszédtemául.

Ha azonban a gyermekek megszületnek, s ilyen csak három volt az utóbbi 20 esztendőben, a falu semmilyen megbélyegzést nem alkalmaz. Az anyák ma éppen úgy keresnek, mint a férfiak, így felnevelik a gyermekeiket.

A leány tehát férjhez mehet úgy is, hogy gyermeket vár; „Már nem tartják ezt olyan nagy véteknek, azért, amikor a gyermek megszületik s kiderül, biza pletykálják is. Ez elég nagy szégyen. De aztán csak abbamarad, mert nemcsak egy van ilyen.“ Húzzuk alá az utolsó szavakat: a falu közvéleménye csakis olyan erős nyomásra változhatik meg, mint amilyen az itteni is, hogy a fiatalok *függetlenül élnek*, ezt kiharcolják, így el kell fogadniuk azoknak is, akik ezt egyáltalán nem tartják helyesnek.

Ma már, az állandó változás és átalakulás eme időszakában nincs egységes közvélemény. „Ahány ház, annyi szokás.“ Megosztottság van. Most is akadnak családok, akik nagyon próbálják ügyelni, őrizni a leány „becsületjét“. Egy négygyermekes anyja például a családi hagyomány szerint kicsi koruktól úgy nevelte a leányait, hogy még moziba se mentek „kérezés“ nélkül. A szigort az apa képviselte, aki meg is verte a lányát, ha valamilyen veszélyt látott e téren. Vagy egyes lányos házaknál például a szülők elvárják, hogy az udvarló 10-11-kor el-

menjen, s addig le sem feküsznek; más házaknál már a szülők bölcsen úgy huny-
nak szemet, hogy utóvégre fáradtak s lefeküsznek, a fiatalok pedig éjjel 1-ig is
magukra vannak a szép szobában, amit általában nem laknak különben.

„Az udvarfalvi nép nagyon kitanolt lett“

Ezt a kijelentést egy 75 éves öregasszony tette, aki azzal dicsekedett, hogy
8 gyermeket felnevelt, s mindegyiknek szép háza s szép mindene van. Ugyancsak
tőle származik, hogy „a mai nép nem is tudja, milyen jól van“.

Nos, mit is jelent ez a „kitanoltság“? Először nézzük meg: hogyan mondta
ezt, milyen hangsúllyal? Milyen beleérzéssel?

Mert sok mindent jelent ez: jelenti azt, hogy például (most már csak asz-
szonyi vonatkozásban!) a halottat nem illik hangosan siratni, mert a fiatalok
szerint szégyen, ha „ordibálnak“. De az öregek szerint azért csak megérdemel
annyit az a halott! Így tehát a dilemmát egy középkorú asszony az elmúlt esz-
tendőkből a következőképpen oldotta meg: csak nagyon halkán sírt, annyira, hogy
mindenki kivehette azt, hogy: „Jaj, édesanyám! édesanyám! Hát itt hagyott maga
minket!“, s ez ugye dukál egy édesanyának. Viszont a fiatalok is meg lehettek
elégedve: elég halk volt. Ime a hagyományváltás egy mozzanata!

Mit jelent még ez a „kitanoltság“? Jelenti azt is, hogy a középkorú asszony
megmutatja nekem a szűtész ágysterítőt, ami a konyhába szorult ki, s ami közel
harmint esztendő, s mellesleg szólna magamnak kívántam! — s azt mondja:
„Szónék én még ilyet a lányomnak is (aki érettségizett, és most szakmája van
Marosvásárhelyen), de neki nem kell. Mert szégyen az ilyen. Nem vetünk ken-
dert. Csak fődrevalót szövünk (rongyszőnyeget), gyapottat s rongyot. Hát a kony-
hába. Má most a fiataloknak nem nagyon kell csak éppen a konyhába, mert
most nagy szőnyeg van, úgyhogy a már nem nagyon kell. De nekünk vénebbek-
nek biza még jó. Nekünk. De vitt a lányom abból is. Pokrócot sem szövünk. Há
most olyan szépek vannak. 130 lejes. Az eljegyzése és esküvője is hogy volt, még
kapott is. Úgyhogy 8 plédje van. Úgyhogy elég szépen van mindenkiből. Panaszuk
nem lehet. Itt a szövés ki van menve, avval nem foglalkozunk.“

Egy öregasszony pedig elmondotta, nem tudni, sajnálkozva vagy csak tán
megállapításként: „Mi már nem csináljuk az ilyen szövéseket, pedig Harcón, Ma-
darason, Kövesden, Paniton még mind csinálják, s csodálkoznak is rajtuk.“ Miért
nem? A felelet egyértelmű: mert arra sok idő rámeleg, márpedig a mai fiatalok-
nak, de még a középkorúaknak sincs rá idejük, hisz mindnyájan a családon kívüli
pénzkeresők. De talán egyszerűsítjük a kérdést, ha csak ezt látjuk benne, hiszen
az udvarfalvi nép messzemenően híres munkabírásáról, szorgalmáról. Tehát má-
sutt keressük az okot: a „kitanoltságban“. Levedleni azt, ami régi, levetkezni, ott-
hagyni mindent, ami a tegnapi s ami a falura emlékeztet. Még akkor is, ha
ma már a városiak kezdik megbecsülni!

S hogy ez a fontosabb ok, azt többen is különbözőképpen illusztrálták. Far-
kas Emma, a kollektív gazdaság főkönyvelője maga is udvarfalvi s a legrégebb
gárdából való, arról panaszkodott, hogy a városból hazamenő szakmabeliek csú-
folják őt és társait. (Ami egyáltalán nem jelenti azt, hogy lakni nem jó otthon,
hiszen ez mindenféle előnyökkel jár, a kertgazdasággal, a háztájival s az otthon
termelt javakkal!)

De a „kitanoltság“ azt is jelenti, hogy ma már szégyen a lánynak s fiúnak
a „Répába“ menni, a faluvégi dombra, amely még ezelőtt 15 évvel is hagyomá-
nyos találkozóhely volt vasárnapokon a fiatalság számára. Itt együtt énekeltek s
játsoztak „hátusó pár előre“-t meg „künn a farkas, benn a bárány“-t és ehhez
hasonló gyermekes játékokat. Ó, ez most már nem illik. Ehelyett más van: a
mozi!

De jelenti azt is, hogy nincs már fonó és fonóbeli játékok. Még 1960 január-
jában elég szép fonóeletet találtam, magam is részt vettem a farsangosok fogadá-
sában. A Folklor Intézet Archívumában 1960. július 19-én és 1961. januárjában
04111—04129, illetve 05022—05083 leltári számok alatt 62 adatot jegyeztem fel a
farsangi szokások kapcsán. Láttam az izgalmat, amely a fonóbeli asszonyokon
(igaz, akkori öregrendűek és középkorúak, vagy fiatalok!) úrrá lett, amikor a
„kéreztető“ bejelentette a „halált“ vagy a „halált s ördögöt“ vagy akár a „ha-
lottat“. Végighallgattam egy szabályos „temetést“ is, amelyen a merevséget színlelő
„halottat“ csiklandozták, hogy felelevenedjen, s kacagásra bírják; amikor a „pap“
mindenféle trágár búcsúztatót tartott; lakodalmast is tartottak, amelyen minden:
a lakodalmás nép, a menyasszonynak és koszorúslányoknak álcázott férfiak, az
esketés stb. a groteszk jegyében folyt; hallottam valódi „palacsintasütés“-ről meg

„kakascsinálás“-ról is. Végignézhettem a „súlykolás“-t: valóságos teknőben való-
ságos víz és ruha. Sok volt a visítózás és a nevetés.

Persze ezek ma már nincsenek. Az indokok: akkor még voltak olyan régi házak, amelyek földesek voltak, kátránnyal terítették le, s könnyű volt felmosni, mert az ilyesmi piszkolódással járt: 15-20 ember is begyűlt. Az igazi ok azonban nem abban keresendő, hogy ma már csak díszes házak vannak és értékes szőnyegek (ebben is!), hanem főleg abban, hogy valami megváltozott az udvarfalvi közösség lelki mechanizmusában: a régi naiv és a maguk helyén funkciót betöltő szórakozások, amelyekben mindnyájan valamiképpen résztvevők, játékosok voltak, mindinkább kiszorulnak, a modern világ üteme szerint maguk is „fogyasztókká“ válnak. Farsangi játékok helyett mozi néznek. (A „homo ludens“ meghalt, a „homo faber“ egyeduralomra tör.)

Aztán a „kitanoltság“ még azt is jelenti, hogy elmaradnak a „bütüések“, a farsang megünneplése, az új hagyományok is, amelyek a régi alapján kialakultak már: a gazdaságban ülték meg egymás névnapját, s batyuzással ünnepeltek az asszonyok, lányok. Ez alkalomkor persze sok hiábavalóság folyt, mi tagadás: sok pletyka, megbeszéltek a falu dolgait (a folklór élő forrása!). De mind e hiábavalóságok valamiképpen a lélek szükséges elernyedése, a régi falunak még utolsó ösztönös rezgése, amely a lelki higiéniához, a belső egyensúlyhoz éppen úgy hozzátartozik, mint a munka.

Miért mondom ezt? Mert a régi meghittség helyett valami más kapott helyet. Ezt pedig ugyancsak az udvarfalviak fejezték ki, mégpedig sommásan:

„Versenyeznek. Ez tiszta betegség!“

Pedig ezt hangjában kis keserűséggel egy fiatal lány mondta. Az idén érett-ségizett, s faluját belülről is, de kívülről is látja. Mi ez a „versenyzés“ (talán jobb, ha versengésnek hívjuk)? És miért mondta, hogy tiszta betegség?

Nézzünk csak néhány példát. Már 1958-ban felfigyeltem magam is a versengésnek eme különös, járványszerű betegségére. A *Dolgozó* Nőben megjelent riportomban megírtam, hogy azelőtt két évvel épített házat bontanak le, mert már a tornácos nem elég új. Mert a házak építészeti stílusa rohamosan változik a divat szerint; hogy valaki milyen újat hoz be: a tornácostól a kőtornácos (oszlopos) házon át az üvegerandás lett a divat. Aztán kétszoba-konyhás helyett a kétszoba-konyhás, fürdőszobás. Később már a háromszobás. A kapu először még szép faragásos, aztán már cement és kő (mivel szebb?!), a régi faragást valamilyen öntött figurával helyettesítik; később a kapu vasrácsos lett. Ma már igazi divat a bera-kásos kapu, és így tovább.

De én most az asszonyokkal foglalkozom. Így hát írjam meg, hogy a kelen-ge hogyan „fejlődött“ az évek során: az egy paplantól, a két terítőtől eljutottak a három, sőt négy paplanig. A gyapjúpaplantól a pihepaplanig, az egyszínűtől a két oldalán más-más színű selyem paplanig. Aztán a rongyszőnyeget felváltotta a városi spárgaszőnyeg, de újabban a perzsaszőnyeg járja. S ha azelőtt néhány évvel elég volt 2-3 rendbéli ágyneműt vinni, ma már 5-6 rendbéli illendő. Eddig a „rekord“, míg meg nem döntik: 52 abrosz (minden hétre egy!); 3-4 paplanra mindenkinek 5-5 rend huzat; 15 háziruha. Az 5000 lejes bútortól eljutottak a 15 ezer lejesig: „Megszőlják, aki nem tudja megvenni.“

Aztán: a lakodalomban valamikor jó volt, ha 5000 lej gyűlt össze ajándékba az 50-60 pártól. Ma már a 100-200 pártól 30 000 is begyűl. Valamikor szép ajándék volt az új fazék, később a villanyvasaló, ma a közeli rokon jégszekrényt is vehet. Valamikor a fiatal új lakrészt a családi lakásban, ma új ház várja, külön telken. S a vőlegény nemcsak új házat visz kelengyeként, de ha szerencsés, esetleg autó árát csekkben. (Esetleg az egyetlen lány apja adja nászajándékba vejének.)

Az állandóan növekvő igényeknek nincs se vége, se hossza, hiszen elég, ha csak egyetlenegy elkezd, valami újat hoz be, s máris mindenki utánozni akarja: senki ne előzhesse meg. Ez a szinte járványszerű és hivalkodó újítási vágyás, elsőnek lenni mindenben, érdekesen ellentétben van a régi felfogással, amikor a konvencionálisat szentté avató közösségi normából kitörni szentségtörés, megvetendő, sőt erkölcstelen volt. Azonban az egyéni, de a közösségi lélek természetes törvényszerűsége is, hogy az ősi tendenciát egy ezzel szélsőségesen új váltja fel, mintegy kompenzálva a régét. Az élet dinamikája ez! A szokásaiból kivetkőző paraszt mindent elvet, ami régi volt, s állandóan bizonyítani akar. Bizony, a fűrésztövizzel néha a gyermeket is kiöntjük.

A jómód nem minden!

Ezt a címet adtam 1958-ban a *Dolgozó Nőben* megjelent riportomnak, amikor ezek a jelenségek már felütötték fejüket, s azóta még nagyobb méreteket öltöttek. Mert ha régen „nemzetségek“ voltak, sokföldűek és lenézett szegények, nos, most új „rangkórság“ van kialakulóban. Ennek fokmérője pedig a pénz. S hogy emögött hogyan húzódik meg az igénytelenség, azt is néhány szemléltető példán mérhetjük le.

Éppen az említett riportomban írtam meg: valaki zongorát vásárolt. Mikor megkérdeztem, mi okból, tán gyermeke tanul zongorázni? A felelet meglepő volt: „Legyen nekünk is! Már háromnak van a faluban.“ Tehát legyen! A zongora már a rang mérőjévé vált. A javak formális birtoklására más példa: ma már kötelező a két, sőt három szoba. Ennek ellenére a család továbbra is egyetlen szobában lakik, szülők és gyermekek. A többi dísznek van, nagy alkalmakkor — lakodalom, keresztelő, a legény látogatása — veszik csak igénybe.

Ugyanakkor azt is megírtam, hogy a házban nem jutott pénz egyetlen könyvre sem, nemhogy családi könyvtárra. Pedig hát a könyv nem kerül sok pénzbe. Mikor erről érdeklődtem, a ház asszonya azt felelte: Nincs idő olvasni. Dolgozni kell, különben nincs semmi! S ha már itt tartunk, említsük meg a kulturális igénytelenség más szomorú és elgondolkoztató példáit is: a könyvtár szármalmas állapotban van. Az udvarfalvi könyvtárat, amely elég gyenge volt amúgy is, most a szentannaiba olvasztották be. A kölcsönkönyvtárról sem mondhatunk semmi jót. Székely Anna tanító, könyvtáros megmutatja az udvarfalvi olvasók kartotékjait. Tanulságos számbavétel: az 57 olvasóból 27 nő. Ebből egyetlen van, a falu egészségügyi védőnője, aki 32 könyvet olvasott az elmúlt év folyamán. Két 20 és 30 év közötti fiatalasszony 9-9 könyvet olvasott. A többi 3-at, 4-et. Ezek a jó olvasók. Ezután már csak egy könyvet tüntet fel a kartoték. Ehhez számítsuk hozzá, hogy nem azért, mert otthon házikönyvtár van!

„A kulturális igények nem nagyok“ — mondja Székely György tanító, a falu művelődési otthonának igazgatója. Nem jártnak újságot, sajnálják rá a pénzt. A tanítók állandó küzdelmének köszönhető, hogy gyermekeik végül is előfizetnek a *Napsugárra*, pedig a legjobb írók és költők irnak bele, színvonalas irodalmat kapnának kezükbe. Azonban, miként az egyik fiatal anya mondta: „Nincs idejük a gyermekeknek ilyesmire. A leckét kell tanulniuk.“ Igen, a leckét: ez az alapja a jövőző szakmának s persze a megélhetésnek.

Udvarfalván tehát gyakran a látszatoknak áldoznak. Másként mivel volna magyarázható, hogy ahol mindenre jut, éppen az étkezésre ne futná. A főzési repertoár semmit sem bővült. Most is a hagyományos étkezési mód járja: délben paszulyleves, lucskoskáposzta, krumpligulyás, szigorúan a hagyományos egyfogásos ebéd. Persze más, ha lakodalom, keresztelő vagy névnap van. Akkor aztán kitesznek magukért. Ez ugyanis már rangot jelent!

Befejezésként

E szociográfiai jegyzetek nem akarnak mást, csak biztatást azok számára, akik mint a falu nevelői bizonyára eddig is feljegyezték falujuk fejlődésének érdekes adatait. S akik talán jobban és különben fel tudják mérni a mai asszony útját az elmúlt 30 évben. Csupán a jeget akartam megtörni. S ha nem törekedtem teljességre, ez azért volt, mert csak kérdést akartam felvetni. A népi valóság, ne feledjük, rendkívül színes, sokarcú. Itt csak egy bizonyos falutípust mutattam be. Több falu asszonyai helyzetének felmérése alakíthatja ki a fejlődés valószínű útjait.

Nagy Olga

Társadalom és művelődés a XVII. századi Apácán Részlet egy nagyobb tanulmányból

A Barcaság északi szegletében fekvő Apáca Apáczai Csere János szülőfalujaként keltette fel a kutatók figyelmét. A Csere János életművére összpontosító, elsősorban irodalom- és művelődéstörténész szerzők azonban Apáca történetét csupán vázlatosan és nagy vonalakban ismertették. A történészek pedig, amennyiben a törcsvári uradalom történetével foglalkoztak, Apácát csak annak részeként tárgyalták. Apáca történetének alaposabb, főként a levéltári anyag ismeretén nyugvó feldolgozása értékes eredményekkel gazdagíthatja mind az irodalom- és művelődéstörténetet, mind pedig az általános történettudományt. A következőkben a Brassói Állami Levéltárban őrzött forrásanyag, valamint a rendelkezésünkre álló egyéb forrásmunkák alapján megkíséreljük felvázolni azt a társadalmi és művelődési környezetet, amelyből Apáczai Csere János kiemelkedett, ugyanakkor újabb adalékokkal kívánunk hozzájárulni a XVII. századi erdélyi művelődés legnagyobb alakjának családtörténetéhez. A XVII. század első felének Apácáját szándékozunk bemutatni, de — amennyiben az apácai társadalom fejlődésének felvázolása megkívánta — felhasználunk XVI. és XVIII. századi adatokat is.

Irodalom és forrásanyag

Apáca első részletes leírása Orbán Balázs klasszikus művének, *A Székelyföld leírásának* hatodik kötetében található. Történetét külön fejezetben tárgyalja Bán Imre Apáczai Csere Jánosról szóló alapvető monográfiájában.

További adatok a törcsvári uradalommal foglalkozó történeti munkákban láttak napvilágot. David Prodan, Florea Costea, Titus Haşdeu és Jenica Noaghia feldolgozásaikban a törcsvári uradalom XVI. századi számadáskönyveire támaszkodtak. Brassó város ismert forráskiadványát, a *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt* (I—III.) használták fel, amely 1555-ig közli a törcsvári uradalom számadásait. Vázlatosan ismertették a XVI. század második felére vonatkozó számadáskönyvek egy részét is.

Köztudomású, hogy az Apácát is magában foglaló törcsvári uradalmat Brassó földesúrnként birtokolta. Ezért az uradalomra és Apácára is vonatkozó levéltári anyagot, mondhatni teljes egészében, Brassó városának levéltárában őrzik. Az uradalom számadásait 1504-től kezdődően a XVI. században latin, a XVII.-ben német, a XVIII.-ban pedig magyar nyelven vezették. Apáca XVI. század végi és XVII. századi gazdasági-társadalmi helyzetének tisztázásához elengedhetetlenül szükséges a számadáskönyvek eddig még nem tanulmányozott kötetének és a barcasági falvakra vonatkozó iratesomónak az ismerete. A falu első részletes leltára a törcsvári uradalom 1761. évi magyar nyelvű, a XVII. századra vonatkozó adatokat is tartalmazó urbáriumában található. Kivételt képez az egyház- és művelődéstörténeti adatesoport. Apáca, s a többi barcasági és királyföldi magyar népeségű falu egyháza az 1660-as évekig az erdélyi református püspökség hatósága alá tartozott. A brassói Fekete templom levéltárában csak a XVII. század végén már lutheránussá vált csángó falvak adatai szerepelnek. Az apácai lutheránus lelkészek névjegyzékét is csak 1675-től vezették. Ezért az Apáca művelődési életére vonatkozó adatok a kolozsvári és más kálvinista provenienciájú levél- és könyvtárakban találhatóak. Ezekből tett értékes adattárat közzé Herepei János, az azóta elhunyt kiváló történész.

A budapesti Országos Levéltár őrzi Brassóvidék 1713. évi conscriptióját, amely Brassó és Hétfalu részletes összeírását adja, de tartalmazhat Apácával kapcsolatos adatokat is. A falu helynévanyagáról Janitsek Jenő készített jól felhasználható adattárat.

Település

Apáca az Olt bal partján, a Rákosi-szoros déli kijáratánál, Nagyajtával és Bölönnel szemben terül el. A középkorban Fehér megyéhez tartozott. Déli szomszédja a Brassó-vidékhez tartozó, szabadparasztko lakta Szászmagyarós. Az Olt jobb partján a székelyföldi Sepsiszék falvai sorakoztak. Az északi szomszéd, Úrmös szintén Fehér megyei jobbágyfalú volt. Birtokosa Sükösd, brassói patricius, majd a Maurer család. Lakosainak életkörülményei, története ezért sokban eltért a töröcsvári uradalomhoz tartozó Apácától, ahol a nemesi magánbirtoklás a XVI. század végétől már ismeretlen volt.

Apácát először 1460-ban említi oklevél. Természetesen a falu jóval előbb keletkezhetett. Szász hatásra valló utcás-soros településképe Barcaújfaluvól és Krizbával rokonítja. A halmaztelepülés Hétfalutól az udvarhelyszéki nyelvjárás homoródi részlegével rokon ő-ző nyelvjárása is elkülöníti. Lakossága az Erdővidékről települhetett át a Barcaságra.

Neve kétségtelenül valamely kolostorral kapcsolatban. A hagyomány szerint a falu déli részén apáca kolostor állott. Romjait Orbán Balázs még megtalálni vélte. Egy másik változat szerint az apáca kolostor e romtól északra húzódó Remetevölgy egyik előhegyén állott volna. Az állítólagos apáca kolostor léte oklevelesen nem igazolható. Az Apáca helynévvel kapcsolatban a német Geist (lélek) etimon. A régi Erdélyt ábrázoló térképek szinte kizárólagosan ezt használják. A brassói levéltári anyagban gyakrabban Apáca, ritkábban Geist elnevezéssel találkozunk. A barcasági, különösen a szászmagyarósi szászok máig a Geist névvel élnek. Az Apáca—Geist helynévkettős arra is utalhat, hogy a falu első birtokosa, esetleg alapítója egy, a Szentlélek (Heiliger Geist) nevét viselő apáca kolostor lehetett. Benkő József leírásából tudjuk, hogy a régi Brassó belvárosában is volt egy Szentlélek utca (ma Poarta Schei).

Népesség és társadalom

Sokáig kísértett az a nézet, hogy a töröcsvári uradalom falvainak lakosságát, így az apácaikat is, csak a XVI. és XVII. század folyamán süllyesztették jobbágy-sorba. Ez a felfogás, amely a XIX. század második felében, a falvak és Brassó, az egykori földesúr közötti jogi és gazdasági csatározásokban alakult ki, nem igazolható egykorú adatokkal. Apáca Fehér megyéhez tartozott, és nem a szomszédos székely székekhez, sem pedig a szász Universitas vezetett Királyföldhöz. A jobbágyosodás útján korán elindulhatott. A nemesi földbirtoklás a XIII. században már a Barcaságra is kiterjedt. Akadás fia Vince, a hídvégi Nemes család őse 1253-ban Sepsiszék és a Barcaság között kapott birtokot. Ő építhette a későbbi királyi várként szereplő Hóltövénny várát, amelyhez kezdetben Krizba és valószínűleg Apáca is tartozott. A XIV. és XV. század folyamán újabb nemesi családok kaptak birtokot a Barcaságon. 1460-ban Mátyás király Apácát, Bácsfalut, Csernátfalut, Hosszúfalut és Türköst Bölöni Forró Péter fiának, Simonnak és általa fiainak, valamint Szentgyörgyi Forró Mihály fiának s általa testvéreinek adta. Kétségtelen, hogy a töröcsvári királyi uradalomhoz tartozó falvakat — köztük Apácát is — a vártól többször elszakították és eladományozták, a XVI. század végén viszont Apáca Krizbával és Hétfaluvól együtt újra a töröcsvári királyi uradalom tartozéka lesz.

Az erdélyi királyi, majd fejedelmi váruradalmaknak (Gyalu, Görgény, Fogaras, Vajdahunyad, Töröcsvár) elsősorban jobbágyi szolgáltatásokra volt szükségük, ezért falvaikat főként jobbágyok lakták. Az uradalom területén uralkodó jobbágyi állapotokról tanúskodik néhány XV. századi dokumentum is. 1468-ban a vár birtokain élő jobbágyok arról panaszkodnak, hogy a várnagyok az erdőkben való vadászattól is eltiltották őket.

Apáca sem lehetett tehát kivétel az általános történelmi fejlődésben. 1498-ban a töröcsvári uradalommal együtt zálog-, majd 1651-ben örökbirtokként és jobbágyfaluként került Brassó birtokába.

Apáca népesedési és társadalmi állapotát a *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, David Prodan kétkötetes munkája és elsősorban a Brassói Állami Levéltár kiadatlan anyaga alapján rekonstruálhatjuk.

Apáca Hosszúfaluvall együtt a töröcsvári uradalom legnépesebb falva volt. Meglepő a falu népességének rendkívül pozitív dinamikája. Miközben a szomszédos szabad falvak népesedési szempontból aránylag lassan gyarapodtak, vagy éppen stagnáltak, a töröcsvári uradalom jobbágyfalvai, köztük Apáca lakossága is, gyorsan növekedtek. Az uradalom 1514-ből származó első névjegyzéke a kilenc faluban összesen 249 személyt nevez meg. Az összeírás végén olvasható megjegyzés szerint 1498-ban, tehát amikor Töröcsvár és uradalma Brassó zálogbirtokába került, a kilenc falu lakossága csak 156 család volt. Eszerint a lakosság tizenhat év alatt kb. 75%-kal gyarapodott. A növekedési mutató a következő évtizedekben is nagy volt, amint azt Apáca lakosságának alább következő táblázata is mutatja:

1498	20	családfő	1561	76	családfő	1761	658	evang. személy
1514	31	"	1562	75	"		40	ortodox családfő
1526	39	"	1566	86	"	1787	238	ház
1538	49	"	1567	92	"		265	családfő
1548	54	"	1577	116	"		1078	személy
1554	72	"	1599	90	"	1814	279	gazdaság
1555	76	"	1673	92	"		1245	személy
1556	73	"	1688	111	"	1825	1496	személy
1560	75	"	1711	139	"	1839	339	családfő
				695	személy		1543	személy

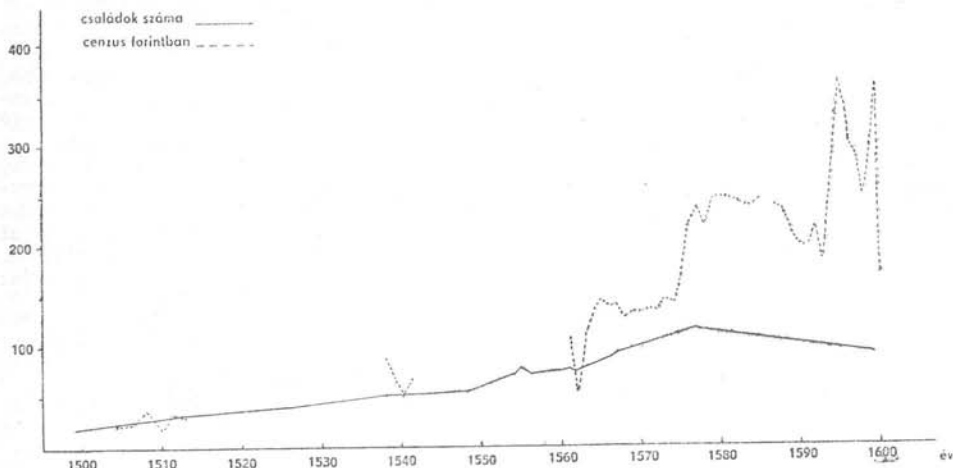
Bár a tanulmányozott történeti-demográfiai források csak 1526-ban említenek jövevényeket, a rendkívül gyors gyarapodás a XVI. század első felében kétség-telenül tekintélyes bevándorlás eredménye. A XVI. század második felében a lakosság növekedése már megfelel a természetes szaporodás ütemének. A XVII. századra vonatkozóan, mivel nem készült név szerinti összeírás, és a források az adófizető családok számát sem adják meg, a demográfiai fejlődés íve nem rajzolható fel. Csupán egyetlen adatunk van: 1622-ben a falura házanként 36 dénáryi adót róttak ki. Az adó összege alapján kiszámított házak száma 63. Néhány házban több család is lakhatott, és voltak az adó alól mentesítettek. Hozzávetőleges becslés szerint a faluban 80-90 család élhetett. Amint az 1599. és 1673. évi adatok mutatják, a XVII. század folyamán a lakosság száma nem növekedett. A periodikusan ismétlődő pestisjárványok (1602, 1622, 1631—1633, 1643, 1646) és az 1658. évi tatár betörés a lakosság természetes szaporodását is visszavetette.

A magas halandóság, a gyakori ki- és bevándorlás következtében az apácai családnevek gyakran változtak. Az apácai családok genealógiái leszármazásának követését megnehezíti, hogy 1577 és 1673 között Apáca lakóiról nem készítettek névjegyzéket. A XVI. században gyakori családnevek zöme 1673-ban már nem szerepel. A XVI. századi apácai névjegyzékekben nem fordul elő a *Csere család*. Az első XVII. századi ismert adórajstromban (1673) egész sor új családnévre bukkanunk, köztük a Csere névre is.

Apáca lakossága nagy tömegében jobbágy volt, és a község jobbágyfalunak számított. A XVI. századi adójegyzékek rendszeresen feljegyzik a jobbágyok kötelezettségeiből származó jövedelmet, a cenzust, a gabona-, bárány- és méhdézsma, a sertések makkoltatásáért fizetett díj összegét. A kötelezettségeknek ez a rendszere már Apáca Brassó birtokába kerülése előtt kialakulhatott, és a későbbiekben Brassó pénzgazdálkodásának hatására sajátosan fejlődött. A befizetett összegnek a dézsma csak kisebb része volt, és nem növekedett. Valószínűleg hagyományos összeget fizettek.

Annál inkább feltűnő a cenzus — az ősi földbér — állandó és gyors növekedése. Kezdetben két részletben fizették. 1541-től a töröknek fizetett adóhoz való hozzájárulásként egy harmadik cenzus is megjelenik: a stipendium vagy török adó. A cenzus összege az 1504. évi 21 forintról 1575-ig 164 forint 10 dénárre emelkedik. A növekedés reálisnak tekinthető; meghaladja a népességszaporulatot és az áremelkedést is. Már a XVI. században kimutatható a későbbi fejlődés tendenciája: Brassónak a pénzbeli kötelezettségek állandó növelésére irányuló törekvése. Ugyanakkor a többi erdélyi uradalomban szokásos kötelezettségek, a robot, ajándékozás, kocsmák jövedelme egyelőre teljességgel hiányoznak.

A XVI. század végén és a XVII. század két első évtizedében a dézsma hagyományos formái még megtalálhatók. A számadások a kilenc falura vonatkozóan közlik a nagy és kis dézsma (gabonadézsma), valamint a báránydézsma megvál-

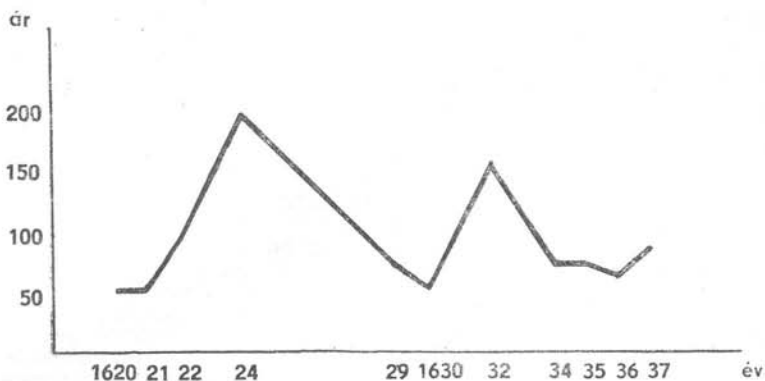

Néesség és cenzus növekedése a XVI. században

tásából származó jövedelmet. A jövedelmező makktermő erdők használatáért Brassó a XVII. században is díjat szedett. A két malom a XVII. és a XVIII. században is megvolt. Brassó ekkor már kocsmatartási joggal is élt, és a Havasalföldön vásárolt bort vedrenként 2 dénárért adta el az uradalom falvaiban. Az eddig felsorolt jövedelem azonban elenyésző a XVI. század végén és a XVII. század nyugalmi periódusaiban gyorsan növekvő cenzus mellett. Az 1673. és 1688. évi, név szerinti adókivetési ív további jelentős rétegződésre mutat. E helyzethez alkalmazkodott a XVI. század végén bevezetett és a XVII. században végig megtartott adófizetési rendszer. Konvencionális adófizetési egységként megjelenik a „loth”. A Brassó városára és vidékére kirótt adót elosztották, és minden helysége annak vagyoni állapotától függő összeget vetettek ki. A faluban pedig a telkek nagysága és a vagyoni állapot alapján minden családra megfelelő számú loth-ot állapítottak meg. Mivel a számadások nem tartalmazzák a telkek nagyságára vagy az állatállományra vonatkozó adatokat, nem állapítható meg pontosan, hogy a loth hogyan viszonyul a telekhez és a vagyoni állapothoz. A teleknél mindenesetre kisebb egységet jelentett. Száma Apácán 108 és 160 között váltakozott. A befizetendő összeg nagyságától függött, hogy egy loth-ra mennyi jutott. A számadások közlik az egy loth-ra számított adó nagyságát, amely 8 dénár és 1 forint között ingadozott. 1605 és 1620 között 24 és 32 dénárról 40 dénárra emelkedik, 1630-ban pedig egy forintra ugrik. Az egy loth-ra jutó összeget beszorozták az egy családra kivetett loth-ok számával. Így a családok vagyoni állapotuktól függően kisebb vagy nagyobb összegeket fizettek. A XVII. században a cenzus nagyságát tehát a falu lakosságának száma és vagyoni állapota csak másodlagosan határozta meg. Az elsődleges szerepet Brassó városa játszotta, amely igényeinek megfelelően határozta meg a befizetendő összeget. Mindez az alávett jobbágyfalvak kihalásának növekedésére vall. A magas, évi három-négy, sőt némelykor öt alkalommal fizetett cenzus valószínűleg elérte a jobbágycsaládok fizetőképességének határát. Az 1620-as évektől a cenzus minden más adót magába olvasztva jelenik meg.

A növekedés mindenképpen reális. A pénz értéke alig csökken. A XVI. század utolsó két és a XVII. század első három évtizedében a törcsvári uradalom területén a búza ára keveset változott. A kereslet—kínálat viszonyára kiható termésmészeti csapások és háborús pusztítások meghatározta ingadozással 1 köböl búza ára 80 dénár körül mozgott. Amint a következő ábra szemlélteti, az 1586 és 1592 közötti áresést erős ingadozás követi, majd 1634 és 1637 között az ár 70-80 dénár körül stabilizálódik.

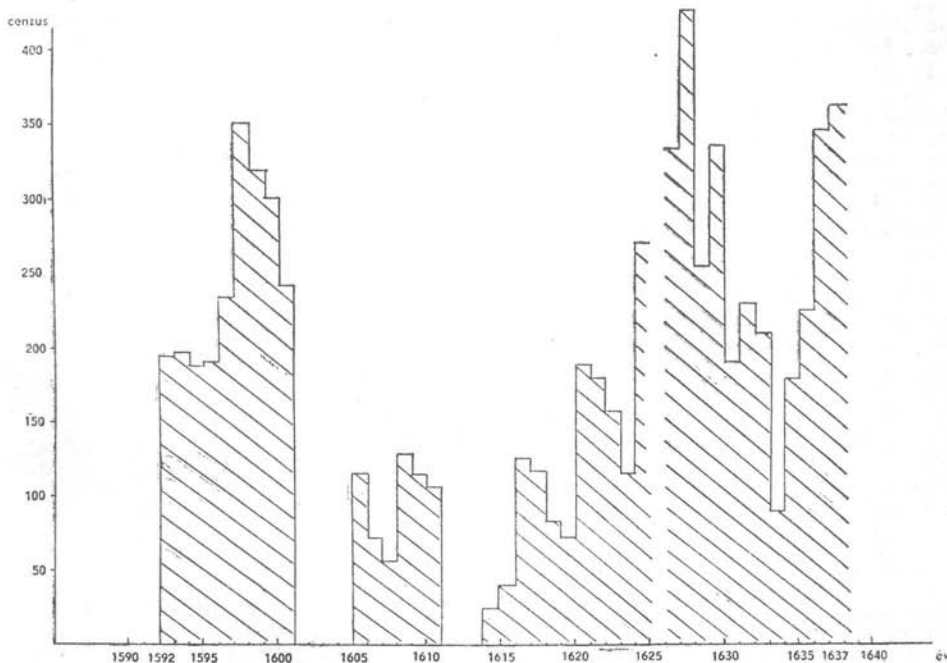
A vár alkalmazottai jövedelmének növekedése inkább a jobbágyok szolgáltatásaiból való nagyobb részesedésnek az eredménye, mint a pénz értékcsökkenésének. A cenzus görbéjének emelkedése tehát meghaladja az ár- és bérgörbe növekedését. A növekedés realitását leginkább az igazolja, hogy a XVII. században sem Apáca népessége, sem a föld termelékenysége nem nőtt. A cenzusgörbe ugyanakkor érzékeny idegszálként szemlélteti a Barcaságot és Apácát ért szerencsétlen-

Egy köből búza árának változásai dénárban

ségeket: tűzvészt, pestist, háborús pusztítást. Az 1592 és 1600 közötti nyugalmi periódust (a Barcaság viszonylatában) 1601 és 1604 között háborús időszak váltja fel. Négy évig a cenzust egyáltalán nem szedték be. 1610-ben leég a falu, majd Báthori Gábor hadai dúlják a Barcaságot. Három évig újra nem gyűjthették be a cenzust. 1625-ben, Apáczai Csere János születésének évében szörnyű szárazság pusztított. A két háborús időszak pusztításai oly nagymérvűek voltak, hogy a cenzus csak évek múltán érte el a megelőző szintet. Az 1630 és 1633 közötti újabb esés pestis következménye. Ezt a csapást már könnyebben kiheverte a falu.

Az apácai jobbágyszócség helyzetét tehát olyan sajátos vonások jellemzik, amelyek a töröcsvári uradalom egész területén általánosak voltak. Apácán még a XVII. században sem alakul ki majorsági gazdálkodás. Majorságok csak a XVIII.

A cenzus változásai 1592 és 1637 között

században, a Habsburgok uralomra jutásával és Brassó gyors hanyatlásának következményeként jönnek létre. Ezért nincs robot és természetbeni szolgáltatás. A várban és az uradalom területén végzett munkát megfizették. Brassó pénzgazdálkodást folytatott. Ennek tulajdonítható a bizonyos időszakban már kizárólagossá váló censuz állandó növelésére irányuló törekvés. A falvakból befolyt összeget Töröcsvár ellátására, Brassóvidék kötelezettségeinek — köztük a töröknek fizetett adó — fedezésére fordították. Egy része Brassó vezető rétegének a jövedelmét gyarapította. Felmerül a kérdés: hogyan lettek szert az apácai jobbágycok ekkora pénzmenyisre? Brassó és a falvak kereskedelmi kapcsolatait további kutatócoknak kell tisztázniuk. De feltételezhetjük, hogy a város agrárháttéréként termékeiket Brassó piacán értékesíthették. A kereskedelembe való fokozottabb bekapcsolódásuk szabadabb mozgási lehetőséget biztosíthatott számukra.

A figyelmes elemzés Apáca néhány, az uradalmon belüli sajátosságára is rámutat. Földrajzi fekvése folytán többször éri pusztító támadás. A számadásokban jó néhányszor, 1605-ben kétszer is feljegyzik nagy szegénységét. Gyakran előfordul, hogy kevesebb alkalommal fizetett, mint a többi falu. Amint említettük, a malmok jövedelme is nagyon ritkán folyt be. Valószínű, hogy Brassó a tőle leg-távolabb fekvő Apácát, különösen háborús időben, kevésbé tudta ellenőrizni.

A jobbágyokon kívül Apácán szép számmal voltak a jobbágyi szolgáltatásoktól mentesített szabadosok. Az 1577. évi összeírás megkülönbözteti a bíró, a négy polgár és a gocsmán vezette jobbágyközösséget és a lajstrom végén felsorolt tizenegy szabadost (*die Sabadoschen*). Szerencsés módon fennmaradt a brassói darabontok, azaz gyalogos katonák névjegyzéke is, amelyben ugyancsak szerepel az apácai nemesek egy része. Az apácai szabadosok tehát a brassói seregben szolgáló darabontok voltak.

A továbbiakban a darabontok név szerint nem szerepelnek, de a XVI. század végi számadásokban rendszeresen említik, hogy nem fizettek censuzt. 1594-ben kilenc darabont élt Apácán. 1595-ben a töröcsvári uradalom — valószínűleg az induló törökellenes hadjáratra való tekintettel — 200 forinttal fedezte a darabontok költségeit. Az 1599. évi számadás pedig húsz darabontot említ. 1622-ben Brassó darabontjait Kolozsvárra küldték, és ez alkalommal minden házra 36 dénár adót róttak ki. A XVIII. századi adatok ugyancsak egy állandó XVII. századi darabont-réteg meglétére utalnak.

Mindezekből kitűnik, hogy a XVI. és XVII. században számos apácai férfi szolgált a brassói darabontok sorában. Szolgáltatuk idején mentesültek a jobbágyi kötelezettségek alól, ezért szabadosoknak is nevezték őket. Az apácai Darabontok pataka helynév arra is utalhat, hogy a falu határában bizonyos használati jogok-kal is rendelkeztek.

A brassói darabontok részt vettek Erdély legfontosabb hadi vállalkozásaiban: a kerelőszentpáli és keresztmezzei ütközetben, az 1595. évi törökellenes hadjáratban, Bethlen Gábor, I. és II. Rákóczi György hadjárataiban. Volt rá eset, hogy apácai szabadosok nemeslevelet is kaptak. 1612-ben, amikor a Brassó ellen hadakozó Báthori Gábor Apáca vidékét is megszállotta, az apácai darabontok egy része átállott a fejedelem szolgálatába. A Brassó ellen küzdő fejedelem 1612-ben Apáczai Mihálynak hűséges szolgálataiért nemeslevelet adott, és portáját mindennemű szolgáltatás alól felmentette.

A töröcsvári uradalomnak — tehát Apácának is — a társadalmi képlete jóval egyértelműbb volt, mint a fejedelmi tulajdonban maradt uradalmaké. Kisnemesi réteg nem alakulhatott ki. A levéltári források csak jobbágyokról, nem adózó szegényekről és szabadosokról, darabontokról tudnak. A jobbágyi szolgáltatásoktól időlegesen mentesített darabontok még amolyan félnemesi állapotba sem tudták felvergődni, mint például a kővári uradalomban. Brassó ennek útját eltorlaszolta. Csupán a XVI. század második és a XVII. század első felében szerepelnek, amíg a fejedelmek Brassótól katonákat követeltek, majd a jobbágyi állapotba visszasüllyedve eltűnnek. A XVIII. században a töröcsvári uradalom falvainak lakossága mind súlyosbodó úrbéri szolgáltatásokkal tartozik a városnak, és jobbágyi állapota még nyilvánvalóbbá válik.

Faluközösség, önkormányzat

Apáca parasztközössége jól szervezett önkormányzattal rendelkezett. A közép-kori Erdély faluközösségeinek szervezete igen változatos volt. A román falvak élén kenéczek és szindiek (sindie) állottak, a szász közösségeket fohnagyok (villicus, Hann, fánogiu) igazgatták, a magyar lakosságú falvak vezetője a bíró (judex, Richter) volt. A székely közösségek élén bírók és hadnagyok is álltak.

Az apácai falusbírót csak 1514-ben nevezik folnagnak, a következő névjegyzékekben következetesen bíró (judex, Richter) néven szerepel. A bírói tisztség — bár Erdélyben általános volt — a Barcaságon kivételnek számított. A törcsvári uradalom területén csak Apácán és Krizbán találunk bírót, Hétfaluban folnagyk vezették a faluközösségeket. A bírót, illetve folnagyt munkájában az esküdtek — a törcsvári uradalom falvaiban a polgárok — segítették. A *polgár* (cives, Bürger, pîrgar) elnevezés használatos volt a barcasági román, magyar és szász falvakban egyaránt. A polgárok önkormányzati tisztségviselőként működtek a folnagyk vezette hétfalusi közösségekben is. A falusi polgár (máshol hűtös vagy esküdt, esküdtpolgár) tehát a helyi önkormányzat tisztségviselője volt, és nem azonosítható a brassói városi polgárokkal.

A bíró és a négy polgár testülete alkotta az apácai faluközösség vezetőségét, tanácsát. A minden évben újraválasztott vezetőség a jobbágyközösség képviselője volt, és annak belső ügyeit intézte. Ugyanakkor összekötő kapocsként szerepelt a földesúr, Brassó és a falu között. Mivel Apácán nem bukkantunk faluközösségi jegyzőkönyvekre, a falu életének belső képét kevésbé rajzolhatjuk meg. Annyi bizonyos, hogy a falura kirótt adót a faluközösségekben osztották el. Apróbb belső jogi ügyekben maguk ítélkeztek. Tolvajok, rablók és más gonosztevők üldözése és elfogatása az uradalom területén Brassó hatáskörébe tartozott.

Részletesebb kép bontakozik ki a tanulmányozott forrásokból a falu vezetőségének másik arcáról: a faluközösség és Brassó közötti közvetítő szerepéről, a város érdekeinek szolgálatáról. Anélkül, hogy a falu hagyományos rendjét megbontotta volna, Brassó igyekezett a faluközösség vezetőségét a maga akaratának alávetni, a saját érdekeit képviselő testületté változtatni. A város képviselői már a XVI. században részt vettek a bíró és az esküdtek megválasztásán. Ezzel kapcsolatban költségeiket megfizették. 1598-ban az apácai bíró választásakor 4 forintot költöttek. A bíró gondoskodott a cenzus begyűjtéséről és átadásáról. A város részéről ezért az esküdtekkel együtt borralalót (Trinkgelt) kapott, a XVI. század végén és a XVII. század elején évente egy forintot, 1636-tól 1 forint 50 dénárt. A bíró egyáltalán nem, az esküdtek pedig fele adót fizettek. A falu határában különleges használati jogokat élveztek. Az 1761. évi urbáriumban olvashatjuk: „A Dögös pataka fejen vagon egy darab kaszáló hely, melyet a falusi bíró a polgárokkal együtt szokott megkaszálni... Az alsó forduló határban is vagon egy darab kaszáló hely, melyet ugyan a falusi tisztek közönségesen szoktak használni...”

A falusi egyházközség vezetői, a lelkész és a gocsmán hasonlóképpen bizonyos szolgáltatásokat tettek a városnak. A Barcaság román, magyar és szász falvaiban az egyházközség világi előljáróját gocsmánnak (gociman, Gottesmann) nevezték. Ez a tisztségnév szász közvetítéssel jutott a barcasági románság és magyarság szóhasználatába. Amint a számadásokból kitűnik, a falvak lelkészei és gocsmánjai kezelték a földesúr tulajdonában lévő malmok jövedelmét. Mindezért ők is borralalót kaptak.

Művelődés

Apáca művelődéstörténete szorosan összefügg Brassó, a Barcaság és a törcsvári uradalmat képező kilenc falu kultúrtörténetével. A barcasági magyarság egyházi és nyelvi elkülönüléséről csak a reformáció (1542) utáni időkben beszélhetünk. Csak az anyanyelvet jogaiba helyező humanizmus és reformáció hozott létre nyelviileg megosztott intézményeket. Brassónak már a reformáció első éveiben volt magyar prédikátor. 1556-ban Valentin Wagner neves humanista gondoskodott a brassói magyar prédikátor javadalmazásáról.

Az apácai egyházközség csak a reformáció korában bukkan fel. 1555-ben az apácai lelkész 10 forint fizetést és a báránydézsmából egy forintot kapott. Mivel az apácai paplak építésénél a krizbiaiak is segédkeztek, valószínű, hogy a két falu eredetileg egy közös egyházközséget alkotott.

A Királyföldön már a XV. században fejlett falusi iskolahálózat működött. A szomszédos Székelyföldön is sok XVI. századi iskoláról tudunk. Az Apácával szemben fekvő Bölönben a XVI. század utolsó éveiben jól szervezett iskolában tanítottak. A Barcaság minden falujában volt már ekkor iskolamester. A törcsvári uradalom protestáns egyházközségei mellett több iskola is működött. A brassói magyar iskolamesterről (scholasticus hungaricus) egy 1571. évi oklevél tudósít. Mégis úgy tűnik, hogy ott a magyar nyelvű oktatás legalább a reformáció hajnaláig nyúlik vissza.

Hétfaluban már 1544-ben mind a három egyházközség mellett volt iskola. Csernátfaluban 101 jobbágy közösen fizette iskolamesterét (ludi-rector). Külön iskola volt Hosszúfaluban és Háromfaluban. Az apácai iskolamester első okleveles említése 1560-ból származik. Az 1594. évi számadás pedig arról tudósít, hogy az iskolamester (Schulmeister) nem fizetett adót. Az apácai iskolából több ifjú került ki, aki tanulmányait folytatva diák lett. 1556—1566-ban az apácai adófizetők között szerepel Lőrinc diák. 1562-ben a polgári tisztséget is viseli (Lörins diak purger). Az 1575., illetve 1577. évi szabados-darabont névjegyzékben előfordul Gergely diák neve. Régi volt tehát az apácai iskola is. Bár Apáczai Csere János gyermekkorából nincsen adatunk, biztosra vehetjük, hogy a betűvetés mesterségével szülőfalujában ismerkedett meg.

Csere János nagyszülei és szülei korából elég jól ismerjük a töröcsvári uradalom falvaiban működő lelkészeket. A hétfalusi, krizbai és apácai malmok jövedelmének elszámolásakor 1598-ban az apácai János, a pürkereci Márton, a csernátfalusi Benedek és a hosszúfalusi Simon papot említik. 1606-ban Apácán János, Krizbán Lukács, Hosszúfaluban Benedek, Csernátfaluban Izsák, Pürkerecen Márton pap működött. Az 1612. évi harcok idején a magyar anyanyelvű brassói darabontok lelki gondozását a hosszúfalusi Benedek és a csernátfalusi Izsák pap látta el. Az apácai János pap családnevét egy 1585-ben keltezett kihallgatási jegyzőkönyvből tudjuk meg, amikor Bene János és Bene Ananiás negyvenéves brassói magyar prédikátor azt vallják, hogy apjuk (Ananias Benő Sommerburgensis) zombori lelkész volt. Ez a zombori Benő Ananiás 1572-ben a brassói gimnázium tanulója, 1585-ben pedig brassói magyar lelkész. 1628-ban, szemerjai Elekes János brassói magyar prédikátor halála után a város János apácai pap Ananiás nevű fiát hívta meg papnak. Tatrosi György krónikájában a következőket jegyzi fel: „Ananiás Benő succedál az brassai magyar prédikátorságra, melyért ugyan engemet küldé az brassai tanács Patakra [Sárospatakra], és meghozám, mivel ott való novitius deák vala az nyolcadik collatióban lévén...”

Tény, hogy a XVI. század második és a XVII. század első felében, kb. 1660-ig a barcasági magyar egyházak kálvinisták voltak, annak ellenére, hogy a barcasági esperesség előjárói ekkor evangélikus szászok. Ellentétben a régebbi és az újabb irodalom (Orbán Balázs, Molnár János, Bán Imre) megállapításaival, az evangélikus földesúr és a szász egyházi vezetés kb. 1640-ig nem gyakorolt nyomást a kálvinista fejedelmek védelmét élvező kilencfalusi egyházakra. Ebben az időben a barcasági magyar diákok minden megszorítás nélkül látogathatták a kálvinista kollégiumokat (Gyulafehérvár, Sárospatak). Sok kálvinista diák és lelkész Brassóban vagy a Barcaságon működött. A XVII. század elején székelyföldi kálvinisták, illyefalvi Bikfalvi András, majd szemerjai Elekes János volt brassói magyar pap. A Kolostor utcai magyar templomot a kálvinista fejedelmek (pl. Bethlen Gábor) is látogatták. A zömében kálvinista hajdú származású brassói darabontokat pedig nehezen gondolhatta volna egy lutheránus lelképásztor.

Hasonló türelmességet tanúsítottak az iskolamesterek és a világi értelmiség iránt is. Benő Ananiást a városi tanács hívta meg brassói papságra. Meghívása után a brassói magyar iskolamesteri állást is egy sárospataki kálvinista diák, a gyulafehérvári főiskola későbbi alumnusa, Rozgonyi Sutor (Varga) János foglalta el. Ebben az időben több brassói magyar rektor volt a kálvinista kollégiumok diákja. Szokolyai István a debreceni főiskoláról, Petfi (vagy Péterfi) István Gyulafehérvárról, Krizbai János Péter pedig az enyedi kollégiumból került a brassói magyar iskola élére.

Ebben a toleráns szellemi légkörben nevelkedtek az apácai értelmiségiek is. Annak ellenére, hogy ebben az időben Apáca, szomszédaitól elkülönülve, mintegy kálvinista szigetet képezett, sok idevalósi ifjú kitart egyháza mellett, és kálvinista környezetben keres magának megélhetést. Apáczai István szatmárvidéki (1606), Apáczai Miklós tordai (1614) református lelkész, Apáczai Bálint pedig a kolozsvári református iskola seniora, majd a fejedelem radnóti számtartója volt.

Apáczai Csere János életében és halála után hétfalusi csángó értelmiségiek voltak az apácai iskolamesterek. Az apácai órtorony felirata szerint 1658-ban Csernátfalvi P. Márton a tanítómester. Csernátfalvi Márton és esetleg Csernátfalvi János is az 1628 és 1665 között Csernátfalván lelkészkedő Pap Benjamin fia lehetett. Valószínűleg ugyanezen család tagja volt Csernátfalvi M[agister?] János, aki Apácán 1676-ig iskolamesterként működött.

A XVII. század elején sok erdélyi ifjú Hollandia egyetemét kereste fel. Brassai Mihály (Michael Coroneus) 1632-ben, Csernátfalvi János (Johannes Schernatfalvi Transylvanus) az előbb említett Rozgonyi Sutor Jánossal (Johannes Souterius) együtt iratkozott be a később Apáczai Csere János által is látogatott leydeni egyetemre.

A XVII. század első felében tehát a barcasági értelmiségiek kapcsolatban állottak a kor legjelentősebb kálvinista intézményeivel. A Barcaság falvaiból is több, Brassóban, a csángó falvakban vagy más vidékeken lelkészkedő, iskolames-terkedő értelmiségi rajzolt ki.

Apáca és Apáczai Csere János

Csere János gyermekkoráról és származásáról igen kevés közvetlen adattal rendelkezünk. Születési évét maga mondja meg *Magyar Encyclopaediája* 312. lapján az 1625. évnél: „Ennek a könyvnek írója születettik.” Erdély leírásánál, az Olt folyó nevének említésekor (118.) megjegyzi: „melynek partján neveltetem.” Gyermekkorában sokat barangol, főleg a közeli Erdővidéken, valószínűleg az ottani rokonságnál. Erre utalnak a *Magyar Encyclopaedia* következő sorai: „Németországban sok jó savanyú vizek vannak, mint Erdélyben is, kik közül az erdővidékiek a legnevezetesebbek, melyek a b.e. és mindenfelé tündöklő hírű-nevű Bethlen Gábor halála előtt nem sokkal medicusi tanácsaikból három hónapig mulatott.” (123.) Még fiatal korában járt a homoródalmási barlangnál is, amely a török és tatár betörések idején az erdővidékiek gyakori rejtékhelye volt: „Vargyas mellett a Tsudakó, melynek az oldalában egy kerekded lik vagyon, kire nehezen hághatni fel és osztán oda bé rettenetes üregek vagynak, s denevéreknek sokasága; egy-néhány óráig jártam tizenegyed magammal gyertyáknál benne, de végét soha nem érthetük; sok emlékezetre méltó dolgot láttam benne.” (120.)

Amint ismeretes, Apáczai Csere János származását illetően döntő jelentőségű egykori tanítványa, Bethlen Miklós feljegyzése: „Apáczai János volt Barca-apáczai szegény, ott minémű szabadsággal élnek, olyan ember gyermeke.” Az Apáczai Csere Jánossal foglalkozó, aránylag gazdag irodalom ezeket a sorokat kétféleképpen értelmezte: vagy székelynek vélte Apáczai őseit, és így ezek szabadságát magától értetődőnek tekintette (Bisztray Gyula), vagy pedig ezt a szabadságot az egész apácai lakosságra vonatkoztatta. Az utóbbi nézetet vallotta Herepei János (1966), és valamivel árnyaltabban Bán Imre (1958). Herepei János a következőképpen vélekedett: „Több újabbkori munka Apáczai Csere Jánost eredetileg is jobbágy származásúnak állítja [...]. A tévedés különben Bethlen Miklós önéletrésében olvasható megemlékezésének értelmezni nem tudásából ered. Pedig Bethlen Miklós világosan szól [...]. Minthogy pedig a szegénység még nem jelent jobbágyi sorsot, sőt Bethlen éppen »szabadsággal élő«-nek jelöli meg Apáczai apját, már ebből is megállapíthatjuk csak bizonyos szempontból korlátozott egyéni szabadságát, amelyet azután az uralkodók erélyessége vagy erélytelensége Brassó városának mint a törösvári vár birtokába jutott s ezzel védelmére kötelezett közületnek erőszakosságától megoltalmazott, vagy pedig mentére hagyott. Apáczai apjának erre a jogára pedig ugyancsak Bethlen utal abban a körülírásban, hogy »ott minémű szabadsággal élnek«. Erre figyelemmel lévén, ha most elővesszük Orbán Balázs *A Székelyföld leírása* című egyszerű munkájának a Barcaságról írott kötetét, megtaláljuk, hogy ez a korlátozottság főképpen a törösvári vár védelmében teljesítendő katonai szolgálatot jelentette. Ez a helyzet azután egészen addig az ideig maradt csaknem változatlan, amíg ifjabb Rákóczi György fejedelm Törösvárát és minden hozzátartozandóságát a felső-fehérmegyei Hétfalu, Apáca, Krizba csángófalvakkal együtt 1651. április 25-én kelt adománylevelével, illetőleg annak két esztendő múlva történt országyűlési kihirdetésével Brassó város örökös tulajdonába juttatta. Az apácai Cserék tehát szabad emberek voltak, mégpedig csángók, illetőleg a székelyeknek keleti irányban történt hajdani vonulásuk közben a szorosan vett Székelyföldön kívül, vagyis az Olton innen maradt töredéke valának.” Herepei itt idézett véleményét máshol is megerősíti: „A Székelyföldön kívüli Apáca lakói, mint törösvári várhoz tartozó katonák, egyéni szabadsággal és jogokkal élő székelyek voltak, akiket a világi pályára való menetelben akkor még nem korlátozott jobbágyi sors.”

Lényegében ugyanezt a nézetet vallotta Bán Imre is, azzal a különbséggel, hogy felismerte az apácaiak XVI. századi jobbágyi állapotát: „A szabad várjobbágy nép már a XVI. század folyamán lényegében szolgasorsba jutott, ha talán helyzete kezdetben nem volt is oly sanyarú, mint később a XVIII. század folyamán, amikor már szabályos úrbéri szolgáltatásokat adott a birtokos városnak.” Majd az apácai közösség egészéhez kapcsolva értelmezi Bethlen Miklós Apáczai származására vonatkozó — fennebb idézett — sorait: „Kiderül e lakonikus megállapításból, hogy a kancellár Apáczai családját nem tartotta országos nemesnek, de mégis valamelyes privilégiummal élő réteghez tartozónak. Egészen bizonyosnak látszik,

hogy Brassónak a tőle legtávolabb eső s legkeményebb nyakú Apácát sikerült legkésőbbén járomba törnie, s a szabad székely vidékekről folytonosan újabb bevándorlókkal gyarapodó falu kiváltságos voltának tudatát szívósan őrizhette.“

Apáca gazdasági és társadalmi állapotának ismertetése az előző fejezetekben eléggé bizonyítja, hogy a Bán Imre és Herepei János megrajzolta helyzetkép — bár jobban megközelíti a valóságot, mint az eddigi nézetek — még mindig tévedéseket tartalmaz. Úgy véljük, hogy Apáca történeti fejlődéséből kiindulva jobban megközelíthetjük a valóságot. Így tehát Bethlen Miklós megállapítása is érthetőbbé válik.

Apáca — amint említettük — már a XV. században jobbágyközség, eltekintve attól, hogy az akkori úrbéri kötelezettségek jóval könnyebbek voltak, mint a XVIII. századiak. Ha Apáca lakói egykor határoni szolgálatot teljesítettek is, a századok folyamán annak emléke elhalványulhatott. A XV. században Apáca lakói már kétségtelenül nem voltak várkatonák, hanem Töröcsvár jobbágyai. Szolgáltatásaikból a vár költségeit fedezték. Ezek szerint nem lehet az egész apácai faluközösséget egészében sem székelynek, sem pedig „minémű szabadsággal élő“ embereknek tekinteni. Brassó Apácát jobbágyfaluként kezelte, akár zálog-, akár örökbirtokról volt szó. Az apácaiak tehát nem voltak szabadok, hanem Fehér megyei jobbágyok. A Bethlen Miklós által említett „minémű szabadsággal élő ember“ kifejezés egy, a jobbágyi szolgáltatástól mentes szabadosra, valószínűleg a brassói gyalogok seregében szolgáló darabontra vonatkozik. Apáczai Csere János ősei tehát szabadosok, darabont szolgálatot teljesítő emberek lehettek. Csupán erre a következtetésre juthatunk a tényleges történeti-társadalmi helyzet és Bethlen Miklós megállapításának összevetése révén.

Apáczai Csere János családjáról nagyon kevés közvetlen adattal rendelkezünk. Éppen ezért a történettudomány csupán feltételezésekre volt és van utalva.

Herepei János érdeme, hogy tisztázta a Csere, Cseri és Cserői névformák rokonságát, egymáshoz való viszonyát. Amint megállapította, a három név azonos eredetű. Az utóbbi kettő az ősi Csere névből keletkezett. Herepei János fejtegetését itt csupán azzal egészíthetjük ki, hogy a Cserék — természetesen csak a családnévet viselő férfiágon — nem voltak őshonos apácaiak. A Csere név — amint már említettük — nem szerepel az 1577. évi és azelőtti adójegyzékekben, sem az apácai jobbágyok, sem a szabadosok között. A Csere család őse tehát más-honnan, bizonyára a Székelyföldről került Apácára. A XVI—XVII. század fordulóján, 1602-ben Herepei Baróton talált egy Cserői Lukács nevű szabad székelyt, 1604-ben pedig Telegdibaconban említenek egy Cserey Gergely nevű darabontot. Csikban a Cserey ősi családnév. A Csererek családnévüket csíkrákosi jószáguk Csere nevű domboldalától származtatják. 1626-ban a közeli Csiktusnádon említenek egy Cserői János nevű székelyt. Ami a Csere nevet illeti, Herepei szerint 1602-ben csak a keresztúr-széki Alsóboldogasszonyfalván éltek szabad székely Cserék, a szomszédos Szenterszében pedig Czire nevű jobbágyok.

Ami a család közvetlen leszármazását illeti, Apáczai Csere Jánost több kutató próbálta összefüggésbe hozni Báthori Gábor 1612-ben megnemesített katonájával. Ez évben a fejedelem Apácza Mihályt a hadjárat alatt tanúsított hűségéért megnemesíti, és jutalomképpen Apácán, a Nagy utcában Égető Dávid és Nagy Tamás jobbágyok háza között fekvő portáját mindennemű szolgáltatás alól felmenti. A nemeslevélből kitűnik, hogy Apácza Mihály portáját azelőtt jobbágyi kötelezettségek terhelték. Bán Imre szerint „nem valószínű, hogy ez az Apácza Mihály Csere Jánosunk őse volt, hiszen a hagyomány szerint a Cserék a Rabszorosban laktak, és jórészt ma is ott laknak“. Nehezen hihető azonban, hogy a Cserék lakhelyével kapcsolatos hagyomány XVII. század eleji helyzet emlékeit őrizné. Az 1673. évi összeírásban Csere Györgyöt és Mihályt a 9-es, illetve 10-es, Rab Gergelyt pedig a 81-es sorszámmal jegyezték be. A Rabszorosban lakó Rab család tehát a Cseréktől messze, a falu másik végében lakott. Feltételezésünket megerősíti az 1688. évi névjegyzék is. Csere György és Mihály újra a névjegyzék elején, a 6-os és 7-es sorszám alatt jelenik meg, Rab Gergely pedig újra a vége felé, a 93-as számnál szerepel. Lakhelyüket az eltelt évek során nem változtatták. Rab Gergely szomszédtságában viszont a 83-as számnál Csere János, a 96-osnál Csere Tamás, a 102-esnél Csere György és a 108-asnál Csere Mihály fia tűnik fel. A Cserék tehát kirajzás és átköltözés során kerülhettek a Rabszorosba, a Rabok szomszédtságába. Eredetileg a falu valamely más részében, így a Nagy utcában is laktak. A megnemesített Apácza Mihály Nagy utcai lakhelye tehát nem zárja ki a Cserékkal való kapcsolatot.

Bethlen Gábor 1622. november 5-én nemesi oklevelet ad Chieri (Chiry) Benedeknek és atyjának, Mihálynak, vérrokonainak, Tamásnak és Miklósnak, vala-

Connumeratio Inhabitatorum Possessionis Apacza.

Név	Áll.
18. Szabo István	$\frac{1}{2}$
$\frac{1}{2}$. Jogyre András	1
$\frac{1}{2}$. Szabo János	1
10. Kovács Miklósné	$\frac{1}{4}$
$\frac{1}{4}$. Biro Jánosné	$\frac{1}{4}$
1. Biro Imre	1
$\frac{1}{4}$. Bölöni István	$\frac{1}{4}$
$\frac{1}{2}$. Biro Balázs	$\frac{1}{2}$
60. Csere György	1
$\frac{3}{4}$. Csere Mihály	1
$\frac{1}{4}$. Orbai György	$\frac{1}{4}$
20. Szóts Miklós	$\frac{1}{4}$

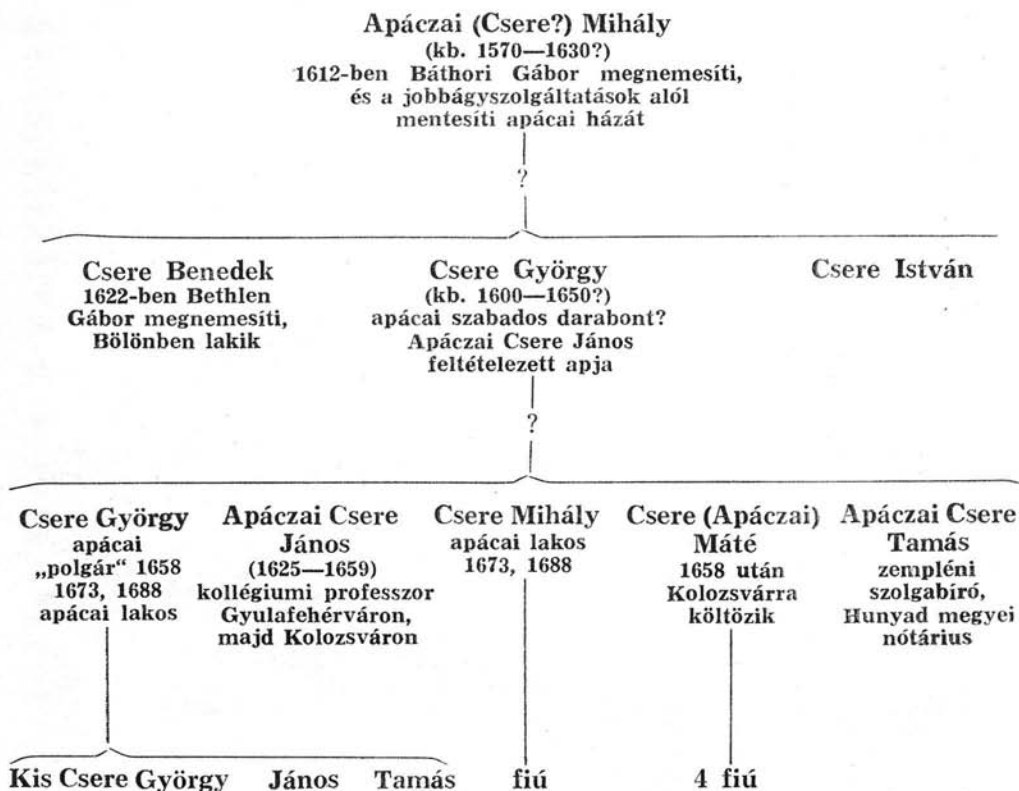
Részlet Apáca lakóinak
1673. évi névjegyzékéből

mint testvéreinek, Istvánnak és Györgynek. Ezek a nemességre emelt személyek parasztnak és nem nemesnek születtek, s 1622-ben Nagybölönben (Sepsi széken) laktak. A másolatban fennmaradt armálisához a gyulafehérvári káptalan megjegyzést fűzött, amelyben a megnemesítetteket apácaiaknak mondja (Literae armales nobilium Benedicti, Michaelis, Thomae, Nicolai, Stephani et Georgii Cseri de Apáca...). „Nyilvánvaló tehát — jegyzi meg Bán Imre —, hogy a család és a káptalan tudomása szerint a Cseriek Apácáról származtak, és mint nemesek onnan is irták magukat.“ Az oklevélben szereplő keresztnévek elemzése hasonlóképpen a család apácai származására vall. A Benedek név a darabontok 1575. évi névjegyzékében háromszor is előfordul. A György, Mihály, Miklós, Tamás és István nevek a XVII. század végi apácai adójegyzékekben a leggyakoribbak közé tartoznak. Ha pedig tekintettel vagyunk arra, hogy egy család keresztnévei két-három nemzedéken át rendszerint öröklődnek, és hogy a György, valamint a Tamás név a Csere család három nemzedékében is előfordul, az oklevélben, az apácai őrtorony és a XVII. század végi adójegyzékekben megjelenő apácai Cserék ugyanazon családból való leszármazása sokkal valószínűbb, akár biztosnak tekinthető.

Az oklevélben említett Cseri testvérek apja Mihály volt. Személye összefüggésbe hozható az 1612-ben megnemesített Apáczai Mihállyal. A két személy mégis csak azonos lehetett. Az oklevél felveti a kérdést: vajon a nemességre emelt apácai Cseri (Csere) család minden tagja átköltözött-e a szomszédos Bölönbe? Lehetséges, hogy a testvérek közül valaki, talán Cseri György Apácán maradt, és örökölte apja (Apáczai Mihály?) portáját. Az ő gyerekei lehetnek azok a Csere testvérek, akiknek egyike volt Apáczai Csere János. „Arról, hogy Csere Jánosnak több testvére volt, hiteles forrásból tudunk. 1658. dec. 27-én kelt és Geleji Katona István udvarhelyszéki lelkészhez intézett levelében írja, hogy öccseit húsz tallérral segítette, s ezek egyike négy gyermekkel menekült Kolozsvárra a török-tatár pusztítás elől“ (Bán Imre). Tény, hogy az apácai őrtorony 1658-ból fennmaradt felirata szerint Csere György, Gáspár János bíró mellett, három falubélivel együtt a polgári tisztséget viselte. Az 1673. évi adójegyzékben két Csere fordul elő: György és Mihály. A vár feliratában és az adójegyzékben szereplő György bizonyára ugyanaz a személy. Mindketten szinte biztosra vehetően Apáczai Csere János testvérei. Portájuk egymás mellett volt. Feltételezésünk szerint nem Csere János, hanem György volt a legidősebb testvér. Ő örökölte a portát és a szokás szerint apja nevét. Mihály nevű öccsével együtt a faluban maradt. Ketten, János és Tamás, értelmiségi pályára léptek. Bethlen Miklós feljegyzi, hogy „mindketten tudománok által szép állapotra mentenek. Tamás tanulóársam, azután Zemlénben, onnét beszorulván a vallás üldözése miatt, Hunyad vármegyei nótárius, igen szép

író volt, de ő tovább nem ehhez az íráshoz való.“ Apáczai Tamás Zemplénben szolgabíró, majd 1670 körül a kuruc mozgalom több résztvevőjével együtt Erdélybe került, és hunyadi nótárius lett. Apafi Mihály fejedelem 1671-ben Isztambulba küldte, portai naplója fenn is maradt. A kolozsvári adójegyzékekben 1658 után felbukkant és Herepei János által Csere János öccsének tartott Apáczai Máté lehetett az a testvér, aki a török-tatár betörés után Kolozsváron nyomorgott.

Mindezek alapján Apáczai Csere Jánosnak a következő — *valószínű!* — nemzedékrendje állítható fel:

A feltevéseket és a tényeket összefoglalva megállapíthatjuk: a Cserék 1577 és (1612?) 1622 között a Székelyföldről, apácai nőkkal kötött házasság útján, kerülhettek Apácára. Apáczai (Csere?) Mihály mint szabados-darabont 1612-ben nemességet kap. Bár — amint említettük — lakhelye nem akadályoz meg bennünket abban, hogy a Cserékkal kapcsolatba hozzuk, kérdéses viszont az, hogy a már egyszer armálist szerzett családnak miért volt 1622-ben újra nemesi oklevélre szüksége. Lehetséges, hogy a már Bölonbe költözöttek éppen a törösvári uradalom területéről való elköltözéssel és újabb, a nagy tekintélyű Bethlen Gábortól szerzett oklevéllel próbáltak tényleges nemesi állapotba emelkedni. Csere Benedek testvéröccse, Csere György — Apáczai Csere János valószínű apja — Apácán maradhatott, és folytatta a falusi szabadosok életét. Gyerekei közül ketten Apácán maradtak, három pedig eltávozván magasabb státusba emelkedett.

Apáczai Csere János szüleinek társadalmi állapotán — amint Bán Imre is megállapította — mit sem változtat az esetleges armális. Az említett két oklevél csupán személyes nemesség adományozásáról szól, amelyhez a fejedelmek nem adtak birtokot. A Brassónak adományozott törösvári uradalomból amúgy sem szakíthattak ki eladományozás végett területet. Ez Brassó érdekeibe ütközött volna. Az uradalom jobbágyfalvaiban senki sem élhetett nemesi jogokkal, még akkor sem, ha személyére szóló nemesi oklevele volt. Apáczai Mihályon és Cseri Be-

nedek családján kívül a XVI. század második felétől nem tudunk apácai illetőségű nemesekről. Az Apácán maradt Cserék közül senki sem lett nemessé, legfeljebb a szabadosi-darabonti állapotig küzdhették fel magukat. A nemesi állapot nem, a darabonti viszont már összefért az uradalom falvainak társadalmi és jogi státusával. Amint láttuk, György — Csere János testvére — 1658-ban a polgári tisztséget viselte. Az 1673. évi adójegyzékek szerint a falu 91 adófizetőjének nagy része egy tallérnál (1 tallér = 2 forint) kevesebb összegű adót fizetett. Csupán 25-en fizettek egy egész tallért, köztük a Csere testvérek is. A Cserék tehát a falu tehetősebb, tekintélyesebb rétegéhez tartoztak, de semmiképpen sem élhettek nemesi jogokkal. Tekintettel Bethlen Miklós megállapítására, bizonyosra vehető, hogy a család tagjai, elsősorban Apáczai Csere János nagyapja és apja darabonti szolgálatot is teljesített. A két testvér, György és Mihály az 1688. évi adójegyzékben újra előfordul. Magas életkoruk nem meglepő, hiszen az 1725. évi tanúvallomási jegyzőkönyv több, hetven éven felüli jobbágyot említ. Ugyanakkor már fiaik is (Csere Tamás, K[is] Csere György, Csere János, Csere Mihály fia) önálló családfőként szerepelnek. Ezek utódai a mai apácai Cserék.

A Cserék vagy Csereiek közül csak azok emelkedhettek valóban nemesi jogállásba, akik Erdély más területein birtokot is szereztek, vagy az állami közeletben szerepet játszottak. A XVII. század elején szerez nemesi oklevelet a nagyajtai Cserei család is. Ők viszont az armális mellé birtokot is kapnak, valószínűleg már Baróton, és később Nagyajtán. Miklós, a történész Cserei Mihály nagyapja, Rákóczi fő étekgóója Barcsay Ákostól megkapja Ágostonfalva felét. Apja János fejedelmi főasztalnok, majd fogarasvári kapitány. Nem lehetetlen Herepei feltévése, hogy az apácai Cserék egyike költözött át az Olt jobb partjára, először talán Barótra, aztán vissza Nagyajtára, és lett az ismert nemesi család őse. Apáczai Csere János öccse, Tamás mint Zemplén vármegyei szolgabíró és Hunyad vármegyei nótárius szintén nemesi jogokkal élt. Herepei feltételezése szerint egy másik — valószínűleg Kolozsvárra menekült öccsétől, Mátétól származtak a szucsáki nemes Csereiek. Sőt, Apáczai Csere János is „az 1655-ös üldözések hatása alatt... — írja Bán Imre — akár védelmül, akár »eb ura fakó« dacból, mint afféle »kis úr«, kezdte magát Chierj-nek írni.“

Apáczai Csere János családtörténetének kutatásakor Herepei János és Bán Imre nyomdokain jártunk. Részben a feltételezések sorát gyarapítottuk, és megpróbáltunk néhány szilárdabb támpontot találni a Brassói Állami Levéltár anyagában. Attól a vádtól, hogy túl sok feltételezéssel dolgoztunk, felmenthet bennünket az, hogy az adatok rendkívül csekély száma a biztos talajon való mozgást lehetetlenné teszi, és ha csak egy árnyalatnyit is közelebb kerültünk az igazsághoz, a tudománynak szolgálatot tettünk.

Apáca társadalmi állapotának és a Csere család helyzetének összevetése alapján megállapíthatjuk, hogy Apáczai Csere János egy jobbágyfaluban, de szabad szülők gyermekeként, a Csere család Apácán maradt ágából született. A falu lakossága közösségként a jobbágyi állapotból nem szabadulhatott. Ezért sokan az egyéni felemelkedés útját választották. A faluban a XVI. század végén és a XVII. század első felében egy mozgékony, jobbágyi terheitől szabadulni kívánó réteg élt. A századforduló háborúi, majd Erdélynek a harmincéves háborúban való részvétele, a Bethlen Gábor és I. Rákóczi György Habsburg-ellenes hadjáratai nyújtotta alkalmat felhasználva sokan — többen, mint az uradalom többi falujában — darabontnak álltak. A darabont-családok gyermekei jobbágytársaiknál könnyebben léphettek értelmiségi pályára. A Barcaságon uralkodó társadalmi helyzet és szellemi légkör ezt lehetővé tette. E környezetből indult pályájára XVII. századi művelődésünk legnagyobb alakja, Apáczai Csere János.

Binder Pál—Vogel Sándor

IRODALOM

Kövári László: Erdély nevezetesebb családai. Kolozsvár, 1854. — Szombathí: Historia scholae seu collegii ref. Sárospatakiensis. Sárospatak, 1860. — Orbán Balázs: A Székelyföld leírása VI. Bp., 1873. — Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt (Brassó) in Siebenbürgen I—VII. Brassó, 1886—1918. — Fr. Teutsch: Die Studierenden aus Ungarn und Siebenbürgen an der Universität Leyden 1575—1875. Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, 1880. — Heinz Brandsch: Die siebenbürgisch-sächsischen Dorfschulen

im Reformationsjahrhundert. Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, 1927. — Bisztray Gyula: Nagyenyedi Helikon I. Nagyenyed, 1933. — Iczkovits Emma: Az erdélyi Fehér megye a középkorban. Bp., 1939. — Bethlen Miklós Önéletírása. Windisch Éva kiadása. Bp., 1955. — Bán Imre: Apáczai Csere János. Bp., 1958. — Domokos Pál Péter: Tatrosi György önéletírása és történelmi feljegyzései. Irodalomtörténeti Közlemények, 1959. — Huttmann A.—Hristache A.: Les premières épidémies de peste sur le territoire ottoman. Montpellier, 1958. — Szentgyörgyi Mária: Jobbágyterhek a XVI—XVII. századi Erdélyben. Bp., 1962. — Herepei János: Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez II. Bp.—Szeged, 1966. — D. Prodan: Iobăgia în Transilvania în secolul XVI. I—II. București, 1968. — Florea Costea: Date privind stringerea censului pe domeniul Branului între anii 1561—1575. Cumidava III. 1969. — Dankanits Ádám: Az oktatásügy kezdeteiről a Székelyföldön. Korunk, 1970. — Titus Hașdeu—Jenica Noaghia: Domeniul cetății Bran în secolele XIV—XVI. Cumidava IV. 1970. — Tonk Sándor: Rozgonyi Sutor (Varga) János. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus X—XI. Szeged, 1971. — Siebenbürgisch-Sächsisches Wörterbuch III. Bukarest—Berlin, 1971. — Janitsek Jenő: Apáca és Nagyajta helynevei. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, 1972. 2. — Szentgyörgyi Mária: Kővár vidékének társadalma. Bp., 1972. — Paul Binder: Johannes Honterus' Karten und Beschreibungen der Rumänischen Länder. Revue Roumaine d'Histoire, 1973. 6. — Binder Pál: A barcasági magyarok művelődéstörténetéből. Művelődés, 1973. 3. — Trócsányi Zsolt: Erdélyi kormányhatósági levéltárak. Bp., 1973. — Vöö István: A barcasági tájszólás. Művelődés, 1973. 3. — Vogel Sándor: A Barcaság múltjából. Korunk, 1974. 10. — Levéltári forrásanyag: Állami Levéltár, Brassó: uradalmi számadások I/19.; a töröcsvári uradalom számadásai III/5., 6., 7., 8., 9., 10.; barcasági falvak, IV(1) csomó, Törzburg III(18); Fond Stenner III/278; a töröcsvári uradalom 1761. évi urbáriuma, XCVII; Villicats-Rechnung V/13., 14., 15., 16., 19.; Uradalmi számadási iratok 10. III/B, 4., 9.

A középkori szövegeket a nyelvi sajátosságok megőrzésével, mai helyesírás szerint írtuk át. A tanulmány szövegével azonos terjedelmű jegyzet- és dokumentációs anyag közléséről hely hiányában ez alkalommal lemondtunk. Köszönetünket fejezzük ki Gernot Nussbächer levéltárosnak a forrásanyag rendelkezésünkre bocsátásáért, Szilágyi Péter matematikusnak a grafikai ábrák és Bíró Józsefnek az illusztráció elkészítéséért.

Jost Amman fametszete (1568)

Az arc nyíltságával...

Gondolatok a könyvtárban

Csaknem öt esztendeje annak, hogy 1970 nyarán a *Korunk* készülő szeptemberi számába lefordítottam Kerényi Károly német nyelven írott, költőien szép Vergilius-tanulmányát. A fordítás elkészülése után, a szerző kérésére, elküldtem egy másolatot, s alig telt el két hét, a következő levél érkezett:

Ascona, 1970. 8. 13.

Kedves Ritoók János,
hálásan és sajnálkozva köszönöm meg fáradságát, amelyet „Vergilius“-om fordítására fordított, amelyet megkaptam, átdolgoztam, s egyúttal küldöm vissza, külön, ajánlva.

Hálásan, mert ez a fáradság nagy volt, és sajnálkozva, mert végső célja — egy olyan fordítás, amely már nem is fordítás — úgysem volt elérhető. Azért kérem, hogy okvetlenül írják oda: „Németből fordította...“ Ha az életem nem volna annyira előrehaladott, külön megírtam volna az Önök számára magyarul is. Minthogy az, amit németül írok — kényszerűségből —, nem magyar, hanem német írásmű, s nemcsak száraz tudományos próza (hogyan is lehetne?), a fordítás nehézsége kétszeres: tudományosnak és irodalminak is kell lennie. Elismerem, hogy e cél érdekében mindent megtett, s a módosítások, amelyeket beléírtunk (feleséggel együtt) a szövegbe, a szó alapértelmében óhajtának javítások: nem korrekciók, hanem meliorációk lenni. Adott esetben — matematikailag beszélve — ezek száma bármekkora lehet. Nem mintha a fordítás nem lett volna jó, hanem azért, mert nincs fordítás, amely nem lehetne jobb.

Nagyon hálás volnék, ha vagy különnyomatokat (nem túl nagy számban), vagy példányokat tudnának küldeni, hogy hazai régi barátaimnak és tanítványaimnak elküldhessem őket. Ezekért is fogadja előre meghatott köszönetemet! Igazán lekötelezett híve

Kerényi Károly

A második világháború óta Svájcban élő (azóta már elhunyt) neves klasszika-filológus levele mellett ott volt a fordítás elküldött másolata is az említett „meliorációk“-kal: olyan — főleg igei és melléknévi — szinonima-módosításokkal, amelyek révén a magyarra átültetett szöveg hívebben simult a benne foglalt mondanivalóhoz, s ugyanakkor hívebben felelt meg a német nyelvű eredetinek. Ezekre a módosításokra visszaemlékezve, még ma is úgy tűnik, mintha mindegyik „példa“ egy-egy apró műfordítói-stilisztikai elemzést tartalmazott volna saját szótest mivoltában, mintegy ismételten bizonyítván számomra a szövegjobbító változtatások önmagukért-érvelésével, hogy valóban „nincs fordítás, amely nem lehetne jobb“, és ebben a konkrét esetben pótolván azt — itt tágiusuk ki hirtelen a kört —, aminek hazai műfordításunk mindenkor hiányát érezte, s érzi ma is: a gondos, hozzáférő, esztétikai és erkölcsi szempontból feddhetetlen kritikai viszonyulást a lefordított irodalmi műhöz.

Rendszeres műfordításbíráló a romániai magyar irodalomban sosem volt, s a közeljövőben sem várható gyökeres változás. Olyanok is a fordítások — mondhatná bárki, mégpedig joggal, aki az utóbbi évtizedekben akár a sajtóban, akár a könyvkiadóknál megjelent tolmácsolásokat valamelyes figyelemmel olvasta. A „tisztelet néhány kivételnek“ udvariassági formula néhány számjelzőjét indokolt fukarsággal kell mérnünk, ha a stilisztikai egysíkúságra, a szókincs-(szinonima)szegénységre, a mondattani görcsösségre, sőt a súlyosan téves fordítási meg-

oldásokra (leiterjakabokra), egyszerűen a nyelvi képlékenység és a tolmácsolási hűség hiányára gondolunk. A „mellékesnek“ felfogott és irodalmi konjunktúrális helyzetektől vagy szubjektív esztétikai indíttatásoktól függetlenül készült fordítások összeférclői elé szerkesztők, kiadói lektorok, szövegösszehasonlító és kritikusok nem állítanak magasabb mércét (pontosabban: alacsony mércét állítanak!), ezért aztán a hosszú évek folyamán felgyűlt herculesi munkát ezeken az augiászi tereken ma már senki sem vállalja. Persze, ne essünk végtetekbe, s ne fessünk mindent feketére, hiszen mégis vannak biztató kivételek, ezért az általános kép nem jelenthet kizárólagosságot.

Ha már bíráló hangon kezdtük, említsük meg először is azt a fordításkötetet, amely szerintünk az utóbbi esztendőkből a mélypontot jelentette. A romániai német elbeszélőket bemutató válogatásról van szó*, amely a közelmúlt hazai német prózáját lett volna hivatott bemutatni a magyarul olvasó közönségnek. Nézzük meg ezen a kirívó példán, mit is kifogásolhatunk a *válogatásban* és a *fordítói munkában*.

A kötet tizenkilenc szerző negyvenkét prózai írását tartalmazza mintegy 270 könyvlapnyi terjedelemben. Felmerül mindjárt a válogatás kérdése: olyan „keresztmetszet“-tel van itt dolgunk, amelynek eredetiben (vagyis németül) lehetséges volna a megjelenése, a nagy karolást indokolni lehetne sok érvel, ám nincs mit keresnie egy olyan kötetben, amely mégiscsak a megállapodott, *kikristályosodott* értékeket hivatott bemutatni egy más nyelven olvasó rétegnek? A kötet szerzőiről készült jegyzetek aztán megkönnyítik a választ, hiszen azt olvashatjuk bennük, hogy egy bizonyos író — a maga anyanyelvén is! — „ritkán közölt, emlékirataiból néhány részlet... jelent meg“, a másiknak pedig egyetlen, mégpedig verseskötete látott napvilágot... Világossá válik tehát az előbbiekből, hogy a *sokat markol* — *keveset fog* csapdájába esett a válogató, amikor széles körképet akart adni. Hogy aztán egy-egy írótól *mi* és *mennyi* került be a kötetbe, az bármely antológia esetében vita tárgya lehet, itt elismerhetjük az egyéni ízlésnek vagy stíluspreferenciának azt a jogát, hogy ésszerű határok között érvényesüljön; ennek vizsgálatára tehát nem térünk ki.

Ami a fordításokat illeti, be kell vallanunk, hogy olvasásuk idején kissé zavarban voltunk. Egyes döccenők, homályos, nehezen érthető vagy néhol éppenséggel érthetetlen részeknél kénytelenek voltunk levenni könyvespolcunkról az illető író kötetét vagy a *Worte und Wege* című antológiát, hogy a német eredeti alapján tisztázhassuk a kérdéses passzusok értelmét. Íme, néhány eredmény (a példák végén adjuk a fordításkötetre utaló lapszámokat):

— Egy negatív szereplő indokolatlan heveségű kitöréssel így szól az első személyű főhőshöz: „*Szarházi naplopó!*“ Gyanús volt ez a jelző, s utánanéztünk az eredetiben, ahol ez áll: „*Faulenzer, dreckiger.*“ Az első szó valóban naplopót jelent, a második azonban — ennek hátravetett, nyomósító jelzőjeként — lehetne: átkozott, istentelen, mihaszna, szégyentelen, vagy bármi más — a fordító használta kifejezés kivételével. (111.)

— Egy hős gyermekkorát idézi fel emlékezetében, és „... Fülében zsongott a kos tompa bőgése, a bárányok éles *mekegése*...“ Itt már fel sem lapoztuk az eredetit. (135.)

— Az egyik helyen azt olvastuk, hogy a kábelgöngyöltő gép egyik alkatrésze elpattant, ugyanis túlhevítették a *forrasztás*nál. Ellenőrzéskor kiderült, hogy a német szerző műszaki tudásával nincs baj, ő helyesen írta: *Schweissen* (hegesztés). Ami egészen más. (142.)

— Ruhavásárlás: „Fuvola úr érezte, hogy a ruha *ityeg-fityeg* rajta.“ Mi úgy mondanók, hogy *lötyög*. (201.) Ugyanez a szereplő „a szükség parancsára belépett a boltba, a *reménytelen küzdelem* porondjára“. Az eredeti *aussichtsloser Kauf*ról, vagyis *kilátástalan* (kevés eséllyel kecsegtető) *vásárról* (vásárlásról) beszél. (202.)

— Az egyik főhős a temetési szertartás után eloldalog az épület mögé. Hogy miért, azt nem árulja el a szerző, de amikor visszatér: „Johann bácsi ragyogóra suvikszolt cipőjén sárga *csöppek* csillogtak.“ Itt *göröngyök*, *rögdarabok* szerepelnek... (250.)

— Egy másik elbeszélésben aztán még különösebb dologra bukkanunk. A mesélő sárga üvegből készült, vastag falú, hajónak nevezett hen-

* Valaki tüzet kér. Ferencz László válogatása és fordítása. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1973.

gerből szemléli a körülötte zajló vízi életet. Természetes volna, hogy a sárga üvegen keresztül a kékes vizet zöldnek lássa (ezt még az iskolában tanultuk, fénytan órán), s a szerző nem is téved. És a fordító? „A nap átvonul a szürkéskéék égen“-t (blaugrüner Himmel — 255.), vagy pedig „a szürke ég mögül felkelő nap“-ot fordít (grüner Himmel — 256.). Vajon a grün (zöld) és a grau (szürke) némiképp hasonló hangzása tévesztette volna meg? Itt eszünkbe jut, hogy előbb szürke galambokat olvastunk (134.); igaz, hogy itt az eredetiben a barna szín szerepel.

Most sajnos abba kell hagynunk — helyszüke miatt — a (még hosszan tovább sorolható) példák idézését, s lemondunk minden további értékminősítő következtetés levonásáról is.

Érthető tehát, milyen felüdülést jelentett, amikor az előbbtől gyökeresen eltérő fordításban olvashattuk Erwin Wittstocknak, a romániai német próza egyik klasszikusának novelláit.* B. Fejér Gizella első nagy regényfordítása és (ritka) folyóiratközlései alapján joggal várhattuk azt, hogy a Wittstock-novellák reális történetekbe burkolt erkölcsi példázatait kellő hajlékonysággal és stílusérzékenységgel szóalattja meg magyar nyelven. Nem csalódtunk, mert kitűnően, már-már túlzott fordítói alázattal oldotta meg látszólag — de csak látszólag! — könnyű feladatát. Fordítói „alázata“ meglátszik néha a mondatszöves bizonyos merevségén, aminek oka az eredeti szöveg egészen pontos követésére való törekvés. A grammatikai lapszusoknak nevezhető, kevésbé sikerült megoldások száma azonban csekély, ezért bátran nevezhetjük e kötetet a hazai műfordításirodalom egyik sikerének.

Használó véleményünk alakult ki a kolozsvári román író, Augustin Buzura 1970-ben *Absenții* címmel megjelent, írószövetségi díjas regényének magyar változatát olvasva**. Pedig milyen bonyolult feladat elé állította a fordítót a fiatal kutatóorvos megbomlott lelkivilágának többszűkű önelemzését tartalmazó mű! A szakmai téren és magánéletében kényszerűen elviselt kudarcok nyomán Mihai Bogdan, a főhős kusza lidércalom-létét elemzi labirintusként kanyargó, kiüttlanságba vesző, lázas gondolatfűzéssel, s a nemzetközi életre történő homályos utalásoktól az önmaga elé dűnnyögött népdal- vagy gyermekmondókaszerű szövegbetétekig számtalan olyan rész van, amely ugyancsak próbára tette a fordítót. Am Kolozsvári Papp nemcsak a román nyelv tűzetes ismeretéből vizsgálzik jelesre, hanem a beleérzés, a belülről való tolmácsolás ritka képességéről is (ezt már előző, Zaharia Stancu-fordítása is bizonyította). Eppen a jeles teljesítmény miatt kár, hogy a körültekintő kiadói szövegösszehasonlítás, a kívülülről látó lektor gondosabb munkája hiányában könnyen elkerülhető „szeplők“ maradtak itt-ott a különböző fejezetekben, amelyek nem rontják ugyan az összképet, de épp a szöveggörnyezet szépsége láttán hatnak néha zavaróan.

A magyarországi olvasó tehát igényes fordításban kaphatta kézhez a jelenkori román próza egyik jelentős alkotását. Nem mondható el ugyanez arról a kétnyelvű válogatásról, amely a román költészetet mutatja be a német közönségnek***. Az NSZK-beli versszerető olvasónak a népköltészet egyes darabjaitól és Arghesitól kezdve a fiatalabb nemzedékek képviselőiig valóban reprezentatív válogatást ad a kötet, értelmi hűségben skrupulózus pontossággal tolmácsolva minden sort, minden egyes metaforát, de — szabad fordításban, a ritmus- és rímkötöttségek tudatos lerázásával! A román irodalomban jártas válogató-fordító (előszavában Anatol E. Baconsky és Șt. Aug. Doinaș tanulmányaira, Dumitru Micu és Nicolae Manolescu németül is megjelent irodalomtörténetére hivatkozik) sommás utószóban utal arra, hogy a szöveg filológiai pontosságát tűzte célul maga elé, hogy „ad verbum valamiképpen összhangba hozza a német nyelv szellemével“. Olyan túlzott szerénység ez, amely — mondanunk sem kell — a legfontosabbtól: az esztétikai élvezettől fosztja meg az olvasót. Érthetetlen módon, hiszen ha viszszagondolunk a német műfordítás évszázados hagyományaira, a világirodalom klasszikusainak egyenértékű tolmácsolásaira, az UNESCO évi jelentéseiben tükröződő eredményekre, amelyek mind azt igazolják, hogy az NSZK-ban kitüntetett figyelemmel követik a külföldi irodalmak java alkotásait, azt kell kérdeznünk, mi haszna lehet ma egy olyan antológiának, amelynek fordításai bár tartalmában híven visszaadják az eredeti minden árnyalatát, formai tekintetben végül mégis-

* Látomás. Válogatta és fordította B. Fejér Gizella. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1973.

** A kintiek. Fordította Kolozsvári Papp László. Európa Könyvkiadó. Budapest, 1974.

*** Moderne rumänische Gedichte. Eine Auswahl. Rumänisch und deutsch. Übersetzt und herausgegeben von Markus Lakebrink. Philipp Reclam jun. Stuttgart, 1973.

csak nyersfordítások maradnak, olyan csonka szövegek, amelyekből éppen a legfontosabb, a *vers* hiányzik.

Hogy miként lehetséges egy hasznos, szerepét méltó módon betöltő lírai antológia megszerkesztése, arra bizonyosság a romániai magyar költőknek Salzburgban, Szépfalusi István válogatásában és életrajzi-könyvészeti jegyzeteivel megjelent német nyelvű kötete*. Tíz költőt tizenegy ausztriai és romániai német műfordító mutat be — tudomásunk szerint első ízben németül! —, ez tehát a nagykorúsodás korszakába lépett hazai magyar líránk első kipillantása Európa tágabb terei felé. Sütő András az olvasót köszöntő szép előszavában frappánsan így fogalmaz: „[a költők] nem függően mögül: arcuk nyíltságával fordulnak ismeretlen olvasóik felé. A tekintetnek azzal a bizalmával — óhajával és sürgetésével is —, amely népeket és kultúrákat nem képes egymás *főltt*, csak egymás *mellett* látni...“ Éppen ezért dicséretes ez az úttörő vállalkozás, mert célja: más költészetek *mellett* láttatni líránkat, néhány tucat verset bekapcsolni az európai irodalom élő áramkörébe.

Ez esetben is beszélhetnénk egyéni ízlésről és arányérzékéről a válogatásban, egyes neveket kicserélhetnénk másokkal, ám ez mit sem von le az *egész* értékéből: Kányádi Sándor *Fától fáig* című versének az eredetivel „összetéveszthető“ átültetése (Paul Kruntorad), Hervay Gizella verseinek nyelvi simulékonyssággal megoldott fordításai (Anemone Latzina) avagy Lászlóffy Aladár *Az alexandriai könyvtár égése* című költeményének rohanó gondolatritmusait megőrző tolmácsolása (Martha Szépfalusi) azt mutatják, hogy a fordítógárda azonos hullámhosszon *igyekezett* és *tud* hírt adni erről a költői világról. S ha néha elvesznek is egyes sajátos színek, és a *dézsából Eimer* (veder), a *hajbókolból Verbeugung* (meghajlás), a *szusszanásból Atemzug* (lélegzet) lesz; ha Szilágyi Domokos „álomba lassúdo rettenet“-e körülményes szófűzéssel így hangzik: *erfüllt von Grauen, das langsam zum Traum sich verliert* (telve rettenettel, mely lassan álomba vész); ha a játékos alliterációk megismétlésének nehéz feladata meg is haladja olykor a fordítók erejét: ez elvértve jelentkezik egy-egy homályfoltként.

Végül szóljunk arról a kötetről, amely az utóbbi évek legkellemesebb meglepetése volt: Petőfi verseinek német nyelvű lipcei kiadásáról.** A kötet 83 fordítást tartalmaz, köztük olyan versekét, mint a *Reszket a bokor, mert, A XIX. század költői, Egy gondolat bánt engemet, A nép nevében, Szeptember végén, Minek nevezzelek, Föltámadott a tenger, Forradalom, Szeretlek, kedvesem* — s a múlt századtól kezdve nagy számban készült és nemegyszer hű képet adó átültetések után is vállalva a feladatot, Steiner a gondolati-formai megoldások tekintetében párját ritkító eredményt mutat fel, ami nem mondható el túl gyakran a magyar klasszikusok műveinek idegen nyelvű tolmácsolásairól. Nagy érdeme, hogy átmenti a német változatba Petőfi természeti képeinek friss egyszerűségét, megőrzi a sorok zeneiségét, eredeti ritmusát, s alig találkozzunk olyan megoldással, mint amikor például az adott szótagszám arra kényszeríti, hogy rövidítésekhez vagy sorok közötti értelmi „átvetéshez“ folyamodjék.

„Will der Baum sein, bist du seine Blüte. / Bist du Tau, will ich die Blüte sein“ — olvassuk nála, s aki a dallamot is ismeri, immár német *lied*ként énekelheti azt, hogy: „Fa leszek, ha fának vagy virága; / Ha harmat vagy, én virág leszek...“ S ha ezeket az anapesztusokat olvassuk: „Noch blühen die Blumen der Gärten im Tale, / vorm Haus ist die Espe noch herrlich belaubt. / Doch sieh in der Ferne des Winters Signale, / schon trägt das Gebirge ein schneeiges Haupt!“ — szinte német nyelvtudás nélkül is megérteni véljük, hiszen megzendülnek bennünk az ismerős sorok: „Még nyílnak a völgyben a kerti virágok...“

Az érzékeny lelkű költő-műfordító hódoló tisztelete ez egy másik nép nagy klasszikusa előtt. Igen, csakis így lenne szabad *egymás mellett* láttatni két nép irodalmát. Hogy a költők mindig arcuk nyíltságával (verseik eredeti szépségével) fordulhassanak ismeretlen olvasóik felé.

Ritoók János

* Neue Siebenbürgisch-ungarische Lyrik. Ausgewählt von István Szépfalusi. Otto Müller Verlag. Salzburg, 1974.

** Das Meer hat sich erhoben. Übertragen von Gerhard Steiner. Insel-Verlag. Leipzig, 1973.

A bölcselő öröme

Nem nehéz kitalálni, huszonöt-harminc év múlva az irodalomkritika, ez a kipróbált műfaj, az általa jelentősnek tartott új műveket mint az új ezred új stílusának első aratását üdvözli majd, míg napjaink irodalmát — abból a perspektívából — igen egyszerű lesz a „fin de siècle“, sőt „fin de millénaire“ fogalmainak pincéjébe sülyesztenie.

Nos tehát, ha már a naptári fordulókat úgyis, öntudatlanul is, mint az idő cezúráit fogjuk föl, fordítsuk figyelmünket most egy még jelentősebb forduló felé. Tudjuk, hogy az emberiség naptárai ősidőktől fogva kétfajta időt mértek: a földi időt — alapja a Föld Nap körüli keringése — és a világidőt, amelynek alapja a Naprendszer ekliptikán való mozgása. Egy világhónap (2160 év) az az idő, amely alatt a Nap áthalad egy csillagképen, tizenkét világhónap pedig — a teljes Állatkör befutásának ideje — egy világesztendő (Arisztotelész „nagy éve“).

Az 1962-es évvel a Nap, és vele a Föld, nemcsak egyik világhónapból a másikba lépett át — a Halakból a Vízöntőbe —, hanem a nyárból a télbe, egyik világvégéből a másikba. Olyan forduló ez, amilyen legközelebb huszonhat-ezer esztendő múlva lesz, ennyi egy világvég tartama.

Ez a twopence-csillagászzkodás (hiszen ennyire éles határokat nem lehet vonni) nemcsak arra jó, hogy leomssuk az itt tárgyalt költők homlokáról a még oda sem ütött „századvég“-stigmát; azért is kényelmes, mert így biztató választ kapunk arra a kérdésre, hogy „hányat is mutat voltaképp korunk civilizációjának toronyórája“. Mint tudjuk, minden kornak megvan a maga reprezentatív egyéniségtípusa. Úgy hallom, a most következő világhónapé a „személyes Énjét újra kitágító, a teljes Kozmoszt megragadó új embertípus“ lesz. A következőkben, a fenti gondolat jegyében, 1974-es kötetek apropóján, három költőről esik szó; a közös év véletlenének, természetesen, semminő befolyása nem volt az írás alapvető szempontjaira nézve.

Annak az embernek a tudattalan biztonságérzete, aki úgy képzelte, a talpa alatt föld van, és bármédig hatolna is lefelé, akár az idők végezetéig, ásója mindig szilárd anyagba hatolna — ez a fajta biztonságérzet eltűnt, amikor kiderült, hogy egy keringő vacak hord a hátán bennünket. Hosszú idő telt el,

ameddig a lélek fenekén félszegűszöként lappangó újfajta bizonytalanság átadta helyét a világhöz szerves összefüggésben kötődő lét érzésének, egy tágabban értelmezett otthonosság s a természet, lélek és szellem egysége tudatának. Ezt nevezzük makropszichének.

Költőinknél, akiknek megadatott egy új világév első költőinek lenni (bemutató kötetek: Lászlóffy és Szilágyi 1962, Palocsay 1966) — ez az „új otthonosság“ már nemcsak külső jellegű, mint Adynál (az ember-agy ezernyi fényes csillagra kitézőt lobogói) vagy József Attilánál („jó gépen tovább szállanak a művelhető csillagokba“), bár hasonló fogalmazással pl. Szilágyi Domokosnál is találkozunk: „benépesítjük az engedelmes úrt, / mosolyaink kezese bolygókön sétálnak.“ (*Alom a repülőtéren*) A stílus, persze, még nem az igazi, mint az alábbi idézetben sem, itt viszont az emlegetett újfajta kozmoszhoz-viszonyulás úgyszólván már tiszta formájában áll előttünk: „Amolyan hatodik érzék működik bennem, amíg alszom: mint valami antenna, amely fölfogja az anyag üzenetét. Közelebb kerül hozzám a Föld, és közelebb kerülnek az égitestek. Elhelyezkedem a világban; elhelyezkedem az anyag megjelenési formái között; szolidaritást vállalok velük. Hajnalonként érzem, amint átfordul a Föld, hogy odatartson a Nap elé, hogy fölmúttasson — mit tudom én, talán hogy dicsekedjék velem.“ (Szilágyi Domokos: *Himnusz a holnaphoz*)

„Néhány pillanat és / ím, világgá válok“, olvassuk Lászlóffy Aladár első kötetének záróversében, lejjebb pedig: „Itt e koponyában / mindennek lesz helye.“ *A Szövetségek* kötetben, *A repülőgép lezuhanása* című vers 18. gondolata: „A földgolyó hatalmas sisakjába bújtatom a fejem, jobbról és balról Afrika és Dél-Amerika tapad arcomra, fülemre. Éppen ilyen őszi délutánba látok ki a Csendes-óceán üvegén. Mint párás ablakon a cseppek, a viharok lefutnak állomhoz...“ Ugyanitt: „Most zuhanok vissza együtt a Clara-hurrikánnal, a ruhák, a rongyok, a felkavart házak, a por, a leoldott sátrak szomorú mozdulatával.“ *Az Information* című versben:

AZ ÉJSZAKA TISZTÁN BORÍTTA
NAGY KOPONYÁJÁBA
A FÖLDET, MELY SZEMGOLYÓ A
MINDENSÉG
IDEGZETÉN.

Lászlóffy alapvetően kozmovitális gon-
jolkodású költő („Mint védőöltözék az
úrhajósnak, kell nekem az élet, hogy
kiszállhassak a világmindenségbe“),
természetet, történelmet, szellemet orga-
nikus egységben felfogó és szinoptiku-
san feldolgozó elme, aki tudja, hogy „A
Földön, ezen a magától faragott ördög-
golyón egymásban s egymásból kivehe-
tetlenül keringenek a korszakok gömb-
jei“. Az idézet a *Bronzkori temető*
című versből való, ugyancsak a *Szö-
vetségekből*, mely mindmáig a költő leg-
jelentősebb verseit tartalmazó kötet.

Lászlóffy *az idő világpolgára*, az az
embertípus, akiből már hiányzik Pascal
elfogult, gátlásos áhítata. (Pascal: „Ha
látom, hogy elmerül az én kis életem
a múlt és a jövő végtelenségében, hogy
milyen kis teret töltök be a végtelen,
beláthatatlan térben, mely nem ismer
engem, és amelyet én sem ismerek, meg-
rettenek és elcsodálkozom, hogy miért
vagyok itt, és nem másutt, hiszen sem-
mi ok sincs rá, hogy itt legyek, és ne
másutt, hogy most éljek, és ne máskor.“
Azért idéztük ezt a szöveget, mert a stí-
lusa is olyan, mintha egy XVII. század-
beli ellen-Lászlóffy írta volna.) A világ-
gal való bensőséges-otthonos kapcsolat
feltételezi az idővel szembeni elfogulat-
lan magatartást is — „Minden arc köré
odaképzeltetek minden kort.“ — „Az
egyházak egyesültek. Megfeledeztek a
kopernikuszi világmérvől. Az emberek
hazajöttek Amerikából. Többen, mint
egy kalapot, visszatették a fejüket, s
felálltak a vérpadokról. Huszék léleptek
a máglyárol.“ — „A népek visszaban-
dukoltak Ázsiába, s eltűntek az erdők-
ben. Elszéledtek, visszabújtak a barlan-
gokba. Egy idő után nem gyűjtöttek tü-
zet sem, nyersen ették a húst.“ (*Infor-
mation*) Vagy: „Kiszállok menet közben
a kortársi liftből.“ (*Férfiak*) Az első
kötet utolsó sorai: „A jövő tüzében /
foszforeszkál részem.“ Vagy lásd a *Li-
liomok* című verset. És: „az őszi Európa
visszasüt KÉTEZERRE.“ (*Gyertya*) Ez
utóbbi idézet a *következő ütközetből*
való. A kötet, az ezelőttihez mérve, nem
jelent újabb állomást ezen a pályán,
még csak új szakaszt sem; a költő vo-
nata a régi megállóban vesztgel, bár
igaz, hogy befűtve. Valaki azt kérdez-
hetné: no és hát kötelező a költőnek
folyvást és folyvást továbblépnie? Nem
igazságtalanság-e így beszélni arról a
kötetről, amelyben olyan versek vannak,
mint az *Atom a létra alján* vagy a *Régi
állomáson*, amelyek a kikezdetlen
tökéletesség méltóságát viselik maguk
körüli auraként; arról a kötetről, amely-
ben szép számmal találunk olyan soro-
kat, mint *Az én elfordított fejem* vagy
az *Exegi monumentum* fináléja (mely

utóbbi most példa gyanánt idézzük: a
költő nemcsak a nagy kozmikus össze-
függésekre nyitja szemét; ime: „Egy al-
mában benn a keményre / gyúrt hó
őrizzen engem. Úgyis négy vagy / hat
vagy tizenkilenc kis szívem van, / ép-
pen egy öklömnnyí fehérbe való mag-
ház.“) Egy olyan kötetről, amelyben a
költő ember és történelem és szellem
iránt érzett felelőssége (lásd csak az
Erasmus sírját és A *következő ütkö-
zetet*) semmivel sem lanyhább, mint
bármikor — lehet-e így beszélni egy
ilyen kötetről?

Az ám, de aki az *Informationt* írta,
a *Bronzkori temetőt* és mindenekelőtt
A repülőgép lezuhanását, attól ilyen
gondolati építményeket várunk.

„Leszálok, az egyenként elmerült
személyek után az idő esőibe“, írja
Lászlóffy. A vállalkozás olyan, mint a
Szilágyi Domokosé is; lásd *A láz en-
ciklopédiáját*: fölfelé a világtörténelem
épületében, a tej-, ür- és földillatú
földszintről föl, közben különös farsangi
menettel fut össze az ember, a társaság
élen Villon.

Lászlóffy sóhaja („Ó, ha nem zavarna
meg folyton saját emlékeim bagázsa,
melyet letenni nem lehet, akár a szívet“)
itt érintkezik Szilágyi fölmordulásával:

*Mit akartok? örült bagázs!
fejetekre csak újra bajt?
menjetek vissza! föld alá!
trágyázní tovább a talajt!
Mit akartok? örült bagázs!
hisz ez a világ semmit!*

A gesztus talán nem véletlenül azo-
nos azzal a másikkal, amivel egy
Brecht-versben találkozunk, ahol a „jó-
isten-féle potya-hotelben“ (*In des lieben
Gottes billigem Salon*) hangzik el a szó-
zat:

*Indulás most a pokolba!
És ne égjen több szivarparázs!
Lóduljatok poklom fenekére!
Mars pokolba, az egész bagázs!*

(*Mahagonny-énekek*, Gergey Gábor
fordítása)

A költészet annyiban hasonlít a zené-
hez és az utazáshoz, hogy általuk a tu-
datállapotok olyan gyors váltakozása
valósul meg, mint máskor soha; vers-
olvasáskor mintha utaznák a lélek, és
az általa ekkor megtett út sokkalta
hosszabb, mint egyéb pillanataiban. Va-
léry *Eupalinosában* Szókratész a szikla-
darabot, amelyet a tenger hosszú idő
alatt szoborszerűvé formált, összeveti
egy szobrász művével, és kifejti, hogy a

tudatos alkotások a lélek természetes lassú útjának megrövidítéseként foghatók föl. — Tudjuk, hogy a szellemfejlődési hullámokkal mindig együtt jár a valóságlátás egy új mozzanata (Wölfflin). Egy új korszaknak nemcsak újfajta világlátás felel meg, hanem új minőségű érzések is. Szentkuthy Miklós ír valahol arról, hogy az érzelmek éppúgy fejlődnek, mint a technika alkotásai. Például a IX. *szimfóniában* megfogalmazott öröm és a mai örömrzés úgy viszonyulnak egymáshoz, mint az attelage à quatre és egy modern luxuskarosszéria. De ugyanez állhat, nyilván, bármely egyéb érzelmre is. Szilágyi Domokos *Mazsek balladájában* az a költő mondja, hogy „Végig Világ utca hosszában / tessék befáradni hozzám“, akiről azt is tudom:

...ha már kinőtt minden ruhát,
meztelenül borzong a végtelen partján
még fölzárkózik mögé a világ.

Ezért „fáradok be hozzá“, ezért bírom ebben a költőben, és hiszem úgy, hogy az újfajta és általam talán még ki sem próbált érzelmek hatnak a verseiben. A költő egy lépéssel előttünk jár — ő a Psychopompos, a Lélekvezető.

Nehéz volt elképzelni, mi következhet még két olyan kötet után, mint a *Garabonciás* és *A láz enciklopédiája*. A *Búcsú a trópusoktól* azután fölülmült minden várakozást, nem okozott csalódást a *Fagyöngy* sem, és a *Sajtóértekezlet*, a költő válogatott verseinek kiadása a legjobb verskötet marad azok közül, amelyeket nálunk kiadtak. (Egyetlen verset hiányolunk ebből a válogatásból: *A császár halálát*. Ugyanakkor kimaradhattak volna belőle az olyanok, mint a *Gagarin*.) A *Felezőidő* nem mérhető a költő egyetlen kötetéhez — még az elsőhöz sem, amelyben ott a *Halál árnyéka*-ciklus. Pedig magas cében indul a *Felezőidő* is: „Anyám, midőn világra hoztál, / apogátva is megátkoztál! / Dühös bömbölésem hallgatva / meg-elátkoztál apogátva!“ De ez a hang már a vers végére olyan közhelybe fullad („S miért szültél velem halált!“), ami már a század elején is paródiaszámba ment (Karl Kraus: „...Sie einem toten Kind' das Leben gab“), s a költőnek csak a kötet néhány pontján sikerül megtalálnia a kezdeti hangot. Maradandó versek az *Éj és csend*, a *B-A-C-H*, a *Sorok egy tébolyda falára*, az *Észak*, a *Felezőidő* és a *Zuboly*.

Tulajdonképpen igazságtalanság is volna elvárni a költőtől, hogy mindig oly alapjaiból forgassa föl a lelkét, mint a *Búcsú a trópusoktól*-ban. A költőnek

is pihennie kell, és főképp: megadatott neki a kísérletelés joga. Nem sikerülhet minden kísérlet, másrészt pedig még korántsem fejeződött be; ki kell várnunk a végét. A könnyed szellemeskedés és elegancia, a tüntető, provokáló rimaszózat stb. itt még nem bizonyultak egy új szintézis megbízható elemeinek. Egyelőre.

A *Fagyöngy* című kötet fele a Palocsay Zsigmondé, de a „maga részét“ persze nem lehet különválasztani aszerint, hogy mely verseknek a kiadói értelembe vett szerzője.

Az őstörténet egyik rejtélye, hogy gazdag és erős népek hatalmas városokat építettek, egy ideig laktak benne, azután — minden érthető ok nélkül — elvonultak valamerre, otthagyták a várost templomaival, palotáival a puszta közepén. Mintha hirtelen megőrültek volna. Valahogy erre emlékezett az, ahogyan Palocsay Zsigmond vonult ki a költészet oly fáradságosan összehordott városából. Imponáló az a bátorság, amellyel — a hatvanas évek elején — nemet mert mondani minden lírai közhelynek. Saint-John Perse szavaival mondhatná: „És mi már sohasem érthetünk egyet azzal, ami volt“ (*Szelek*), és ugyanitt: „Mindent előről kezdeni. Mindent előről mondani. És a tekintet kaszáját minden vagyónunk fölé!“

De persze, a tekintet kaszájának bármily élessége sem lenne elegendő ahhoz, hogy a költőben — pusztán, mert új utakon jár — az új szellem reprezentánsát lássuk. Két dologra kell itt emlékeztetni. Az egyik: Palocsay nyelve nem is nevezhető emberi nyelvnek — sokkal közelebb áll magához a nyelvbenem-foglalt gondolkodás architektúrájához, sőt a gondolatelőtti belső érzékelés logikájához. Az emberi nyelv fogalmak lineáris rendjébe, szukcesszív sorba fűzi a gondolatokat, holott a gondolkodás is olyan, mint az ementáli: nem homogén, rések, üregek vannak benne. A Palocsay-beszéd primerebb — nem primitív — közelebb áll a világhoz: az *alatt* van, amit mi valóságnak nevezünk. Valóságalatti.

Talán ebből a primer, a lét ősfokához közel álló líraiságból fakad Palocsaynak az a sajátossága, hogy minden általam ismert költőnél (talán az egy Dylan Thomast kivéve) bensőségesebb viszonyban áll a természettel, és egyáltalán, magával a világgal. Palocsay azon kevés költők egyike, akik nem küszködnek az elmúlással; verseiből teljességgel hiányoznak a halálgravitációs örvények. Olvassuk el *A fekete gólyát*: nem más ez, mint a mulandóságban való fokozhatatlanul könnyű és bölcs megnyugvás.

Palocsay készen kínálja a párhuzamot versei és a tücsökdal között. A tücsökének az, amivel az ember izelítőt kap az örömeiből. Thoreau-t idézem: ami a tücsökdalból hangzik, az a „bölcesség, ami sohasem jöhet későn, — bölcesség túl sötét gondon, hűvös, ritka, érett, könnyű, őszies bölcesség, messze túl a heves tavaszon és a szenvedélyes nyáron“ (*Emlékezzünk a Vízöntővel a tél kezdődik*). „Az évszakoknak vége, mind elalszik, s mi énekeljük hozzá a bölcöldalt.“ — „Az évszakok változásától függetlenül ott ülnek a fűszálak tövén, és énekelnek nem változik, ahogy nem változik az igazság.“

Párhuzamot lehetne vonni *A lát enciklopédiája* és Palocsay poemája, *A Nagyelefant* között; ez utóbbi a költő egyik legjelentősebb, mintegy kvintesszenciális írása (annak idején igen gyatra kiadásban hozta ki az Ifjúsági Kiadó). Tér hiányában most foglalkozzunk mégis *A Vigasz Fája* kötetel (amiről mondjuk el rögtön, hogy a nálunk látott legszebb kiállítású verskötet — Deák Ferenc munkája). Itt van mindjárt az *Élőholtan* című vers.

A kritika és a szakértők nagy fanyal-gással fogadták. „Ahab, az nem volt bálna! / az ember hibája, / hogy kinjárt-szomját / varrja valami börbe-szörbe: / nevezett: Földi Szörnybe; / ráölti aztán a FEHÉR / meg NAGY nevet.“ Pontos költői megfogalmazása annak a tételnek, hogy a tudatfluxusok ráirányulásukban konstituálják a szimbólumokat, kibontakozva rajtuk... S ha az ember „értelme karmait“ ráteszi a szimbólumra, „szigonyod beér a szívömlőbe, / s gőzeit kibömbölve / vele vész kinod a Szörnyvel (...) / helyetted szolgál a végességnek.“ Hogyan? „Követ utadon meg nem rohadva, / (...) gondoz lelkedben villó mécesest, / s valami kékes ernyőt tarthat, / ahol napozni nem akarnak / _____ sohase a győztesek.“

A kötet másik tengerész-példázata sem nyerte el a kritika tetszését. „Mentem, uram, mert mennem kellett“ — való igaz, hogy ezt így még köznapi beszédben sem ejtenék ki az igényesebbek. (*Kolumbusz imája*) De figyeljünk, mi jön utána: „s magamtól — jaj, de távol estem; / bolygó lelkem most megjelenem, / jer hát: topogj, tapogass, / nézz meg engem _____.“ E versében is (amely a végére illesztett, lényegileg nem oda tartozó rész ellenére is a kiszolgáltatott ember méltóságának nagy-monológia marad), mint aliquot hurokkal átszőtt egész költészetében a szavak visszaverődő, lecsengő, egymást átfedő jelentésudvara egészen sajátos hangula-

tot hoz létre. — Palocsay új kötete mentes az előbbieket legtöbb gyengeségétől, amelyekben sokszor igen nagy volt a vers belső rétegei közötti surlódás, másrészt pedig fenyegetett néhol a lezáratlan szó-sorok kockázata, ahol is a szöveg végén levő úr visszahat a szavakra, s a *regresszív asszimiláció* rájaga meg a verset. A *Vigasz Fája* jelentős állomása a Palocsay költészetében végbemenő intellektualizálódási folyamatnak. A költő értelme mélyebb harmóniák rétegei felé fordul, újabb verseiben a költészet egészében feltáratlan lehetőségeit próbálja ki: gondolunk az időközben megjelent *Éjjeli heliogramra*, a *Hangyabolyonra*, a *Szélbántón a Földi Szelleme*. De ez már a következő kötetre tartozik — amelyre nézve garancia ez a mostani.

Ha a három költő verseiben azt a „kifogalmazhatatlan zónát“ keressük, ami nem más, mint olyanfajta tudás, amit nem bírtunk korábban, vagyis ami nem tudás valami más felől, hanem maga a tudás teljessége, akkor a következőket állapíthatjuk meg: ez a zóna, mag, erőtér Lászlóffynál a versen kívül van, Szilágyinál a versen belül és Palocsaynál egyenletesen, elektronfelhőszerűen szétoszolva a versben. A versek dinamikája Lászlóffynál centrifugális, Szilágyinál centripetális, Palocsaynál szórt. Ha valaki abból indulna ki, miszerint a létezés tulajdonsága („minden dolog legdöntőbb tulajdonsága, hogy van“), levonhatná a következtetést, amelynek értelmében a „nagy-nagyobb“, „hullámzó-hullámzóbb“ stb. analógiájára mondhatjuk, hogy van létező és létezőbb. Továbbmenve, az érzékszervek csak bizonyos tartományokban való használhatósága feltételeznél, hogy az ember számára ugyanígy csak az adott értékek között létező van. Vagyis, ha valaminek a létezési indexe túl kicsi, az számunkra nem létezik eléggé, szubzisztens — szemben a túl intenzíven létező szürzisztens dolgokkal. Ebben az értelemben hasonlíthatók Szilágyi Domokos és Palocsay versei radarernyőkhöz: előbbi a túl magas frekvenciájú dolgok világában mozog, utóbbi a túlon túl mélyen létezőkében. Lászlóffy versei a befogadó tudatát szélességében, a Szilágyi magasságában, a Palocsayé mélységében tágtják. Egyik az új világlátás költője, másik az új érzelmeké, harmadik az új bölcességé.

Ennyit tudtunk hamarjában elmondani az új világév első költőiről.

Szöcs Géza

Sajtótörténetünk jelentős fejezetéről

A sajtótörténeti kutatások terén még sok a „fehér folt”. Ezért minden újabb kísérletet úgy kell üdvözölnünk, mint újszülöttet, s minden egyes munka ugyanakkor a kutatások további folytatására biztat. Az 1974-es *Korunk Évkönyv* is hasonló tüzet próbált élesztetni történészek, irodalmárok, kritikusok szívében, mikor megannyi értékes publikáció megemlékezésével — jobbik esetben „megízeltetésével” — sajtótörténeti búvárkodásra csábított.

Ion Spălăteu, a történelemtudományok doktorát a század negyedik évtizedének haladó sajtója foglalkoztatja, és vizsgálatában a funkcionális, a hatékonyság, az aktív szerepjátszás érdekli, a mozgalom és a sajtó közötti cselekvő összefüggés kutatásának a tárgya. Sajtótörténeti kötete* ezt a törekvést teljesíti ki; a történelem egyik legsötétebb korszakának sajtóját bevilágító „fáklyalángokat” kutatja a pártvezette küzdelem leglényegesebb momentumaiban, azokat az erővonalakat tárja fel, amelyek a mozgósító, szervező, cselekedni és harcolni serkentő eszmék érvényesülését elősegítették. „Történelmi távlatokból tekintve — írja zárószóiban — a szerző — ez a »fénylobbanás«, amely 1930—1940 nehéz éveiben lángolt fel a romániai forradalmi és demokratikus sajtóban, úgy jelenik meg előttünk, mint elevenen égő láng, melyet a legforróbb hazaszeretet éltet, és amely bevilágította az utat 1944 augusztusáig.”

Ebben a felfogásban a kor legmélyebb társadalmi problémáitól átitatott, a történelemlakításban részt vevő, fejlődő, nagykorúsodó sajtó története körvonalazódik. A század negyedik évtizede ugyanakkor nemcsak a megfeszített, áldozatos küzdelem, hanem a megpróbáltatások évtizede is. A törvényenkívüliség nehéz körülményei között tevékenykedő párt és a forradalmi szakszervezetek munkájában a legmesszebb menő rugalmasságnak kellett érvényesülnie, hogy az illegális és legális munka minden lehetőségét hasznosítani lehessen. A faszizmus eszmeáradatával szemben táplálni kellett a nép hitét a haladás eszméiben, a megtorlások, üldözések közepette is erősíteni a dolgozók harci egységét, a párt sorait. Ezekben az években hősközhöz méltó szerepet vállalt és töltött be a haladó sajtó. Hasábjain egyre több helyen, mind erősebben lángolt fel a párt mozgósító,

harcra buzdító szava, hozzájárulván a leghaladóbb társadalmi erő, a romániai proletariátus öntudatának formálásához. A szerző kutatásainak fő tárgya elsősorban a központi és vidéki illegális kommunista sajtó, de a radikális polgári sajtó sem kerüli el figyelmét. Az újságok mellett broszúrák, röpcédulák, rölapok tartalmára is történik utalás, és végül — a könyv értékét növelő kiadatlan forrásokból merítve — a korabeli memoárirodalom, a szóbeli vallomások, levelezések feldolgozásával egészül ki e gazdag kutatási anyag. Több száz újság cím, név, rengeteg idézet szerepel a könyvben, de a lényeges az eszmei rendszerezés: ez összefoglaló tanulmányának gerince.

Az első fejezet a sajtó és a munkásmozgalom szerves kapcsolatának, a párt sajtópolitikájának történelmi áttekintése. Itt találkozzunk először azokkal a leglényegesebb publikációkkal is, melyek a kérdésfejtés során sokszor felbukkannak majd; az illegális *Scinteia* és a körülötte kibontakozó szervező-terjesztő mozgalom — a „pri-pre-pro”, azaz a proletár sajtó barátai (prietenii preseii proletare) —, a *Lupta de clasă*, majd a legkülönbözőbb rétegekhez szóló nyomtatványok, mint a *Lupta C.F.R.*, *Ogorul*, *Lupta universitară*, *Cazarma*, *Doftana Rosie*, *Stinga*, *Kolozsvári Friss Újság*, *Korunk*, *Flacăra* vagy a polgári *Adevărul* és *Dimineața*.

A második fejezet szuggesztíven érzékelteti a tiszta eszmei-politikai irányvonalért küzdő sajtó jelentőségét. A faszizta eszmék behatolásának útjait változva tárja fel az ellenerőket, amelyek gátolták a tévtanok terjedését. A józan gondolkodás, az egészséges közvélemény feletti örködés sohasem volt időszerűbb, mint ebben a periódusban. Amikor a tömeges kivégzés, gyilkolás, uszítás volt napirenden, a sajtó propagandista szerepe vitathatatlan elsőszerepre tett szert. Az *Era nouă* címen megjelenő legális pártlap például arra szólítja fel olvasóit, hogy a dialektikus materializmus elvi alapján kell tárgyalni a kor ideológiai kérdéseit. Az eszmei fertőzésre csak következetes eszmei örködéssel lehetett válaszolni. Ezt a szükségzerűséget fogalmazza meg a *Korunk* is — mely betöltött szerepéhez méltó helyet foglal el e kötetben —, amikor arra figyelmeztet, hogy határozott állásfoglalás hiányában „az értelmiség összeomolhat”. Vitaszellem jelenik meg a lapokban, a pártos marxista állásfoglalás úgyszólván nélkülözhetetlen alapállás

* Ion Spălăteu: *Printre foarfecele cenzurii*, Editura politică, București, 1974.

minden szerzőnek és szerkesztőségnek: „Neves román, magyar és más nemzetiségű értelmiségiek mélyrehatóan magyarították a dialektikus és történelmi materializmus alapelveit, mely a világ-alakítás eszközüül szolgált” — írja a szerző. Az *El a kezekkel az antifasiszta harcosokról* című tanulmány a cselekedetek színterén mutatja be az évtized forradalmi és demokratikus sajtóját, mely egyik mozgatórugója az antifasiszta mozgalomnak, s harci fegyvere a pártnak, minden haladó erőnek. Ugyanakkor „védőügyvédje” is a börtönbe hurcolt kommunistáknak, utcai tüntetések, tiltakozások szervezője, az egész nép demokratikus jogainak védelmezője.

A proletariátus harci egységének létrehozásában játszott szerepről szól az ötödik fejezet. Kommunisták, szocialisták, szociáldemokraták, nők, férfiak, fiatalok, idősök nemzetiségi különbség nélkül küzdenek az antifasiszta mozga-

lomban. Az egységbe vetett hit egyik táplálója a sajtó. Együttműködésre, közeledésre tanítja-szervezi tábort, az érdekegység mély társadalmi gyökereit mutatva meg. 1938—1940 között fokozódik a sztrájkmozgalom, s az 1939. május 1-i hatalmas tüntetés — melyet valamennyi haladó sajtótermék bőven ismertet — az egység eredményét jelzi. A könyv utolsó két fejezete a fasiszmus elleni küzdelemnek a háború ellen vívott harccal való összekapcsolódását, a proletariátus harci egységének elmélyülését mutatja be. Fölhangzik a „minden talpalatnyi föld megvédésére” mozgósító jelszó.

Ion Spălățelu könyve mélyre látta, összefüggéseket tár fel, rendszerez, egyértelműen következtet, meggyőz. A történész alaposágával, de ugyanakkor az újságíró szakértelmével és szakmaszeretettel közeledik a témához. Ez teszi könyvét a nagyközönség számára is élvezhetővé.

Pongrácz Mária

Aurel Ciupe rajza

A Bolyaiak metaforája

„...végeredményben mi volt Bolyai Farkas? — teszi fel a kérdést az idősebbik Bolyai születésének kétszázadik évfordulóján Weszely Tibor, a Bolyaiak életművének kutatója. — Matematikus, technikus, író? A kérdésre adott helyes válasz talán ez lenne: korának egyik fausti műveltségű, enciklopédikus tudású polihisztora.“ Mint jó néhányszor az előző években (például Ady, Petőfi, Eminescu, Bartók ünnepén), az IGAZ SZÓ szerkesztői az évfordulás alkalmát látványos különszámmal (1975. 3.) tették eseménnyé a hazai magyar sajtóban, napjaink információöszönében. Ezúttal is sikerült rangos szerzőgárdát felvonultatniuk — a matematikus szakiró mellett elsősorban persze írókat-költőket, irodalomtörténészeket, sőt színészeket; a Bolyai-kérdés régóta nem csupán a matematikusok ügye, de egész kultúránk lehetőségeinek és határainak kézzelfogható bizonyossága s egyben világszínvonalú jelképe. A szerkesztői beköszöntő „az irodalom, a szép szó tisztelgését“ igéri. „A két Bolyai emberi-erkölcsi nagysága, művelődéstörténeti jelentősége logarléc nélkül is érthető, megsejthető. Higgyünk, bizzunk hát a költészet pontosságában.“

Ez a szerkesztői program az *Igaz Szó* 1975. márciusi számában reálisnak bizonyul, a közismert Bolyai-szakértők (Benkó Samu, Abafáy Gusztáv, a már említett Weszely Tibor) mellett ugyanis valóban a költőké a vezérszólam e mutatók összeállításban. Mihai Beniuc a szerkesztő felkérésére levélben válaszolt, ismételten hitet téve a barátság szelleme mellett (idézet a levélből: „Bolyai Farkas és fia ezenkívül átéltek még egy nagy emberi drámát, azon igyekezték, hogy hozzájáruljanak Erdélyben a románok és a magyarok kölcsönös megértéséhez“). Szemlér Ferenc, Kiss Jenő, Horváth Imre, Tóth István, Lászlóffy Aladár, Szilágyi Domokos, Farkas Árpád, Mandics György, Fábrián Sándor új verset küldött (néhány igazán szép is van közöttük), Szócs Kálmán hagyatékából egy Bolyai-szonettkoszorú került elő — szívesen olvastuk volna teljes egészében, nem csupán részleteket belőle, hiszen költészetünk nem büszkélkedhet oly sok szonettkoszorúval.

Annál jellemzőbb, hogy a romániai magyar líra immár kettővel is büszkélkedhet ezen a Bolyai-évfordulón. Talán az egész *Igaz Szó*-szám legérdekesebb, legeredetibb írása a Székely Jánosé (*Bolyai János metaforája*), amelyben a maga Bolyai-élményéről vall, arról, hogyan született a tervezett Bolyai-regény helyett a szonettkoszorú, s arról, hogyan „öregedett“, alakult hozzá az egykori regény-témához. De éppen ez a szép, őszinte esszé a legjobb cáfolata Székely János meddőségről, kimerültségről panaszok sorainak. Úgy tűnik, ismét adott az a gondolati-érzelmi háttér, amelynek újabbkori líránk egyik irodalomtörténeti emlékeztető darabját köszönhette. Igazolásként két részletet idézünk a *Bolyai János metaforájából*:

„Az alkotó élet lényege szerint konvenciótlan. Viszont az emberek békés együttélését megiscsak a konvenciók teszik lehetővé. Ez a fogalmi ellentmondás a gyakorlatban »alkotó« és »polgár« ádáz viszályában szokott testet öltetni, amelyben — mondanom sem kell — többnyire az alkotó marad alul. Ritkák és boldogok a Goethék, a Gaussok, a nagy családfinták, akik konvenciótlan életüket úgy szervezték meg, hogy közben bölcsen somolyogva (mondhatni külsődlegesen és forma szerint), eleget tettek a világ konvencióinak is. Bolyai Jánost a gondolkodás rendkívüli őszintesége és következetessége képtelenné tette erre a hajlékony fölényre, erre az elnéző mosolyra — erre a mély megvetésre. Soha semmi áron nem volt hajlandó megtagadni, még csak békülékenyen elhallgatni sem azt, amit igaznak tartott. Következésképp magányba, remeteségbe kellett vonulnia — pusztulnia kellett.“ (Beniucnak a Bolyai-témáról Brecht Galilei-drámája jut eszébe!)

Másik idézetünk jellemzően összecseng Kocsis István nagyszerű Bolyai-mo-nodrámájával (amelyről ebben a számban az úttörésre vállalkozó Gyöngyösi Gábor és Zsoldos Árpád, valamint Fábrián Ferenc és Ferenczi István mondja el élményeit). Figyeljük Székely János szövegét: „...János, ahogy én megismertem,

a tehetségnek és méltóságnak azon a fokán állt, ahol az ember már belátja a gőgös igazságot: *nem érdemes foglalkozni, csak a legnehezebbel*. Nem kutatta a részleteket, mert nem is ismerte őket. Tiszta igaz. De én azt mondom, ha ismerte volna, akkor sem vesződik sokat velük. Hanem csak a legnehezebbel. Azzal, ami évezredek során senkinek sem sikerült, amibe tucatnyi zseniális előd bicskája beletörött már, azzal, ami maximális mértékben teszi próbára (és hasznosítja) az észet. Mondjanak bármit a csúcs- és részletproblémák derék kutatói: én tudom, hogy van ilyen becsvágy. Ajándékba kapott géniusának tartozik ezzel az ember."

Végül a folyóirat Bolyai-számának még egy költői s egyben irodalomtörténeti vonatkozásáról: Balogh Edgár egy 1965-ös eseményt idéz fel, akkori publicisztika-szemináriumának hallgatói (köztük Farkas Árpád, Király László, Magyarai Lajos, Molnos Lajos) Bolyai Farkas szindarabját adták elő Kolozsvárt, s szerepüket versben is megfogalmazták a szemináriumon; a közben eltelt évtized a Bolyai-ösbe-mutató mellett az egykori diákszínjátékosok okán is irodalomtörténetivé növelte a diákszínpadai eseményt...

K. L.

A NEMZETKÖZI EGYÜTTMŰKÖDÉS DEMOKRATIZÁLÁSÁNAK KÖVETELMÉNYEI (Ej a socialistá, 1975. 3.)

Az utóbbi évtizedek során a világban végbement szerkezeti változások és az emberiséget foglalkoztató létfontosságú kérdések megoldása parancsoló módon a nemzetközi viszonyok gyökeres átalakulását követelik — állapítja meg tanulmányában Edwin Glaser és Victor Dulescu az *Era socialistá* hasábjain. A nagyhatalmi törekvések szülte s a szabadság eszméjével ellentétes erőpolitika ma már korszerűtlen, és mindenben ellentmond az emberiség alapvető érdekeinek. A múltnak ezt a gyászos örökségét fel kell számolni a népek biztonságának és békés fejlődésének érdekében.

Az új gazdasági és politikai rendszerek létrejötte az államközi viszonyok demokratizálását ösztönzi, biztosítja minden ország egyenlő beleszólási jogát a világközösség bármely kérdésének megtárgyalásakor. Csakis ilyen módon lehet olyan égető, létfontosságú kérdéseket megoldani, mint egy új háború veszélyének elhárítása, a fejlődésben visszamaradt államok megsegítése, a fegyverkezési hajszá leállítása stb. Mindezek csak közös erőfeszítések útján lesznek elérhetők.

Ma már mindenki elismeri, hogy az összes államok részvétele a nemzetközi életben rendkívül hatékonyak bizonyult. Merőben új államközi kapcsolatok alakultak ki, s ezek keretében biztosíthatóvá vált az egyenjogúság, a nemzeti függetlenség, az önállóság és a be nem avatkozás elvének kölcsönös tiszteletben tartása. Kiténik mindez az ENSZ Alapokmányából is. Az európai biztonsági és együttműködési konferencia szintén ezt a felfogást erősíti, hi-

szen az értekezleten teljes a jogegyenlőség, és egyformán szem előtt tartják minden részt vevő állam érdekeit.

Az államok közötti viszony új formája ma objektív követelmény, annál is inkább, mert a történelem azt igazolja, hogy az erőpolitika alkalmazása csak ideig-óráig hozhat bizonyos kérdésekben ún. „megoldást”, de sohasem tudta a népek szabadságtörekvéseit véglegesen elfojtani. Az erő alkalmazása mindig a nagyhatalmak céljait szolgálta, ellentétben volt a nemzetközi együttműködést hirdető elvekkel, valamint a béke- és szabadságszerető népek érdekeivel.

Az új típusú együttműködés egyik lényeges alapelve az államok jogegyenlősége. Ennek kölcsönös elismerése megteremti minden állam számára annak az előfeltételeit, hogy egyenlő félként vehessen részt minden közérdekű kérdés megvitatásában. Ugyanakkor igazolja minden állam illetékességét az együttműködés — új körülményeknek megfelelő — szabályai kidolgozásában. Ez a demokratizálási folyamat új elemekkel gazdagítja az említett elv tartalmát.

A tőkés társadalmi rendszer újabb válságát a gazdasági, társadalmi és politikai ellentmondások kieleződése jellemzi. A folyamat új problémákat támaszt, megoldásuk pedig egy új világrend kereteiben lehetséges.

Figyelemre méltó, hogy világszerte erősödik az összes államok egyenlő jogainak tiszteletben tartására s minden megkülönböztetés megszüntetésére irányuló törekvés. Ma már egyre több államférfi tekinti ezt a követelményt a világbéke kategorikus imperatívuszának, amint ez az ENSZ szövegéről többször is elhangzott. Egyébként az ENSZ legutóbbi közgyűlései több olyan határozatot fogadtak el, melyek mind az új

felfogást erősítik. Az 1974. áprilisi, rendkívüli közgyűlés megállapítja, hogy „a jelenlegi nemzetközi gazdasági rend összeütközésbe került a nemzetközi politikai és gazdasági viszonyok fejlődésével“. A közgyűlés ugyancsak szorgalmazta a fejlődő országok részvételét az emberiséget érintő nagy kérdések vitájában.

A Román Kommunista Párt XI. kongresszusán elfogadott Program kiemeli, hogy adva vannak a nemzetközi élet demokratizálásának feltételei. A következő évtizedek nagy társadalmi és történelmi átalakulásokat hoznak: az erőviszonyok előreláthatólag a haladó erők javára alakulnak, amelyek mindinkább képessé válnak a világ arculatának megváltoztatására.

Érthető, hogy ez a folyamat nem lehet végbe konfliktusmentesen. Sőt, az ütköző érdekek bonyolultságából következik, hogy a visszahúzó erők mindent meg fognak próbálni a kibontakozás akadályozására vagy lassítására. Eppen ezért az ügy sikeres kimenetele megköveteli az összes haladó és demokratikus erők mozgósítását és összefogását.

Országunk nemzetközi szerepe és tevékenysége ezt a felfogást tükrözi és szolgálja. Az ENSZ-közgyűlés legutolsó ülészakán hazánk küldöttsége ismételt hangsúlyozta, hogy az egész emberi közösséget érintő kérdések megoldását csakis a részt vevő — s a teljes jogegyenlőség szellemében együttműködő — államok összefogásával lehet megközelíteni. Románia már 1957-ben javasolta bizonyos elvek elfogadását, amelyek éppen ebben az értelemben kívánták a nemzetközi gazdasági kapcsolatokat szabályozni. Támogattuk és támogatjuk a fejlődő államok gyorsabb haladását segítő intézkedéseket. Az elmúlt években az előbb vázolt elvek szellemében 30 állammal kötöttünk barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási egyezményt. Ennek eredményeként hazánk nemzetközi tekintélye állandóan növekedik és erősödik.

ÖTVENÉVES A NOVIJ MIR (Novij mir, 1975. 1.)

Az 1925-ben alapított *Novij mir* egyike a legkiemelkedőbb szovjet irodalmi-művészeti és társadalmi-politikai folyóiratoknak. A kommunista párt olyan vezető képviselői szerepeltek benne, mint M. I. Kalinyin, A. V. Lunacsarszkij, I. I. Szkvorcov-Sztyepanov, V. D. Boncs-Brujevics; a lap hasábjain jelentek meg először az addig csak kéziratban létező lenini munkák a proletariátus diktatúrájáról. Itt közzölték műveiket a szocialista realizmus megalapozói:

Gorkij és Majakovszkij, Solohov, Fejgin, Tvardovszkij — aki hosszú ideig a *Novij mir* főszerkesztője is volt —, és sokan mások. Itt jelentek meg a mai szovjet irodalom legrangosabb alkotásai; a lap állandóan helyet biztosít a fiatal írónemzedéknek, keresi az újat. Hagyományörzően elmélyíti az irodalom és a szovjet nép élete közti kapcsolatot, a kommunista építés időszerű problémáival foglalkozva emeli irodalmi termékeinek színvonalát, alakítva ugyanakkor az irodalmi közízlést is.

Az érdekesen megszerkesztett jubileumi szám végigkíséri a lapban ötven évvel ezelőtt felvetett kérdések eszmei és időbeli fejlődését. Az 1925-ös januári, első szám majdnem minden cikkének „megfelelőjével“ találkozunk az olvasó.

A politikai események során a tudományban felvetődött kérdéseket vizsgálva G. Golikov elemzi a Lenin-íráások kiadásának útját az eltelt ötven évben.

A *Novij mir* első számában a cárizmust leleplező írás jelent meg Lunacsarszkij tollából az akkor 100. évfordulójához érkezett dekabrista felkelés kegyetlen megtorlásáról. Erről a témáról értekezik, az azóta feltárt dokumentumok alapján, G. Nyeveljev a mozgalom immár 150. évfordulóján, *A cárizmus a történelem ítélőszéke előtt* című tanulmányában.

A *tudomány világában* rovat keretében G. Fjodorov, kapcsolódva N. A. Morozovnak az 1925. 1. számban megjelent történettudományi cikkéhez, az ebben a tudományágban elért mai eredményeket, a történetkutatás újabb módszereit ismerteti.

Érdekes válogatást közöl a jubileumi szám a *Novij mir* ötven éve során publikált szovjet — orosz és nem orosz — költészet anyagából; Majakovszkij, Jesztyenyin, Martinov, Marsak, Ahmatova, Mihalkov, Abasidze, Szimonov, Jevtusenko, Voznyeszenszkij és mások versei a jubileumi szám több mint egyharmadát — száztíz oldalt — foglalnak el. A próza-rovat egyik szerzője a lap első számában Vlagyimir Ligyin volt *Halászok* című elbeszéléssel; ez a szám az azóta is közzé író két újabb karcolatát mutatja be.

A jubileumi szám olyan irodalomtörténeti és -kritikai kérdéseket is tárgyal, amelyek az első, 1925-ös lapszámban is felvetődtek. Izgalmas feladat megvizsgálni az egyes írókról, kritikuskokról szóló véleményeket, összevetve a maiakkal. V. Zsdanov — M. I. Szemevszkij akkori közléséhez kapcsolódva — Nyekraszovról mint publicistáról és lapalapítóról vázol képet. T. Motiljova *Anatole France, a huszadik század klasszikusa* című reflexiójában Lunacsarszkij ötven évvel ezelőtt megjelent kritikáját veszi

alapul, mely a marxista filozófus megnyilatkozása volt elsősorban, s benne Lunacsarszkij a társadalom bonyolult problémáit boncolgatta; Motiljova írásában több hely jut az Anatole France-i alkotóművészet elemzésének. N. A. Trifonov Lunacsarszkijt irodalomkritikusként bemutató könyvéről I. Kolno tesz érdemleges megállapításokat. V. Kovszkij Valerij Brjusov három, ötven éve közölt verséből kiindulva a szimbolista költő írói nyilatkozatait, a korabeli íróközösség dokumentumait felhasználva mutatja be a század eleji írórszot. O. Reznik Szergej Bászov-Verhojancevnek, az első forradalmi évek tevékeny írójának, a népmesei ihletésű szatíra egyik megalapítójának emlékéit idézi, szintén a *Novij mir* első számában megjelent műve alapján.

A jubileumi szám egyik legérdekesebb, számunkra eddig nehezen hozzáférhető anyaga az 1925–1974 között megjelent legfontosabb novellák, versek, riportok, cikkek címét közlő, húsz oldalnyi jegyzék, mely az eltelt fél évszázad sajátos krónikáját tartalmazza.

EGY KÖNYVSOROZATRÓL (Művelődés, 1975. 3.)

Hogyan ágaznak szét az immár fogalomná vált TÉKA vonalai és vonalatai? Erre a kérdésre válaszol Mikó Imre, a Kriterion Könyvkiadó TEKA sorozatának egyik szerkesztője. A ma már több mint ötven kötetet számláló, népszerűvé vált könyvsorozatban naplók, emlékiratok, levelezések, útleírások, aforizmák, klasszikusok és bestsellerek jelentek meg, igyekezve a „könnyebb fajsúlyú művekről rászoktatni az olvasót a súlyosabb tartalmú művek olvasására“.

A *gyakorlat filozófiája* (Gramsci), a kétkötetes Lukács György-válogatás, Fábry Zoltán antifasiszta publicisztikája, Sinkó Ervin tanulmánykötete az ideológiai-filozófiai vonal erősségét jelzi.

Az utópisztikus világirodalom legjelentősebb művei (*Az európai társadalom újjárendezéséről*, *Napváros*, *Az örök béke*, *Utópia*) kerültek az olvasó asztalára. Ezt a témakört gazdagítja Abbé de Saint-Pierre és Bacon — megjelenés előtt álló — egy-egy könyve. Joggal mondhatjuk hézagpótlónak Rousseau, Hegel, Grotius újraközlését, a Curie-család, Darwin, Freud bemutatását.

A hazai történelem és valóság jelenléte a sorozatban egyszerre olvasói és kultúrpolitikai igény. A zöldkötéses könyvek között Bethlen Miklós, Hermányi Dienes József, Bölöni Farkas Sándor, Wesselényi Miklós, Deák Farkas

műveit találjuk. Ide sorolhatjuk Arany és Petőfi levelezésének, az Arany János és Rozvány Erzsébet kapcsolatát bemutató dokumentumoknak, Bartók levelezésének, Kodály zenei publicisztikájának közzétételét. Ehhez a vonulathoz tartozik a közös román—magyar múlt bemutatása is. (Iosif Vulcan népdalfordításai, Ion Codru Drăgăsanu naplója, Mihail Kogălniceanu beszédei.)

A „könnyű múzsa“ kedvelőiről sem feledkezik meg a TÉKA. Az antik anekdoták után középkori anekdoták várnak nyomdafestékre; az eddigi aforizmagyűjtemények — a szerelemről, a könyvről — után a művészetről szóló aforizmák is megjelentek. „A TÉKA-sorozat olvasókat szervez és nevel“ — mondja a cikkíró, s egyet kell értenünk vele, hiszen bizonyítja is ezt az eddig megjelent több mint félszáz kötet.

ANKÉTOK A NŐKÉRDÉSRŐL (L'Express, 1975. 1234.)

„Valami megváltozott“ — állapítja meg Michèle Cotta és Danièle Heymann annak a franciaországi felmérésnek a konklúziójaként, amelyet *A nők nemzetközi éve* alkalmából végeztek. A változás látványosabb adatait még mindig nem a statisztika szolgáltatja, hanem néhány, a kuriózumnál már többet jelentő tény: például a francia kormány négy női tagja, nem feledkezve meg arról a kerekben hatvan francia nőről sem, akik hazájukban elsőként gyakorolnak „nem női“ hivatást. Akad közöttük Boeinger vezető, tizenkilenc éves másodpilóta, vulkanológus, karmester, helyettes megyefőnök, rendőrfelügyelő, nagy műtétet végző sebészfőorvos... Hozzájuk hasonló „alibi-nő“-ként említik meg a cikkírók a negyvenkilenc éves angol Margaret Thatchert, aki különösképpen éppen a... Konzervatív Párt újonnan megválasztott elnöke, a lengyel Alina Skibniewskát, a lengyel parlament alelnökét, az amerikai Aileen Duerkot, a világ első női tengerenagyát, egy bonni nagymamát, Anne-marie Rengert, aki a Bundestag elnöke; s mintegy annak példázására, hogy a nők napjainkban nem csupán a közéletben hódítanak meg eddig elérhetetlen pozíciókat, szerepel egy huszonöt éves sevillai lány, Angela Hernandez, valamint az olasz Maria Emilia neve: az előbbi az első női torreador a világon, az utóbbi az első olyan nő, aki mozdonyt vezet.

Ahhoz képest, hogy az Interopinion közölte számadatok olyan országokból származnak, amelyekben a nőknek az aktív lakosság egészéhez viszonyított

aránya 27,8 százaléktól 51 százaléig terjed — az úttörő kivételek egyelőre inkább hivatkozási alapul szolgálhatnak, mint megoldásnak a nők döntő többsége számára. A *L'Express* márciusban végzett felmérése szerint a francia nők 75 százaléka úgy véli, hogy élete „kellemesebb, mint fél évszázaddal ezelőtt lett volna”. A javulás kritériumait a megkérdezettek 29 százaléka „a megnövekedett szabadság-, függetlenség”-ben látja, 40 százaléka „fokozott kényelem”-ben, amelyen feltehetőleg a háztartási munkák gépesítéséből származó, az élelmiszeripar szolgáltatotta kész- és félkész-ételek nyújtotta könnyítéseket értik. A nők tényleges egyenjogúságának még mindig legfőbb akadálya azon a ponton található, ahol két funkció — az anyai hivatás betöltése és a szakmai érvényesülés — ütközik. Ennek áthidalására a világ legtöbb országában két modelt dolgoztak ki, amelyek nagyjából megfelelnek a gyermeknevelés két-féle koncepciójának. Az egyik megoldás hívei a bölcsődék, napközi otthokok, óvodák számának szaporításával akarják tehermentesíteni a dolgozó anyákat szakmai előmenetelük, kiteljesedésük ama szakaszában — 25 és 35 éves koruk között —, amely egybeesik a szülés, illetve a nagyfokú családi leköötöttség éveivel. A másik felfogás hívei szerint — tekintettel arra, hogy a kisgyermekek közösségi-intézményes, a legkorosabb egészségügyi és pedagógiai követelményeknek megfelelő biztosítása hallatlanul költséges — célszerűbb volna addig is olyan anyagi juttatásokkal támogatni a kisgyermekes családokat, hogy az anya átmeneti kiesése a termelőmunkából ne jelentsen egyben életszínvonal-esökkenést is. Ez az elképzelés viszont a felnőttképzés feladatkörének jelentékeny méretű és megfelelően profilozott kibővítését vonná maga után: a 35—45 év közötti családanyák szakképzését, illetve már megszerzett iskolázottságuk, szakismereteik korszerűsítését elsődrendű társadalmi érdekként állítaná egész sor intézkedés homlokterébe, az állami költségvetéstől az oktatásig és munkaerőtervezésig.

Úgy tűnik azonban — írja Elisabeth Schemmla —, mintha volna harmadik út is: „A férfiaknak nagyobb felelősséget, több feladatot kellene vállalniuk a gyermeknevelésben, a házimunkában”-követelményt ezáltal nem a női egyenjogúság valamely neves élharcosa fogalmazta meg, hanem egy tizennégy éves iskoláslány. Egyike annak a harminchat, 14—16 év közötti líceumi tanulónak, akiket a folyóirat munkatársának sikerült vallomásra bírnia pályaválasztási terveiről, családészményéről, a két nem egyenlő — vagy egyenlőtlen

— esélyeiről az életben. Az anketé szín-helye Orsay, Párizs egyik nagy elővárosa, a kikérdezett tizenéves lányok pedig kisiparosok, tisztviselők, szakmunkások, mérnökök, tanítók, orvosok gyermekei.

Eltérő környezeti tapasztalataik ellenére megegyeznek abban, hogy számukra a nemek egyenlősége — se nem vita tárgya, s nem harci jelszó. A harminchatból egyetlenegy sem akar otthon maradni, „csak” anya és feleség lenni, de mind a harminchat anya akar lenni! A nőket alkalmasnak tartják bármely hivatás gyakorlására, annál is inkább, minthogy a testi erőfeszítést egyre inkább kiszorítja a különböző munkafolyamatok gépesítése. A lányoknak — szerintük — bátran neki kell vágniuk a legmagasabb szakképzettséget igénylő foglalkozásoknak, s elfogadhatatlannak tartják, hogy ugyanazért a munkáért a férfi magasabb fizetést kapjon, mint az azonos felkészültségű nő. Éppen ezért a családon belüli munkamegosztást, a terhek, a felelősség és a tekintély, a fontosság tudat eddigi hierarchiáját a legalaposabb felülvizsgálásra ítélik. Jövendő gyermekeikkel a saját szüleiktől eltérő módon akarják kapcsolataikat kialakítani: „Meg akarom örízni szellemi fiatalságomat — mondja egyikük —, hogy szót értek a gyermekeimmel az élet minden problémájában.” Lázadnak a sokat emlegetett női önfeláldozás ellen, az ellen, hogy a nőnek személyisége feláldozásával, a pihenéshez, szórakozáshoz, művelődéshez, utazáshoz való emberi joga árán kelljen az életben helytállnia. Saját jövendő sorsukat nem a lemondás, az alárendeltség viszonylatában képzelik el sem társadalmi, sem családi, sem szakmai vonatkozásban.

Az anketót összefoglaló szerző azonban meggondolkoztatónak tartja, hogy a megkérdezett harminchat lány közül mindössze tíz helyezi a nőkérdést politikai összefüggésbe.

BÁLINT ENDRE: FOTÓMONTÁZS, FESTÉSZET, MŰVÉSZET... (Fotóművészet, 1975. 1.)

Festői pályájának alakulásáról vall, tizenkét fotómontázsának folyóiratbeli reprodukálása alkalmából, a modern magyar képzőművészet egyik legérdekesebb alkotója, az egykori Európai Iskola művészcsoport tagja, a hatvanegy éves Bálint Endre. „Szeszélyes” alkotói jegyzetei nem csupán saját pályájának mozzanataira, fordulataira vetnek fényt (kapcsolódása Vajda Lajoshoz, a saját művészi formanyelv megtalálásának konfliktusos útja, a fotó első feltűnése képzőművészeti alkotásain, majd önál-

lósodása festményeivel egyenértékűnek tekintett fotomontázként stb.); a vitatott műfaj szerepét, jelentését boncolgatva, szükségszerűen jut el általánosabb esztétikai kérdésekig, amelyek az egész modern művészetet, általában a művészetet, ennek fogalmát érintik.

„Más a művészet — különösen az az *igazi* —, ha kérdőre vonjuk a Willendorfi Vénusz alkotóját, hogy mire tartja az egyiptomi sapkás parasztfaj alkotóját, vagy ha Donatellót megkérdezi valaki, hogy mit is gondol tulajdonképpen Kemény Zoltán plasztikáiról? Tudjuk, hogy Michelangelo mire tartotta Leonardo da Vincit, de elképzelhetjük, hogy Leonardo mit mondott volna Henry Moore szobrairól? — A kérdéseket folytatni lehetne, a példákon túli lényeg viszont az, hogy „minden időben más és más kritériumok voltak érvényesek, de különösen nehéz egy olyan eklektikus időszakban, mint a mai, pontos meghatározását adni a művészet mibenlétének.“ Bálint Endre mégis megpróbálkozik vele, felismerve azt, hogy a mai körülmények közt (film, televízió, új anyagok, új kutatási területek stb.) revízió alá kell vennünk eddigi tudásunkat és beidegződéseinket, „mert ha ezt elmulasztjuk, akkor még mindig a tegnapi elkésett lovagjaiként poroszkálunk a szellem útjain, és valami múlt századi naturalizmust fogunk csak »igazi művészet« gyanánt elfogadni, vagy pedig az akadémiamusok szakbarbárjaiként védelmezni valamit, aminek már régóta más a »funkciója«, mint amit az örök Horger Antalok feltételeznek“.

„Mégis mi ma a művészet?“ — kérdezi Bálint Endre, s a művelődéstörténet bizonyos tényeire támaszkodva, változásában, dinamikájában próbálja megragadni a művészet fogalmát. „A kollektív korszakok elmúltával »csak« nagy személyiségek prizmái törték meg és bontották színre azokat a fényeket, amelyek valami ősi világosságból szakadtak ki, és irányuk az ember felé mutatott. Amíg a közösségek eleven és aktívan befogadó készsége engedte, ez a világosság Formát öltött a kultikus azonoságokban; akár a tánc, akár a díszítés, akár a tárgyak alakítása, mind valaminek a szolgálatában vált élővé és folytathatóvá, mindaddig, amíg *idegen* hatások, mint valami *fény-szennyező* hatás, fel nem bontották a régi konstrukciót. Csak hogy akkor a művészetet nem nevezték el művészetnek, mint ahogy még a mi századunk elején a parasztemberek a tejesköcsögüket nem úgy adták oda a szomszédnak, »hogy azután, kend, ha már nem kell, hozza vissza azt a népművészetet.« De Van Gogh

az ő felismeréseit és átéléseit már nem taníthatta; és mire támaszkodhat az új-kori művészetbölcsele, „aki a kor nagy művészeit kívánja felsorakoztatni? Picassótól Klee-ig, Matisse-től Malevicsig, Pollocktól Kemény Zoltánig? Hiszen csupa egymástól élesen megkülönböztethető egyéniség, akiknek mindegyike *másra* bukkant rá, és ennek a *másnak* volt a legnagyobb szerepe és jelentősége... És ha ez így van, mint ahogy ez kétségtelen, akkor a művészet ma a szellemi különbözőség kritériuma nélkül megmagyarázhatatlan — ugyanakkor pedig a ma művészete nem más, mint: *emlékezés az ősközösség világosságára*. Minél többet képes valaki prizmájába összegyűjteni és azon átsugároztatni, annál valószínűbb, hogy hozzásegíti önmagát az emberekhez és az embereket felismeréséhez. Az új forma tehát kényszerhelyzet: a személyiség keresi múltját, jelenét és jövőjét, hogy megtalálja helyét, szerepét az *idő* folytonosságában, és az *önismeret* totalitása teszi »igazzá« művészetét.“

Ezekből a társadalom- és művészet-történeti premisszákból vezet le Bálint Endre a maga sajátos művészet-fogalmát: „Minden olyan formát, ami a kifejezés koncentrátságának köszönheti létét, továbbá megkeresi a terra incognita felfedezéséhez szükséges — és az időben állandóan változó — eszközöket, nevezzük művészetnek, természetesen tudomásul véve, hogy az »ismeretlen föld« és az odaségítő »eszköz« nincsenek egymás nélkül, sőt némi bátorsággal azt mondanám, hogy azonosak egymással. (Forma és Tartalom szétválaszthatatlansága.)“ Ezeket a kritériumokat alkalmazva, vállalja a fotomontázt az alkotó tevékenység eszközeként, „melyen belül éppen úgy érvényesülnek a különböző személyiségekre jellemző stílusjegyek, mint ahogy a fametszetet, rézkarcot vagy bármilyen képzőművészeti műfajt kultiváló közötti szellemi különbözőségeket leolvashatók.“ A fotomontázs-reprodukciók s általában a modern művészet sokszor meghökkentő új alkotásai Bálint Endre esztétikai eszmefuttatásának korántsem csupán „szeszélyes“, szubjektív jellegét húzzák alá.

IFJÚSÁG, DIVAT, STÍLUS (Universitas, 1975. 1.)

Van-e valami köze a szociológusnak a kérészeletű divatokhoz, a divatciklusok napi menetrendjéhez? René König szerint: nincs. A kölni (NSZK) szociológiai kutatóintézet igazgatója, aki család-, ifjúság- és divatszociológia mellett újabban nyelvészociológiát is művel, az ifjúság és divat viszonyában bekö-

vetkezett alapvető strukturális változásokra hívja fel a figyelmet.

Mi az ifjúság szerepe a divat egészében? Századunkig (talán a romantika korszakát kivéve) az ifjúság nem szült bele a divat alakulásába. A fiatalok elmentmondás nélkül átvették szüleiktől azokat az előítéleteket, amelyeket az ipari társadalom „jól fejlett” puritanizmusa táplált a külső megjelenés mindenfajta túlhangsúlyozásával szemben. Sok helyen ez a képlet máig sem módosult lényegesen. A húszas években, közvetlenül az első világháború után bizonyos mértékig változott ugyan a felnőttdivat, de ezekben a változásokban az ifjúság még nem játszott döntő szerepet. Különös szituációnak vagyunk szemtanúi: ugyanaz a korosztály, amely a világháború előestéjén még ősi ízlésűnek számított, a háború után — a régi fotók tanúsága szerint — egyik napról a másikra átvedlett. Ez az általános megfiatalodás azonban nem kapcsolódik ifjúsági mozgalmakhoz.

Ami ma gyökeresen új elem, az az ifjúsági divat mindent elsöprő ereje. A felnőttdivat elveszti monopóliumát. Az ifjúság a történelem folyamán először lép fel mint divatalkotó tényező, de nem elégszik meg ezzel, s mindjárt a kezdeményezést is átveszi. Nemcsak új divaterkölcst „diktál”, hanem új értékrendszereket, ideológiákat is teremt. Ezt a kezdeményező szerepet René Köning „az ifjúság forradalmának” nevezi, és a modern ipari társadalomban végbement strukturális változásokra vezetői vissza. Lényegében mindez a tudományos-műszaki forradalom problémaköréhez kapcsolódik.

Az ifjúság társadalmi súlyának növekedése az ifjúkor meghosszabbodásával is összefügg. Régen az emberek 14 éves koruktól munkába álltak. Ez azt jelentette, hogy a gyermek minden átmenet nélkül átlépett a felnőttkorba. Ma nemcsak hogy van ilyen átmenet, de az iskoláztatás felső határainak kitolódása miatt ez az átmenet az élet hosszú periódusává nyúlt. Bizonyos életszférákban az ember 30 éves koráig, néha azon túl sem válik felnőtté, az anyagi függőség periódusát a munkábalépés első éveinek ideiglenessége hosszabbítja meg.

Mindeddig az ifjúság mint réteg nem rendelkezett sajátos öntudattal. Az ifjúság épp az oktatás révén tudatosítja helyzetének egyedi voltát. Minél inkább nő az oktatási rendszer szerepe a társadalomban, az ifjúság annál meghatározóbb strukturális tényezővé válik.

Az ifjúság számszerűleg is meglehetősen nagy hányadát képviseli az össznépeségnek (17 ifjúsági évszámot szemben kb. 30 anyagilag-szakmailag önálló,

felnőtt évszámot). Ha most elgondoljuk, mennyi lehetőség, képesség, energia rejlik ebben a 13 és 30 év közötti korosztályban, érthetővé válik, miért kell megnövekednie az ifjúság társadalmi súlyának, az ifjúság kreativitása miatt kell hogy kilépjen a csak ifjúsági keretből.

Az ifjúság divatalkotó készségében is ezt a kreativitást érvényre kell hozni. A kreatív láz minden rendelkezésre álló elemet addig forgat, addig játszik vele, amíg az új arcát nem mutatja neki. Persze előfordul, hogy hiába forgatja, nem lesz belőle semmi. De ez más kérdés.

Ahhoz, hogy megítélhessük, miből lesz valami, és egyáltalán merre tart a divat, ismernünk kell a divatalkotás mechanizmusát. Fel kell ismernünk, hogy ami a szemünk előtt zajlik, az nem egyszerűen az ifjúsági divat önreprodukció mozgása, hanem „az ifjúság forradalma” a divatban. Ez pedig két különböző dolog.

Az ifjúság aktív föllépése óta nemcsak az új divatformák számának lineáris növekedése figyelhető meg, hanem egyfajta minőségi változás is. Ezért annyira határozatlanság, ezért váltják a különböző divatjelenségek mind gyorsabban egymást. A „divat-kalandorság” az új kikísérletezésének átmeneti periódusaira jellemző.

Az ifjúság forradalma a divatban már a század elejétől „bebocsáttatásra vár”, s e hosszú készülődés alatt a modern társadalom egyik alapproblémájává nőtte ki magát. Nem új dolog, hogy egyes divatelemek politikai jelentést vehetnek föl. Ilyen politikai jelentése volt valamikor a zakóviselésnek, vagy még régebben, a francia forradalom idején a nadrágviselésnek (sans-culotte). A hagyományos férfidivat gyökerei a kapitalizmus kezdeti szakaszának ízlésvilágáig nyúlnak vissza. Az új feltételek új férfidivatot hozhatnak létre, amely fokozatosan kiszoríthatja a régit. Persze, nem minden divatváltozás hordoz politikai tartalmakat. De elég a régi divat „fellazítását” megkezdni, hogy a kreativitás utat törjön magának, s a divat — önmagát gerjesztve — újabb és újabb formákat öltön. Attól a pillanattól kezdve, hogy levetettük a régi „egyenruhát”, gyakorlatilag minden lehetséges. Az sincs kizárva, hogy az ízlés új kánonjait fogjuk kikísérletezni. Addig azonban minden variációból lehet valami. A kísérletezés az aktív intelligencián kívül némi szerencsén is alapul.

A mai ifjúság öltözködése tehát mindenképpen új stílusba torkollik. Ennek az új öltözködési stílusnak az alapja: egyfajta divatellenes magatartás. Persze, a hippik divatellenességének is megvan a maga előzménye: a beatnikes divatellenességében, akik már közvetlenül a

második világháború után szembefordultak a bevett kánonokkal. A divatellenesség abból él, hogy nemet mond a divatnak. Ha a San Franciscó-i üzletember éppen elegáns, a beatnik feltétlenül hanyag; ha a San Franciscó-i üzletember fehér ingben feszít, a hippi színeset választ; ha az üzletember színesben jár, a hippi tarka mintásban. A hippi betartja az oppozíció szabályait. Ha az üzletember végül a tarka mintás inget is elkívánja tőle, a hippinek nincs más választása, mint ing nélkül, csupasz bőrre húzott pulóverben járni. A divatellenesség ellendivat. Úgy lázad a divat ellen, hogy a divathoz tartja magát. Aki így tiltakozik a polgári társadalom ellen, az nem lehet független attól, ami ellen tiltakozik, hanem éppen hogy kiszolgáltatottja annak. Nem kell neki egyenruha, tehát ellenuniformist választ. Ez azonban csak az első lépés, minden kezdeményezés kiindulópontja, generáló mechanizmusa. A divatötlet azonban lassanként megfeledkezik arról, amit tagadott, s önnön törvényeit kezdi követni, mindinkább saját lehetőségeit bontja ki.

A kispolgárok drága presztízskézszeireivel az ifjúság a kirívóan értéktelent állítja szembe. Aranylánc, gyöngysor helyett értéktelen tollat, falevelet, magvat, gyümölcsöt fűz fel zsinórra s akaszt a nyakába. A közönséges drótból hajlított egzotikus mintáknak mint ékszereknek már semmi közük a pénzhez, annál több a fantáziához. Itt már nem a szembeforduláson van a hangsúly, ez már önfelédtt játék az anyaggal.

Az igazi kreativitás ott kezdődik, ahol a pusztá lázadás véget ér. A divatban a személyiségnek olyan dimenziói is aktívvá válnak, amelyek egy új életérzéssel, a szexualitáshoz való újfajta viszonyulással függnek össze. Olyan új vonulat ez, amely a divatban is megteremtí saját nyelvét. Ha ezt a nyelvet a Roland Barthes-i értelmezésben gondoljuk el, az új anyagok, színek, textúrák megjelenését úgy foghatjuk fel, mint ennek a nyelvnek a differenciálódását, fejlődését. A politikai nyelv növekvő exkluzivitását a színek és textúrák közérthetősége ellensúlyozza.

A különböző hatáskombinációk megértése annál kevesebb erőfeszítést követel, minél fejlettebb a beszédkészségünk (performanciánk) ezen a nyelven. És itt lép be az új stílus meghatározó jegye, a divat nyelvén való beszélni tudás forradalmian új eleme.

A stílus itt olyan keretfogalom, amely meghatározott strukturális változásokon alapul, és homogenizálja a különböző divatelemeket. Ezen belül végtelen sok variáció lehetséges, de a keret, amelyben a divatfolyamatok lejátszódnak, alapvetően különbözik az eddigittől. A divat stílussá válik.

Megnő a színek jelentősége. A színek nemcsak térbeli egymásmellettségükben, hanem időbeli egymásutániségükben is jelentést vesznek fel, a szín-szekvenciák is a divatnyelv szintaxisába tartoznak. Mindez azonban újfajta beállítódást feltételez a színekkel szemben. Egy ilyen új ízlésmódelnek a kikísérletezése még előttünk áll.

Kabán József: Vihar után

SZERKESZTŐK · OLVASÓK

ROZSNYAI ISTVÁN (Szatmárudvari). — Rendszeres előfizetője és így olvasója vagyok a *Korunk* című folyóiratnak, s örömmel írhatom, hogy jó néhány barátomat is sikerült meggyőzőnöm a folyóirat megrendeléséről és olvasásáról. Időnként találkozunk is, s nagy örömmre szolgál, hogy egyik-másik számban olyan írásokat olvashatunk, melyek megfelelnek elképzeléseinknek. E levélben szeretném kifejezni nagybecsülésemet Kocsis Istvánnak — az Árva Bethlen Kata életét és küzdelmeit bemutató monodráma írójának — azért a gyönyörű munkájáért, melyet biztos sok fáradozással és kutatással, de történelmi és tartalmi hűséggel írt meg. Szép és felemelő dolog, ha néha visszatekintünk, s a múlt nagyjainak életéből kiragadjuk azt, ami ma számunkra hasznos és fontos lehet. Megtanuljuk például Bethlen Katától szeretni a könyveket, megbecsülni és nem eltékozolni céltalanul azt, amink van, s nem utolsó sorban, minden körülmények között — önmagunk vállalását. Dicséretes a kezdeményezés, mert tőlük csak akkor tanulhatunk, ha tudunk róluk, ha megismerjük őket.

Április 18-án a Kolozsvárt fokozati vizsgára készülő óvónők előtt a beszélt és a zenei anyanyelvi kultúra megalapozásának fontosságáról értekezett Herédi Gusztáv, a *Korunk* helyzetéről és a szerkesztőség terveiről pedig Könczei Ádám számolt be. Ugyanaznap találkozó zajlott le a továbbképzőn részt vevő magyar szakos tanárokkal is, amelyen Kántor Lajos a *Korunk* irodalmi és művészeti törekvéseiről, izlésnevelő és tudatformáló funkciójáról, Veress Zoltán az irodalom és a természettudományok kapcsolatáról, míg Könczei Ádám a *Korunk* néprajzi-folklorisztikai közléseiről és ilyen vonatkozású terveiről beszélt.

Májusban P. Pongrácz Antónia fémdomborításait és Puskás Sándor szobrai állítottuk ki a *Korunk* Galériában.

A Korunk Galéria vendégkönyvéből

Örvendezek, hogy Olaszországban is a mi dési Inczénk maradtál. Művészeted ott is a hazai gyökerekből táplálkozik. Köszönjük az általad teremtett új világot — amelynek azért a dési képek képezik a minőségi központját.

BALÁZS PÉTER

Mindig élményt adnak Incze János festményei, optimizmussal való töltekezést jelentenek számomra, így hálás vagyok ezért a kis tárlatért is.

E. SZABÓ ILONA

Sajátos forma, sajátos világ az Inczéé; más, egészen más és magasabb rendű elvonatkoztatottságában, színeiben, hatásában, mint az eddig látottak.

SOMLYAI LASZLÓ

Gyönyörű, lenyűgöző, elragadó, mind csak egyszerű szerény jelzők Nagy Albert festőművész képművészetének méltatására. Tökéletes alkotások, amelyek azt a művészt igazolják, aki végig hű maradt önmagához és az irányzathoz, amellyel fiatalon eljegyezte magát.

PÉTER VASS FERENC

Puskás Sándor már ismert és sokszor méltatott színvonalához most hozzáemelkedett felesége, Pongrácz Antónia is, tudomásom szerint először mutatta be ily széles skálán fémdomborításos munkáit. Nagy felfedezés volt számomra teljesítménye, amely egy gyenge, inkább ecsetfogásra teremtett női kéztől szinte hihetetlennek tetszik. Az az emberi és eszmei kapocs, ami a két művészt összefűzi, egyedülállóvá teszi jelenlétüket művészeti életünkben.

KISS JENŐ

Tan-koruk óta figyelem örvendezve „meg-sem-kell-nézni-kitől-való” műveiket — méltó lépcsőiket. Korunk szelleme a művészek betörése a Korunk kissé kulcsos kamráiba; és velük együtt talán a művészkedvelő is lassan korszerűbbé, azaz Korunk-szerűbbé emelkedik egy-egy ilyen Puskás-ostrom harci seregének uszályában.

DR. PARÁDI FERENC